

מחזה אברהם

מחיי מרן ה"חזון-איש" זצוק"ל

ספר

מחזה אברהם

מחיי מרן ה"חזון-אישי" זצוק"ל

נלקט מתוך הספר צמח אטלס
מאת הסופר והמשורר חיים גראדה

להערות ניתן לפנות לדוא"ל:
MHAZEAVRAM@GMAIL.COM

כל הזכויות שמורות

הבהרה

היות והסופר הכותב לא היה, לצערנו, שותומ"צ ו"שנה ופירש". ומכיון שאין הספר מתיימר להיות תיאור מדויק של העובדות, (למשל, עצם העובדה שהכותב מתאר בפרוטרוט, אירועים שלא היה עד להם). כמובן, שאין לקבל את כל דבריו כעובדות מוסמכות, הן לגבי הצד ההיסטורי-עובדתי, וכל שכן לגבי הצד ההשקפתי-הלכתי. ויש לבחון כל דבר, לפי הידוע לנו מספריו של מרן זצ"ל, וממוסרי משנתו שליט"א וזצ"ל. אמנם, להבנתינו ניתן לקחת תועלת מהספר, ומסגנון תיאורו המיוחד של הסופר, על תהלוכות חייו של מרן זצ"ל, ועל חסידותו ופרישותו.

נעשה מאמץ לצנזר היטב את הספר, ולתת תקציר לנותר על מנת שיהיה ניתן להבין ההקשה אך עדיין ייתכנו טעויות והשמטות, ואתנו תלון משוגתינו. ונבקש מאת הקורא היקר להעיר לנו על כך. כמו כן הציונים לספרי מרן זצ"ל, אינם מקיפים וממצים, ויש להוסיף עוד כהנה וכהנה.

תוכן הפרקים

פרק א: המחזה־אברהם מגיע לעיירה ואלקניק ז

פרק ב: המחזה־אברהם מתעניין בישיבה יא

פרק ג: ביקור ראשון של חייקל אצל מחזה־אברהם לח

פרק ד: ביקור המחזה־אברהם אצל חייקל שחלה מב

פרק ה: ר' צמח אטלס משוחח עם מחזה־אברהם מד

פרק ו: רבה של ואלקניק מבקר אצל מחזה־אברהם מח

פרק ז: ר' אברהם־שעיה וחייקל הולכים לרחוץ בנהר נד

פרק ח: וובה מבארביטול אצל מחזה־אברהם נט

פרק ט: רוגזו של ר' אברהם־שעיה על שמבטלים שידוך סז

פרק י: הרחקת ר' צמח מהעיירה עו

פרק יא: חייקל אצל מחזה אברהם פה

פרק יב: ר' שמחה פיינרמן משוחח עם מחזה־אברהם צא

פרק יג: ר' צמח אטלס בשיחה עם מחזה־אברהם צה

פרק יד: דעת המחזה־אברהם על חייקל קא

פרק טו: ר' אברהם־שעיה עולה לארץ־ישראל קו

קינה על החזון איש קיג

פרק א

המחזה־אברהם מגיע לעיירה ואלקניק

תקציר. רבה של עירת ואלקניק שברוסיה ר' יעקב לוו: חתנו ר' הירשה גורדון בעל חנות לאריגים. מכובד מאוד בעיירה, למד הרבה תורה, ידוע כאדם ישר וקנאי.

בדרך צדדית, היוצאת מתחנת־הרכבת לתוך השדות ועוקפת את העיירה, נכנס בעגלת־איכרים לחצר המִזְפֶּתה החרבה שממול ליער־הארנים – הקייטן הראשון. על הארובה הלבנה הגבוהה של המִזְפֶּתה החרבה התחילו החסידות, אלו אורח־הקִיץ הקבועים, לנופף ולטפוח בכנפיהן היבשות – לקבל פני שכנן הותיק זה שנים רבות. גם האילן הענק ומשולח־השרשים שעל הגבעה ליד החצר נינעו ענפיו הארוכים, ובישר את הבשורה הטובה מעבר לדרך ביער פנימה. עצי־האורן בעומק היער נינועו ורעדו בחדוה חרישית, כי הנה כבר בא ידידם המרבה לטייל לפנות בוקר ביניהם וטליתו מעל לראשו. הרחש, הלחש והמלמול של עצי־המחט הפליג הלאה, הלאה, עד לקצה עֲבִי־היער הירוק, מקום שממנו משתרעים ומתפשטים שדות־דגן, אֶפְרִים, גני־ירק. הגידולים היו בני־שנתם ולא הכירו את הקייטן הותיק. בכל זאת נינועו הצמחים הרכים לימים בצוותא עם השיחים והאילנות הזקנים, כאילו הבינו שהבא הוא מן הסתם בן־אדם מורם מעם. מן השטחים הזרועים הגיע השאון עד מעבר לגשה, מקום ביתו של נפח יהודי, והלה הביא את הידיעה אל בית־המדרש, למנין הראשון. בעלי־הבתים עדיין המומים היו מחמת תזמורת כלי־הנשיפה, בגילופין מן השמחה לכבוד הרב החדש. אבל בשורת בוא האורח השרתה עליהם הלך־רוח של שבת קודש באמצע החול. "אם הוא, יאריך ימים, בא סימן שכבר קיץ," אמרו מתפללי המנין הראשון. "מי בא?" שאל אחד, ואחר השיב:

"מחזה־אברהם."

ר' אברהם־שעיה מקוסוב לא חתם שמו על חיבוריו. אף־על־פִּי־כן ידוע היה ברבים שיהודי צנוע זה, שלאשתו חנות אריגים קטנה בוילנה, הוא מחבר "מחזה אברהם על עירובין", ו"מחזה אברהם על שבת". תלמידי־חכמים היו מדברים עליו ברוב דרך־ארץ. אבל לפעמים היה כלי־קודש אוֹחַז בזקנו וטוען בתרעומת:

"רב אינו רוצה להיות, גם ראשי־שיבה אינו רוצה להיות. במלי דעלמא ודאי שאיננו עוסק. יושב לו יהודי כל ימיו ולומד, כלום רבותא היא שהוא גאון?"

"גם אנו, ברוך השם, למדנו קצת," חייך למדן אחר, כדי לציין שלא איכפת לו - ובכל זאת לא יכול לכבוש קנאתו: "הידוע לכל - ידוע לכל, ושאינו ידוע - אינו ידוע לשום איש. במה איפוא כוחו?"

ממקורביו היו משיחים בו בקול נמוך, כאילו רצונו שעין לא תשורנו הכריחם להשיח בו בלחש. הם סיפרו שהפצירו במחזה־אברהם שיגיד שיעור בכולל לפני צעירים נשואים. השיב, שאפילו ברכת המזון במזומן, שבה עוד שני יהודים ישמעוהו מברך בקול, היא לו עינוי. בני אדם הפילו פחד עליו. אבל ככל שהסתתר מפני הבריות כן גדל כבוד שמו כאותו אילן: אט אט שלו ושטוף שמש, ומלא חדות רזים.

לואלקניק היה תמיד מקדים מכל הקייטנים לבוא, מיד לאחר ל"ג בעומר, ויוצא אחרון, ערב ראש השנה. בקיץ הראשון באו אליו הנכבדים בבעלי־הבתים וחתנו של הרב בראשם לביקור. ר' הירשה גידף כדרכו את הציונים, ומחזה־אברהם שתק כדרכו. אחד המבקרים השמיע דבר־דיחות. הוא פרץ בצחוק עליז ונערי כל כך, עד שנשתוממו בעלי הבתים. אחרי כן שב לשתוק וישב בעינים מושפלות, עד שהבינו האורחים שעליהם להסתלק. אבל הסקרנות לגבי טיבו של האיש הביאה את נכבדי ואלקניק אליו שנית, והפעם בענין מסוים: שיתערב בסכסוך שבין החרדים לבין הנאורים. מחזה־אברהם ממש ננער מהם מרוב פחד ותרעומת: אין את נפשו להתערב בשום סכסוך. אחרי כן רתח וגעש ר' הירשה גורדון לפני חרדי ואלקניק, שתלמיד חכם נושא באחריות לגבי דורו, והוא מחויב להתערב. מאז לא בא עוד חתנו של הרב אל הקייטן. שאר בעלי הבתים ביקרוהו במשך הקיץ עוד פעמים אחדות, ואף פעם אחת לא מצאוהו. בני משפחתו אמרו, שהוא יצא לטייל ביער, או לרחוץ בנהר. משסיפרו המבקרים על כך לחתנו של הרב, צחק לתוך פניהם:

"כלום אינכם מבינים שהוא מסתתר מפניכם? הוא אדם שאינו מן הישוב."

"אנשים מתונים מר' הירשה גורדון מצאו זכות במתבודד" הוא מתקשה באורחים, משום שהוא חולה, לא עלינו. בעלי־בתים בואלקניק שמעו שליקוי לב לו מילדותו. היו רואים אותו תמיד שוכב בבקתת היער על מיטת ברזל וספר גמרא קטן בידו, או שוכב על ספסל העץ שליד השולחן הארוך באמצע חצר בית־הכבשן.

עסקן־השיבה הזקן, החייט ר' ישראל, היה יליד סמארגון, סיפר ר' ישראל, שבעת שהתגורר בסמארגון, וכבר היה אב לילדים, למד שם בבית־המדרש אברהם־שעיה'לה מקוסוב, מחזה־אברהם בימינו. מראהו לא העיד על שום תכונת יחוד, נער עדין ומתמיד גדול. יומם ולילה היה ניצב לפני העמוד, גבו אל הקהל, ולומד. פעם אחת שמע פרוש בבית־המדרש של סמארגון, לאחר תפילת־שחרית, קול בכי רם. הפרוש הביט כה וכה וראה את המתמיד מקוסוב ניצב לפני ארון־הקודש הפתוח ומתפלל בלילה. בבית־המדרש לא היה עוד שום איש, והפרוש ישב בפניה בין התנור וכותל־המערב. לכן לא ראהו אברהם־שעיה'לה והתפלל לפני ארון־הקודש הפתוח. "ריבונו של עולם, גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך. נודר אני ללמוד כל ימי תורה לשמה, רק לשמה, לשמה בלבד. גר אנוכי בארץ, אל תסתיר ממני מצוותיך" השומע הסתלק מיד מבית־המדרש, לבל יראנו המתמיד מקוסוב ויתבייש, או ייבהל. "ואני במו אזני שמעתי את הפרוש מספר על כך לחבורה של בעלי־בתים בבית־המדרש של סמארגון." העיד החייט ר' ישראל.

ביהודי ואלקניק הטיל המעשה צמרמורת קלה. נער בר־מצוה בוכה לפני ארון קודש פתוח: "גר אנוכי בארץ." ניכר איפוא שעוד בנערותו חולה היה ולא האמין בעצמו שיאריך ימים.

הקייטנים החרדים התפללו בבקתת יער ליד בית־החרושת לקרטון. גם מחזה־אברהם התפלל שם, ואך לעתים רחוקות היה בא לעיירה: פעמים בשבת לעת מנחה, בתשעה־באב בצהרים כדי לטייל מסביב לבית־העולם, ובקיץ לפנות בוקר לסליחות הראשונות. הוא היה גם מבקר פעמיים את רבה הזקן של ואלקניק, ר' יעקב הכוהן לוו, בבואו ובצאתו. כיון שגם ר' יעקב לוו לא היה מן הדברנים, היו שניהם שותקים רבע שעה או חצי שעה ונפרדים זה מזה.

פעם אחת היה לרבה של ואלקניק דין־תורה מסובך בין שני סוחר־יערות. שלח בעל עגלה בעגלתו ואת השמש אל הקייטן, כדי שיבוא ויחלצנו מן הסבך השמש ובעל־העגלה חזרו והביאו עמהם סירוב. נסע הרב עצמו להפציר בו. אבל מחזה־אברהם השיב בהפצרה ובתחנונים שלא יאלצוהו לכך, עד ששוב לא דחק בו ר' יעקב לוו. והוא סירב לפסוק בדין־התורה שבין סוחר־היערות, לפי שהוא עצמו אובד־עצות היה בענין זה. אבל חרה מאוד לרב על המעשה, ויותר מכן חרה לו על ר' אברהם־שעיה מקוסוב במקרה אחר.

אל מחזה־אברהם בא יום חמישי אחד בבוקר קצב, דחוף ומבוהל, וסיפר ששחט שור, ויש סירכה בשור. רבה של ואלקניק נוטה לפסוק לצד הכשרות, אבל הוא חושש לסמוך על עצמו, והוא לא יכשיר את השחיטה אלא אם הרב הקיטן יסכים עמו. ר' אברהם־שעיה ראה כמה מתנשם הקצב מחמת הריצה, וכמה ידיו ורגליו רועדות באימת ההיזק הצפוי. השיב מיד, שיבוא עמו. היום היה מעונן. עד שלבש מעילו ומצא מקלו, ירד גשם. "אולי נמתין עד שייפסק הגשם?" שאל הקצב. אבל הרב השיב שהם יהלכו תחת העצים ולא יירטבו, כי הגשם קל ובמהרה ייפסק. כברת־דרך מהלכים היו ושותקים. רק משפסק הגשם, במפתיע כלעומת שהחל אמר הקיטן ליהודי המודאג:

"רואה אתה שצריך אדם להיות בעל־בטחון. הנה כבר השמש מאירה ועד שנגיע לעיירה גם בגדינו יתיבשו."

משראה רבה של ואלקניק לפניו את מחזה־אברהם, שלא זו בלבד שניאות לבוא, אלא ברגל בא, לא האמין למראה עיניו. נשען בסנטרו על ידית מקלו, ישב ר' אברהם־שעיה כמה דקות מחריש ומאזין לשקלא־וטריא של הרב בענין הסירכה של הבהמה הגסה. "כשר," לחש כאילו השיב אמן על ברכתו של יהודי. ר' יעקב הכוהן לוו סבור היה שמחזה־אברהם יעיין עמו בספרים, יתפלפל בשאלה ויבקש מוצא – והנה פוסק הוא על רגל אחת ללא שום פקפוק. "גם בעיני ממונם של יהודים יקה, בפרט של יהודי עני ואביון, אבל הרב עוד לא שמע כל ספקותי ואין את נפשי להאכיל קהילה יהודית טריפות," התרעם הרב הזקן. ר' אברהם־שעיה קם על רגליו והשיב ברכות, אבל בקול רם במקצת. כלל לא לפי דרכו, כאילו חשש שמא שמיעתו של הזקן ר' יעקב הכוהן לוו לקויה.

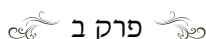
"יכול מרא דאתרא של ואלקניק לסמוך על עצמו אפילו בענינים חמורים יותר. אבל כיון שהוא אומר שיש לו ספקות, יכול הוא לצרף אותי אל פסק הדין שהבהמה כשרה כל הדעות."

מאושר שניצל מן ההיזק הגדול, ליוה הקצב את הרב וביקש ממנו שימתין רגע, כדי שיביא בעל־עגלה ויחזירנו לקייטנתו. היהודי סיפר שלפני צאתו אל היער אמר לו רבה של ואלקניק: "רוצה אתה? נסה מזלך. כפי שאני מכיר את הקיטן, יסרב להתערב." יצא איפוא ללא תקוה אל היער, ולכן לא נטל עמו בעל־עגלה ועגלה. יסכים איפוא הרב שלפחות

יחזירונו בעגלה. ר' אברהם־שעיה נתחייך, ובשעה שחייך רעדו פינות פיו, שפמו ולסתותיו העליונות.

"אני עושה כן לא מתוך צדקות ולא מתוך גאווה. דרכי ההתנהגות עלינו ללמוד מאבותינו ומנביאינו. שמואל הנביא השביע את בני ישראל שיעידו עליו כי לא לקח מאיש שור וחמור: 'את שור מי לקחתי וחמור מי לקחתי?' כלום רצה שמואל הנביא כי ישבחוהו על שלא פרץ בלילה לרפת והוציא ממנה שור או חמור?" פרץ מחזה־אברהם בצחוק קולני עליז. "אבל לפני שמואל הנביא הובאה מן הסתם לא אחת שאלה בענין סירכה. והוא לא רצה שלאחר פסק הדין ירתמו בגינו חמור ויחזירוהו ברכיבה."

הרב הודה ליהודי על שליוהו, והלך לו. הקצב נשאר עומד שמוט ידים כבדות ומביט אחר מחזה־אברהם, עד שנעלם בין עצי היער, ושביל החול הזהוב השתרע שומם בשלוח רווית אור השמש.

המחזה־אברהם מתעניין בישיבה

תקציר. שיע מליפנישוק תלמיד הישיבה עילוי גדול, מפוזר, למדן ושקוע בלימוד: יואל האוזדאי תלמיד הישיבה, מכונה המוח המיושב, מסודר מאוד ומלווה כסף לבחורים ר' מנחם־מנדל סגל הוא מגיד שיעור בישיבה - ר' צמח אטלס הוא ראש הישיבה ומנהלה תלמיד ישיבת נאוארדוק.

לומדי הישיבה הקטנה ישבו זה הקיץ הראשון בעיירה ולא הכירו את מחזה־אברהם. אמרו בלבם: לא ראייה היא. עם בעלי־בתים אין לו ענין להשיח בו, עם בני תורה ישיח בלי ספק. הראשון להיפגש עמו היה שיע מליפנישוק. שיע הפך בבתי המדרשות את כל ארונות הספרים, ואת חיבוריו של מחזה־אברהם לא מצא, הקשה מיד קושיה כדרבן: אם במקום תורה, שבו אנו מוצאים ש"ס בבלי, ש"ס ירושלמי, רמב"ם, את הטור ושולחן ערוך, אין מחזה־אברהם בנמצא, הרי סימן הוא שאפשר בלעדיו. בכוח מה הוא איפוא פוסק אחרון

ומרעיש עולם? העילוי נשא רגליו מבית־המדרש ואץ אל השוק ופרץ אל חנותו של ר' הירשה גורדון בצווחה:

"יש לר' הירשה ספריו של מחזה־אברהם?"

חתנו של הרב ביקש אף הוא בשעתו לדעת גדלותו של ר' אברהם־שעיה מקוסוב מה. לכן רכש לו, בבואו לווילנה לקנות בדים, את חיבוריו. שיע מליפנישוק כזר עמוס כל חבילת הספרים לבית־המדרש ושיקע עצמו בהם. יממה שלמה דיפדף בחיבורים, הפך בדפים והפך בהם – וזינק ואץ דרך העיירה היערה. בשיניו הצהבהבות העקומות נשך בשפתיו, נופף בידיו וגידף את עצמו: שוטה בן למך! גולם בן חושם! במוחו שקקו עשרים תירוצים לקושיה אחת, עשרים קושיות לתירוץ אחד. הוא הפריך את כל מחזה־אברהם, עירער הכל, סתר כל החידושים, ביטלם כעפרא דארעא, עד שנתעה בעבי היער הוא נסתבך בסבכים ונפל, נכשל בגדמי עצים. לבסוף, בכוח סברה למדנית יותר מאשר בעיניו המהופכות, השחורות כדין, מצא את המִזְפֶּתה ופרץ לתוך החצר.

לבית־המדרש חזר כלעומת שיצא בסערה והרעיש עולמות לפני התלמידים שהקיפוהו. "אני מדבר אליו עשר דקות, עשרים דקות, עשרים וחמש דקות, מפריך תורתו בענין כל המסכתות, כל הרמב"ם, כל שולחן הערוך. הוא מאזין לדברי, מאריך בשתיקה ומשיב כהאי לישנא: אולי הצדק עמך. איני זוכר בעל פה כל הכתוב בגמרא, ואיני זוכר גם כל מה שכתבתי. בכלל קשה לי לדבר בעניני תורה."

בחור־הישיבה נשארו אחוזי־פליאה, ורק יואל האוזדאי צחק בלבו: מחזה־אברהם הוא יהודי פיקח ואינו רוצה בשום מגע ומשא עם מטורף. "עמי ישיח בדברי־תורה", לחש לבחורים ויצא היערה הדור בלבדו. את מקלו החזיק לפניו בתווך, מובדל מגופו, כשם שנושאים אתרוג ולולב. פסע לאטו ונשמר מלאבק את נעליו. בעת מעשה שקל מתון מתון עת שישאל וישיב, כראוי לבחור קשיש ומיושב. כך גם חזר מן היער לבית־המדרש: ללא אבקיך על בגדיו, ללא קמט ורובב במגבעתו, רק מצחו הזיע ביותר.

כשם שהאוזדאי לא יכול להפוך ראשו בלי להפוך תוך כך את כל גופו, כך לא יכול לבדות דבר שקר. יואל סיפר האמת כולה, שמחזה־אברהם הניח לו לדבר עד שפסק. והוא השיב לו כדרך שהשיב לשיע מליפנישוק: אין הוא זוכר בעל פה את הכתוב בגמרא, ואפילו לא את שהוא עצמו כתב בספריו. אף־על־פי־כן, מחזה־אברהם לא זו בלבד שתק עמו אלא גם דיבר

עמו בהויות העולם. הוא שאלו כמה זמן למד בקלצק, מפני מה פרש משם וכמה זמן בדעתו לשהות בואלקניק. "והרי אני מבין דבר מתוך דבר, לכן ירדתי לסוף כוונתו," קרא האוזדא. "אולי רצה ללוות ממך כמה זהובים?" התחכמו הלומדים. "הוא התכוון לברר מפני מה עוד לא נשאתי אשה," הגיע הרווק המתמהמה אצבע אל רקתו, ומצחו התקמט מעלה ומטה, כבעת שהוא שוקל בדעתו היתן לאחד מחבריו הלואה או לא.

המבקר השלישי בקייטנה היה ר' מנחם־מנדל סגל, שאיחר לחזור לואלקניק ב"זמן" החדש, לאחר ל"ג בעומר. בוילנה שמע הרבה על מחזה־אברהם וגם ראהו פעמים אחדות, אבל מעולם לא שוחחו שניהם זה עם זה. עכשיו בא אליו ר' מנחם־מנדל לא לשם שיחה בדברי תורה, אלא להימלך בו.

תחת עצי־האורן הגבוהים נראה המלמד קטן־הקומה של הישיבה הקטנה קטן עוד יותר, כיהודי גרגר. בעומקו של היער שרועים היו על פני הירק הכהה שלרגלי עצי־המחט צללים כחלחלים רכים, כאילו עדיין רבץ הלילה שם. בכל מקום שאליו פנה ר' מנחם־מנדל היו גזעים מלוהטי־שמש נודפים ריח־זפת חריף. ליד היער נתמשכה דרך־החול וריח אבק יבש עלה ממנה. מעבר לדרך הבהיקו בקתות־איכרים מסוידות לבן ומוקפות גינות מוריקות. במגרש מעורטל, מעורם עצים, ניצב איכר על גגה של בקתה והיה תוקע מסמרים. המהלומות היבשות נתהדהדו בגאון ועוררו את הסביבה מתנומת־העצלות של צהרי־היום. הקורות הטריות המקולפות של הבקתה החדשה נתנו ריח והבהיקו באור השמש. אבל ר' מנחם־מנדל, במשעול־היער שלצד הדרך, לא שמע כלום ולא ראה כלום. אפילו היה מישהו עוצרו ומספר לו שנתגלתה יבשת חמישית ובה ברואים משונים, פלאי־פלאים, היה נאנח ואומה: "למה לי לדעת זאת? ביטול תורה הוא. אני, דיי בעולמה של הגמרא." ובפרט שר' מנחם־מנדל מלא היה דאגות פרנסה, מכל שכן לא יכול לתת דעתו ליער, לדרך, לבקתותיהם של איכרים.

באמצע חצר המִזְפֶּתה עמד שולחן גדול, ובשני צדדיו שני ספסלים ארוכים. ספק שטוח ספק מסב על הספסל הקשה ונשען בסנטרו אל קצה השולחן, חימם ר' אברהם־שעיה את פניו בשמש. ספר לא היה מונח על השולחן, ועיניו היו עצמות. רק מצחו המקומר והמקומט ובת הצחוק שקרנה מפניו העידו שהוא הוגה בריכוז רב בדברי תורה. הוא הרגיש בצל שהאפיל על השמש, פקח את עיניו וראה לפניו יהודי קטן קומה הלה התקרב אליו לאט

לאט, מצודד ומפוחד כל כך, כאנקור אל פירורים שנזרו לפניו. רגע חלף על פניו של מחזה-אברהם רטט של קוצר רוח הוא נאנח בתרעומת וקם לתקוע כף לאורח.

שניהם ניצבו זה מול זה, ור' מנחם-מנדל סיפר מי הוא, היכן למד בבחרותו, כמה נתיסר ביסורים לאחר נישואיו בהיותו אנוס לקיים חנות של אבזרי-סנדלרים, עד שבא חברו הותיק מנאווארדוק, ר' צמח אטלס ופדאו והביאו לואלקניק ללמד שיעור בישיבה הקטנה שבמקום. אבל שכרו בחורף שעבר לא הספיק לא לו בעיירה ולא לקיום אשתו וילדם בویلנה. ואין צריך לומר שלא יכול להביא אליו את בני ביתו, כפי שהבטיח לו ר' צמח. לפיכך, כשבא הביתה לחג הפסח, תבעה ממנו זוגתו שיישאר בویلנה ויחזור ויהיה חנווני. אבל את חנותו הקטנה סגר עוד בראשית החורף. צריך היה איפוא להתחיל מחדש בסדקית הסנדלרים, או לבקש לו מסחר חדש בתכלית. אלא שהוא, ראשית כל סוחר גרוע. השנית, אין לו כסף לשם אתחלה מחדש. והשלישית, בכל זאת אין את נפשו לחזור ולהיות חנווני, עיסוק שבו לא יוכל להיפנות לשם לימוד אפילו שעתים ביום. לכן הרבה כל כך לשדל את זוגתו, שאולי ישתפר מצב הישיבה בקיץ והוא יוכל להביאה, אותה ואת הילד, לואלקניק, עד שהסכימה שיסע. אבל הוא מצא את מצב הישיבה גרוע מבחורף. מצד אחד נוספו תלמידים צעירים וקשישים, ומצד אחר משלמים בעלי-הבתים פחות הן למען התלמידים והן למען ראשי הישיבה. לכן אינו יודע מה לעשות, הלהישאר בואלקניק או לשוב לویلנה.

כל אותה שעה שהיה ר' מנחם-מנדל ממלמל בנימה של עגמומית ימות החול, כבשעת "נפילת תחנון" ביום השני וביום החמישי, האזין ר' אברהם-שעיה לדבריו בעינים גדולות שוקטות ותכולות כתכלת-השמים. אחרי כן חזר והשתטח על הספסל, השעין סנטרו אל קצה השולחן והורה לאורח על הספסל שממול, כדי שישב עליו.

"אם יחזור ר' מנחם-מנדל לویلנה, יימצא אחר ללמד את השיעור בישיבה הקטנה שבמקום?"

ר' מנחם-מנדל אמנם בא להיועץ בר' אברהם-שעיה. אבל בלבו ציפה שהמפורסם כגאון וכצדיק יוכיחנו על ספקותיו ויחזקנו שלא יטוש את הלימוד. והנה הוא דוקא שואלו היש מי שיוכל להחליפו בישיבה, אם יחזור לویلנה ויהיה שוב לחנווני.

"לעת עתה אינני רואה אחר במקומי. לפי האמת, יש צורך בראשישיבה שלישי. אבל אם אין ואלקניק רוצה או איננה לכולה לקיים שני ראשישיבה, כיצד אפשר לחשוב על שלישי?"

"שמעתי שהישיבה הקטנה שבמקום היא ישיבה נוסח נאווארדוק, וכידוע לי שולחים מן הישיבות בגדולות נוסח נאווארדוק בחורים קשישים ללמד בישיבות הקטנות. מדוע איפוא אין באים הנה מאחד המרכזים לחלץ אתכם מן המיצר?"

"המנהל שלנו, ר' צמח אטלס, אינו שוה-בשוה עם המרכז בנארוה, אשר בה למד קודם, ולכן אין שולחים אלינו משם בחורים קשישים לשם חיזוק," השיב ר' מנחם-מנדל ובשעת מעשה אמר בלב: פוסק, לכן שואל הוא מיד להלכה.

"ומדוע אין המנהל שוה-בשוה עם המרכז שבנארוה?"

ר' מנחם-מנדל רצה ולא רצה, אבל לבסוף סיפר, כי ר' צמח אטלס משא לאשה בת למשפחה חפשית, ולזמן-מה ניתק עצמו מן המוסר. לכן שומרים לו תרעומת בישיבת נאווארדוק, אף כי אחר כך עזב את ביתו המשופע בעושר ובנה בואלקניק מקום-תורה. ר' מנחם-מנדל הבין שלא תירץ כלום לפני מחזה-אברהם, וגם בעיניו הוא מוקשה היה: בעלי-מוסר אינם מוחלים לבעל-תשובה? מדוע מסרבת נארוה להשלים עם ר' צמח אטלס? "אני יודע שבואלקניק היתה זמן רב נטושה מחלוקת בענין הרבנות. כלום לא ביטלה המחלוקת את בני-התורה מתלמודם?" שאל ר' אברהם-שעיה.

ר' מנחם-מנדל התפלא שוב כמה מהיר מחזה-אברהם לתפוס מצב דברים. התחיל שופך לבו וסיפר שבחורף הקודם אמנם התבטלו מקצת מבחורי הישיבה. אצים היו לשמוע דרשותיהם של המועמדים לרבנות גם המתמידים לא יכלו למצוא בבית-המדרש פינה שקטה, שאין בעלי-בתים עומדים בה ורבים בענין הרבנות. אולי מוטעה היה לייסד ישיבה בעיירה שיש בה מחלוקת, סיים ר' מנחם-מנדל סיום של אנחה וגניחה. בכעסו על המנהל שהרחיקו מן המסחר וטילטלו לעיירה זו, נתמלטה מפיו, ברגע של תרעומת, רמיזה שאפילו ביסוד הישיבה לא גילה המנהל אחריות יתירה.

"מחר אבוא לעיירה לבקר בבית הרב, ואסור גם לישיבה." ירד ר' אברהם-שעיה מן הספסל וביקש מאת האורח שלא יתרעם על שהוא שכב כל הזמן. הוא רגיל לכך זה שנים

רבות, בעת שהוא שוכב קל לו יותר לנשום. ידיו משולבות על חזהו וראשו מופשל לאחור, ליוה את האורח עד שער החצר.

" ר' מנחם־מנדל שומע כיצד שכני מחדדים מקוריהם וטופחים בכנפיהם? אין להם שום דאגות." הורה על קן החסידות שעל הארובה הלבנה הגבוהה של בית משרפות־הזפת החרב. תוך כדי כך פרץ בצחוק עליז כל כך, עד שר' מנחם־מנדל הסתכל בו בזוג עינים תמהות עגומות: לא ייאמן כי יסופר, לחסידות דעתו נתונה? אבל על שאלתו, אם ראוי שישוב או יישאר בואלקניק, לא השיב לו מחזה־אברהם.

"מחזה־אברהם יבקר מחר בבית־המדרש, ובודאי יגיד שיעור לפני הבחורים. הביקור ירים קרנה של הישיבה בעיני יהודי ואלקניק, ואולי יגדילו את התמיכה, או לפחות ידייקו בפרעונה," בשר ר' מנחם־מנדל את הבשורה הטובה למנהל. אבל המנהל דוקא נזדעף והשיב שלא איכפת לו כלל אם הבחורים יעשו או לא יעשו רושם על מחזה־אברהם בלמדנותם. הוא גם אינו מאמין כי חנוניה של ואלקניק יאותו עקב ביקורו של למדן גדול בישיבה להגדיל תמיכתם אפילו בפרוטה אחת. גדולה לאין ערוך דאגתו לתלמידים, הן צעירים והן קשישים יותר, האצים־רצים אל הקייטן להתפלפל בדברי תורה, כאילו זה עיקר־העיקרים."

"ומה ראוי שיהיה עיקר־העיקרים לבני־תורה, אם לא התורה והשיחה בדברי־תורה?" תמה ר' מנחם־מנדל.

"העיקר הוא שיהיו התלמידים טורחים ועמלים לעשות בני־אדם מעולים. הן חובות־הלבבות והן מסילת־ישרים מתנגדים לפלפולי סרק." פרץ צמח בחרון־אף "אתה, ר' מנחם־מנדל, עדיין היית בבחורותך בנאוורדוק חרד וירא־שמים לתומו. אבל במלחמה נגד יצר־הרע צריך אדם להיות נועז ורב־תושיה. הרי אתה יודע מה בעלי־המוסר אומרים: ירא־שמים, הרי זה כומר! עודני שייך לאותו דור של בני נאוורדוק שהיו נהרגים על תיקון־המידות. ואין אני מתגלגל בנכר כדי שתלמידי יגלו כוחם וגבורתם בדרושים חריפים."

ידיו של ר' מנחם־מנדל רעדו מהתרגשות על שהמנהל מדבר בזלזול רב כל כך על הלימוד והלומדים. רצה לומר לו: קנאה מדברת מתוך גרונו! צר לך שלא התעלית בלימוד ואינך יכול אפילו בישיבה קטנה ללמד בחורים קשישים. ר' מנחם־מנדל רצה גם לשאלו מפני מה לימוד מוסר במשך שנים רבות כל כך וכל להט נאוורדוק שלו לא הצילוה.

אבל דוקא ר' מנחם-מנדל, צדקן שוטה זה, כפי שכינהו צמח בלבו, היטיב מבעלי-המוסר המובהקים להבליג על כעסו ולא לגלות כל מחשבותיו. ממילא דיבר הפעם בחריפות ובמרירות, כלל לא לפי טבעו.

"אינני רואה את ההשגות הנעלות ואת נדיבות-הלב של התלמידים וה'מבקשים' המקומיים שלך. על כל פנים, ידעת עוד מימים שלמדנו בצוותא בנאווארדוק. כפי שאתה עצמך הזכרת קודם, שאני מחייב את השקידה על ש"ס ופוסקים יומם ולילה. גם בישיבות-נאוורדוק הגדולות של נארוה, מזריץ' ופינסק, מחייבים היום את הלימוד. ואם דרכך אחרת היא, לא היית צריך להביאני אל בית-מדרשך. כיון דאתינן להכא, רוצה אני לומר לך, אסור היה לך בכלל לפתותני לסגור את החנות ולבוא הנה, אם לא בטוח היית שאוכל להביא לכאן את בני-ביתי. באיזה שולחן-ערוך קראת שאתה רשאי להפקיר את אשתי וילדי משום שדרוש לך ראש-ישיבה?"

"להיפך, בטוח הייתי שבעלי-הבתים המקומיים יקיימו הבטחתם ויסדרו את ראשי-הישיבה. לכן פיתיתי אותך, השיב צמח בלהט והוסיף בבת צחוק עקמומית. " ייתכן שאילו נמלכת תחילה בדעתו של מחזה-אברהם, לא היה הוא יועצך להיות לראש-ישיבה. הוא שומר כל תורתו לעצמו, ואולי היה יועצך להיות לנהוג כמוהו."

"כך אתה מדבר על גאון וצדיק?" הלכה התרגשותו של ר' מנחם-מנדל וגברה. "מחזה-אברהם, אומר אתה, שומר תורתו לעצמו? וספריו? הרי כל אחד יכול ללמוד מהם! ואין הוא נשכר מהם. אם שולח לו קונה יותר מכפי שעלה הספר לו גופן, מחזיר הוא מיד את היתרה. והוא גם אינו רודף אחר הכבוד. אין שמו חתום על שום חיבור מחיבוריו."

העולם יודע ממילא מי הוא המחבר, וכבודו אינו נפחת משום ששמו אינו מצוין על ספריו. אדרבא, מלבד גאונו, זוכה הוא גם לכבוד על עניויותו, צחק צמח בפנים זעפות-נעויות. "ספרים אינם כתלמידים, ר' מנחם-מנדל. תלמידים עולים בדמים. ולעולם לא ילמד תלמיד מתוך ספר יותר משהוא לומד מפי רבי. אגב אורחא, רצוני לשאלך: האם סבור אתה שיהודי הקורא לספריו 'מחזה-אברהם' ומניח שיקראוהו אף אותו בשם זה, הוא יהודי עניו? האומנם מאמין ר' אברהם-שעיה זה מקוסוב שהוא ראה את אמיתה של התורה בבירור כפי שראה אברהם אבינו את ההשגחה העליונה במחזה?"

השיחה בין שני ראשי הישיבה נתגלגלה בבית־המדרש מאחרי הבימה. ר' מנחם־מנדל עמד כל הזמן נשען במרפקו הימני על המעקה, וכבר היה חש במרפקו הכפוף. אלא שהוא לא יכול לגרוע עיניו מחברו והיה מסתכל בו באימה, כאילו מצא פתאום את עצמו ניצב לפני שער הגיהנום. צמח היה מחליף בלי הרף מעמדן של רגליו הארוכות, עד ששפך כל חמתו, פלט בשצף־קצף כל שלא יוכל לכלוא בלבו – והתחרט על דבריו הגלויים.

"מצד אחר, איני מתנגד כלל לביקורו של מחזה־אברהם בישיבה. יש להודיע לתלמידים שעל כולם להתאסף מחר בבית־המדרש, כדי שיראה את כל הקהל. אולי אפילו תצמח תועלת מזה, כדבריהך" נשך צמח שפתיו משנאה כלפי עצמו, על שום שהוא אנוס לדבר בחלקת־לשון. מה שנוגע למשפחתך, איני יכול לפעול שבעלי־הבתים המקומיים יעמדו בדיבורם. אבל בחפץ לב אוסיף לך מחצית משכורתך, כדי שתוכל לשלוח לאשתך. אני איני צריך לשלוח כסף הביתה. המחצית תספיק לי."

"חלילה! פרוטה לא אקח ממשכורתך" נתחלחל ר' מנחם־מנדל, ושני החברים הותיקים פנו איש לעברו, מנוכרים זה לזה בלבם.

בשורת ביקורו של מחזה־אברהם בישיבה הביאה חג בעצם החול. לא היה אף ספסל אחד ריק. מגבעות, כיפות וכובעים נינועו בלהט מעל לגמרות. יואל הקל הפעם בכלל הנקוט בידיו להימנע ממגע־ומשא עם הצעירים. הוא ניצב בין שני עמודים רווחים, רגליו נשענות על היתדות התחתונות של שני העמודים, והיה מנופף בידיו, כדוב, להבדיל, בשעה שלהקת כלבים מתנפלת עליו. צעירי התלמידים עטו עליו בקושיות. אבל יואל הגדיל בקולו עליהם: מעיקרא דדינא פירכא! שיע מליפנישוק התרוצץ לארכו ולרחבו של בית־המדרש, דיבר אל עצמו והיה מסובב באגודלו: הפשט הוא היפוך מפורש למה שמחזה־אברהם אומר. אלא מה הוא אומר? מילא, יאמר! מלכקה מהלך היה אחרי ר' מנחם־מנדל בעשר קושיות, מתרעם עד מאוד על שאין הרבי משיב לו. אבל דעתו של מנחם־מנדל לא היתה פנויה עכשיו למלכקה. הוא מתהלך משולהב על פני בית־המדרש, כמחותן ערב החופה, וכל רגע היה מעיף עין בפינתו של המנהל: יביט ר' צמח ויראה באיזה להט לומדים בני־תורה בעת שהם ממתינים לבוא תלמיד־חכם גדול.

צמח, לפני עמודו, חש בת־צחוק קופאת בפינות פיו, כמי שחש גדילי־כפור בקצות שפמו. הוא ראה שלא רק תלמידי־ישיבה, אלא יהודים קשישים תושבי ואלקניק יושבים

לשולחן וממתנינים למחזה-אברהם. בעלי-בתים שמעו בעת תפילת-שחרית שהרבי מן הקייטנה בא לשיבה, הניחו חנויותיהם ובאו להקשיב לשיחתו עם הבחורים. אדם מסתתר מפני העולם, והעולם רודף אחריו. אבל הוא, המנהל, אחריו אפילו תלמידיו אין רודפים. לשם כך חי הוא חי-פרוש מרודים בנכה, כדי שתלמידיו יכרעו לפני מחבר ספרים חדשים, כאילו אין די בספרים הישנים? בלומז'ה לא חשש להכות בשבט לשונו סוחרים גדולים, את גיסיו ולקוחותיהם; כאן אינו רשאי לגלות אפילו לפני ר' מנחם-מנדל העלוב את מחשבותיו על הלומדים המתנשאים. וגם יהיה עליו לנצור לשונו במעמדו של אותו למדן מן המזפּתה, אחד מל"ו כביכול.

מיד לאחר שבישר מישוה בבית-המדרש שמחזה-אברהם כבר נמצא ברחוב בית-הכנסת, דחק חייקל עצמו ויצא אל הפלוש. מזמן שהוא ואביו השתקעו בבית משפחת וורוביי הרבה לשהות בבית מאשר בשיבה, והוא פיגר אחרי חבריו בגמרא קידושין שכולם למדוה באותו "זמן". לכן לא רצה להיות נכח בעת שהבחורים מתפלפלים עם האורח, כדי שלא יתברר שהוא מפגר.

מן הפלוש נכנס לחדר השני והביט מתוך החלון אל מחזה-אברהם, שהיה מטייל ברחוב-בית-הכנסת השומם. הוא היה, לבוש מעיל אפור קל. שהגיע עד ברכיו, ובידו החזיק מקל. היה פוסע וראשו מופשל לאחור. לאט-לאט, כאילו ביקש למנות במקלו את אבני המרצפת. אחד מאופי העיירה, ללא בגד עליון, בטלית קטנה ארוכה, ישב באכסדרת ביתו. שתי רגליו פשוטות לפניו על ספסל, ונח לאחר עמל לילה בלישה ובאפיה. משהבחין האופה בבא, הוריד את רגליו מן הספסל וקם ועמד. מחזה-אברהם לא הבחין בו והמשיך בטיולו ופניו זוהרות ברוב נחת, כאילו התענג על קרני-השמש ועל ניגון הגמרא הבוקע מחלונות בית-המדרש הפתוחים. אבל במקום להיכנס לשיבה ראה חייקל את מחזה-אברהם יורד מן הגבעה אל בית הרב, ואת הרב החדש, ר' מרדכי-אהרן שפירא, יוצא לאכסדרה להקביל את פניו.

עדיין אינו זקן, כבן ארבעים וחמש, אולי לא למעלה מארבעים, ואני סבור הייתי שגאון הוא בהכרח זקן לבן-זקן, היריהר חייקל וצר היה לו כפלים. הן על שהוא מפגר בלימוד. והן על שהוא מתבייש להשתתף בשיעורו של מחזה-אברהם, משום שלא יוכל לגלות כל לומדות.

רחוב־בית־הכנסת השומם רובץ היה אחוז תנומת־צהרים. קרני־שמש רטטו על הקירות המסוידים לבן, על גגות־הרעפים ואכסדרות הבתים. חייקל השקיף על חלון שחצי־תריסו האחד מוגף ובחציו השני פרוש וילון צבעוני על השמשות הכחולות־הכהות. הוא בהה אל גדר צבועה ירוק שמסביב לאחד הבתים ואל שני כדי־חומר של חלב שהיו מתיבשים על שני כלונסאות מחודדים של גדה יהודי יצא מאחד הבתים וניצב באמצע הרחוב, כאילו קפאון צהרי יום־השמש הרדים את מוחו, ואין הוא זוכר לאן היה בדעתו ללכת. משער שמנגד שירבבה פרה את ראשה החום המנומר בלבן ובהתה גלמית אל היהודי בקצה השני של רחוב בית־הכנסת, מקום שדרך־המלך עוברת, חלפה עגלת איכר והניחה אחריה ענף־אבק. עיני חייקל נצמדו שוב אל ארובה מרובעת שגגון עגול לה ממעל. הוא בהה אל עץ צעיר גבוה שקרץ אליו מאחרי אחד הבתים בעלים רכים מוריקים שעל־גבי ענפים דקים. בשל כל החידושים האלה לא הבחין בצאת מחזה־אברהם מבית הרב. הוא השגיח בו רק משחלפו זקנו ומגבעתו כצל על־פני חלון החדר השני.

חייקל המתין כמה דקות, יותר מכפי הדרוש לכניסת האורח אל בית־המדרש, ויצא מן החדר השני מלא חימה. על עצמו משום שהוא בורח כאחד מנעריה־"חדרים". אבל מן הפלוש ראה שמחזה־אברהם עודנו עומד בחוץ ליד המדרגה התחתית ומביט אל מקלו. מזה ומזה לכניסה עמדו נשים בנות העיירה, ששמעו מפי בעליהן על בוא הרבי מן המִזְפָּתָה אל בית־המדרש ואצו לצאת ולראות פניו. אבל גם הנשים נבוכות היו ותמהות על שאין הרבי נכנס לבית־המדרש. הבין חייקל מיד שאין מחזה־אברהם רוצה לעבור בין נשים. קפץ ויצא החוצה והתיצב כתף אל כתף ליד האורח. שניהם עברו בין שורות הנשים ונעצרו בפלוש.

למחזה־אברהם, שלחיו שזופות היו משמש, היה חוטם דמוי־מקור כלמנהל ר' צמח אטלס, אבל לא גדול ומגובן־מחודד כל־כך. זקנו, מקורזל כלשהו ומבהיק בבוהק־זהב רך, צומח היה באלכסון ומתחת לצואר יותר מאשר לאורך ולרוחב, כאילו גם זקנו הסתתר מבני־אדם ולא רצה להידמות לזקנו של תלמיד־חכם. "מן הישיבה אתה?" חייך, ושינים בריאות הלבניו מתחת לשפמו. "מן הישיבה," ענה חייקל ולא גרע עיניו ממנו. קומתו נמוכה היתה במקצת מן הממוצע, כתפיו היו רחבות, ידיו חזקות ואצבעותיו עבות.

"הבחורים לומדים כל-כך בנעימות, עד שעוול הוא לבטלם מתלמודם. באיזו כיתה לומד אתה?"

חייקל השיב שרבו הוא ר' מנחם-מנדל. פתאום תקף עליו הצורך לגלות לבו לפני הרבי מן המַפְתָּה. "הקיץ לא חידשתי כלום בדברי-תורה," גימגם.

"אין הכרח לחדש בדברי-תורה," נצטחק האורח כבעל-כרחו.

משונה, הוא מחבר ספרים ואינו מיחס חשיבות לחידושי-תורה, תמה חייקל וגילה עוד טפח: הקיץ מיעט בכלל ללמוד, וחבריו יודעים הרבה יותר ממנו. "אם לא למדת, אין כל עוול בכך שאינך יודע," התבדח עליו מחזה-אברהם ומיד הרצין. "הרי אתה יודע בודאי את המאמר בגמרא, שבעת שברא האלוהים את העולם עיין בתורה כדי לדעת כיצד לבראו. אמיתה של התורה היא האמת היחידה בכל העולמות. למה איפוא לא למדת?"

"הבאתי את אבי החולה לקייטנה, ועלי לשמשו," קירקר הוילנאי. אבל הוא ידע כי שקר בפיו, הוא מתבטל מפני סיבות אחדות. ובכלל לא היתה ההצטדקות לפי רוחו. הוא הסב ראשו בקוצר-רוח והכריז, כיאות לתלמיד-נאווארדוק מובהק: "אף כי אמיתה של התורה היא האמת היחידה, אפשר לדעת את האמת ובכל-זאת לא לקיימה. להבין את האמת אפשר בשעה אחת! כדי לקיימה – יש להיאבק כל החיים."

"זה רעיון משלך?" שאל מחזה-אברהם בהשתוממות.

"שמעתיו מפי מנהלנו, ר' צמח אטלס."

"להבין את האמת אפשר בשעה אחת: כדי לקיימה – יש להיאבק כל החיים. מאמר טוב," מילמל ר' אברהם-שעיה מקוסוב. פתאום התנצנצה רעננות נעורים בלחיו, והוא הסתכל בחריפות בבחור. "מאמר טוב, אך הלימוד עדיף ממנו. אם אינך ממחר אל אביו, ניכנס אל בית-המדרש."

הוא הפסיע לאטו אל הדלת, וחייקל אחריו.

תקציר: ר' מרדכי־אהרן שפירא רבה החדש של ואלקניק לאחר שרבה הקודם עלה לארץ־ישראל. - ר' שלמה־מוטה מוילנה הוא משכיל מן הדור הישן. ובנו חייקל תלמיד ישיבת ואלקניק מתקלקל ולא נמשך אל הלימוד.

הביקור הקצר אצל רבה החדש של ואלקניק הסב עגמת־נפש למחזה־אברהם, אף כי הוא לא גילה אותה בכניסתו לבית־המדרש. ר' מרדכי־אהרן שפירא הזמינו אל הטרקלין, השמיע כמה מאמרי־דרוש והציע לו תה ומזונות. מחזה־אברהם ויתר על הכיבוד, ממתינים לו בישיבה, ולכן אינו יכול להשתהות עכשיו בבית הרב. ומיד התחיל לדבר שיש לתבוע מבעלי־הבתים שישלמו את שכר־השבוע המובטח. אין שכרם של ראשי־הישיבה מספיק לקיומם, ואין הם יכולים להביא הנה את בני־ביתם. ר' מרדכי־אהרן חפן בידו את זקנו והשיב:

"על אחד משני ראשי־הישיבה, ר' צמח אטלס, שמעתי הרבה. הוא למד עם בני ועם חתני בנאווארדוק. אילו נמצאתי כאן בעת שבא ליסד את הישיבה הקטנה, לא היה הוא כאן ראש הישיבה ומנהלה. צמח הלומז'אי, כפי שמכנים אותו לומדי נאווארדוק, אינו מחשיב לא את התורה ולא את אנשי־התורה."

האורח הביט אל הרב ושאלו בלשון אלם: כיצד ראשי־ישיבה ומנהלה אינו מחשיב את התורה? "הרי עכשיו ממהרים אתם אל הישיבה, ולא זו השעה לשיחה. כשאבוא לבקרכם בקייטנה אספר לכם יותר" השיב ר' מרדכי־אהרן וליווה את האורח אל האכסדרה. פתיחה זו שבדברי־לעז על המנהל לא מצאה כלל חן בעיני מחזה־אברהם. כן לא מצא כלל חן בעיניו הדבר, שבשעת פרידתם התנשק עמו הרב במפתיע. ר' אברהם־שעיה סולד היה מן ההתחבקות וההתנשקות בכל פגישה ופרידה, כמנהג הרבנים. גם את ידו תקע לאדם רק לאחר שלא ראהו זמן רב. הוא התבייש לגלות רגשי לבו, והיה נבוך בעת שאחרים היו מגלים רגשיהם כלפיו. בפרט שלא פגש כלל קודם ברבה החדש של ואלקניק, וכבר בישר לו הלה ביקור של לשון־הרע.

בשעה שנכנס מחזה־אברהם לבית־המדרש אץ לקראתו שמח ועליז ר' מנחם־מנדל סגל. כעבור רגע ניגש המנהל גבה־הקומה והעצור והושיט לו ידו. ר' אברהם־שעיה נשא אליו עיניו במבט של סקרנות וידידות. הוא רצה שבעצם מראהו יבטל המנהל את לשון־

הרע של הרב עליו. אבל מבט־הרוגז של המנהל היה לו מיד כמדקרה בלבן. כן חש שכפו של ר' צמח הלופתת את ידו קשה היא ושתלטנית: חזקה, חמה ויבשה. צל חלף על פניו של ר' אברהם־שעיה, נחיריו הרטיטו, פחד נתהבהב בעיניו, והוא חילץ בחפזון את ידו מכפו של ר' צמח, כאילו נגע בברזל מלובן, או כאילו אצבעו נדקרה.

כיון שבטוחים היו שהאורח ירצה שיעור, הכינו בשבילו עמוד בין הבימה וארון־הקודש. מיד לאחר כניסתו הסתערו הלומדים מכל עבר כדי לתפוס מקום קרוב ככל האפשר לעמוד. השטח שבין ארון־הקודש והבימה נתגדש בחורים. הקדימו הללו וזקפו אזניהם וקיטמו מצחיהם תחת מגבעותיהם המופשלות, מוכנים ומזומנים לשמוע חידושים חריפים ו"להביע אומר בשיעור" - להקשות קושיות. בראש קפצו שני בכירי הלומדים, יואל ושיע, העילוי, ובין שניהם נדחק אחד הצעירים ביותר, מלכקה מוילנה. תאב ושוקק כגור־זאבים, חידד שיניו "להביע אומר בשיעור" ראשון לכל. אבל ר' מנחם־מנדל ניגש אליהם בצעדים קטנים מהירים והודיע שהאורח מבקש מכל התלמידים שיחזרו אל גמרותיהם ולא יתבטלו מן הלימוד. אין בדעתו כלל להרצות לפנייהם שיעור.

בחור־הישיבה ישבו לפני עמודיהם והתבוננו אל מחזה־אברהם הפוסע במצודד לפניו, בלויית שני ראשי־הישיבה. ר' אברהם־שעיה. נעצר לפני הספסל שעליו ישבו תלמידים שעודם ספק נערי "חדר" וישב ליד זאטוט שפניו חירות ועיניו גדולות ושחורות. הלומדים הצעירים שמסביבו נדמו והתבוננו אל הרבי הנותן עיניו בגמרא ומצווה על הנער שיגיד לו היכן הוא עומד. משראה הנער כי הרבי הוא קטן־קומה ואנוס לדחוק את עיניו קצרות־הראות, את זקנו ואפילו את חטמו לתוך הגמרא, כדי שיראה את האותיות הגדולות, חדל לפחד ופתח בקריאה.

"תנו רבנן, רבנן מורים, אומר גבר לאשה: התקדשי לי במנה, נטלתו וזרקתו לים, או לאו, או לכל דבר האבד, אינה מקודשת." הנער פצח בזמירה והפליג ואף בשיטין, כאילו התחרה עם חברו מי משניהם רץ מהר יותר. "למדן אתה ומיטיב לזמר, אבל יש לפרש כל מלה לחוד ולא להבליע כלום," נצטחק מחזה־אברהם וקם על רגליו. לצבוט לחיו של תלמיד צעיר, ללטף ראשו - לא היתה דרכו בכך. אבל פניו קרנו, שפתיו הביעו עונג ובת־שחוק התעלסה בתוך שפמו.

הוא עבר על־פני שורת הראשים הצעירים מגודלי־הפיאות ונעצר ליד מלכקה, שדחק עצמו בעמודו לפנים. "הה, מלכקה! מה. שלומך?" שמח בו ר' אברהם־שעיה, כאילו הם שני חברים צעירים. "ברוך השם," ענה מלכקה והסתכל בסובבים אותו בעינים מתנוצצות, כדי שיראו שהוא ומחזה־אברהם הם, יתברך השם, ידידים ותיקים. מרוב תמיהה התחיל ר' מנחם־מנדל למצמץ בעיניו ושאל את האורח מאין מכיר הוא את מלכקה. "מה פירוש מאין מכיר אני את מלכקה הרי הוא בא אלי והמטיר עלי קושיות, בקושי השפעתי עליו שירפה ממני," התיזו עיניו הכחולות של ר' אברהם־שעיה צחוק על סביבן, והכל חייכו עמו. אחד ויחיד ר' צמח אטלס, שניצב מאחרי קהל אנשי־הישיבה, קדרו פניו, משהיו ונתמלאו יתר דאגה.

מיד לאחר שהתרחקו האורח ומלוויו הקיפו צעירי התלמידים את מלכקה. אף־על־פי שהוא גדל במקצת וכבר ידע לקרוא פרק בגמרא, עדיין חשבוהו לבן יחיד מפונק ורברבן, הנדחק אל הקשישים כדי שיבחנוהו וילטפוהו. לא הבינו חבריו מפני מה לא סיפר להם שביקר אצל מחזה־אברהם. השיב מלכקה שאמנם הלך אל ר' אברהם־שעיה מקוסוב להשיח עמו בדברי־תורה ושאלו בודאי עשר קושיות ביחס לדף הראשון בקידושין. אמר לו ר' אברהם־שעיה: "היכנס עמי לחדר, שם יש לי גמרא קידושין, שנינו נלמד את הסוגיה ואחרי־כן תשאל מה שבדעתך לשאול." למדו שניהם את הדף וקושיותיו ניתרצו מאליהן. בצאתם מן החדר הוליכו ר' אברהם־שעיה אל החלון הנמוך הצופה פני היער ואמר לו: "טפס! נראה היודע אתה לטפס דרך חלון בזריזות כפי שאתה יודע לשאול קושיות." מלכקה פרש ידיו הקטנות כתלמיד־חכם זקן וסיים סיפורו:

"חידושים לא שמעתי מפיו. מה יש לי איפוא לספר? איך טיפסתי ויצאתי דרך החלון ליער, ואיך הוא טיפס אחרי?"

הבחורים הקשישים ציפו שלאחר שיסיים מחזה־אברהם שיחתו עם הנערים יגש אליהם, אל המבוגרים. ואמנם, רצה ר' אברהם־שעיה להוסיף ולשהות במחיצת תלמידי הישיבה, אבל מרגע לרגע חש בחריפות גוברת שדעתו של המנהל אינה נוחה מן הביקור. אמר במפתיע לשני ראשי־הישיבה שכבר הוא הולך לו, שכן נכנס לשעה קלה בלבד. המנהל, שכל הזמן ליווה את האורח ושתק, התיר פתאום לשונו ואמר כשעיניו מבריקות בברק צונן ובת־צחוק לא־טובה, נסוכה על פניו: תלמידי־הישיבה היו צריכים לבוא אל המְזַפֶּתה,

לשם התפלפלות בדברי־תורה, בקבוצות – הצעירים לחוד והמבוגרים יותר לחוד. אז היתה תועלת רצויה להליכתם.

"בהליכה אל המִזְפָּתה ובחזרה ממנה יהיה משום ביטול־תורה. יותר משיוכלו ללמוד ממני" השיב מחזה־אברהם והשפיל עיניו אל מקלו.

"אם כן, אולי יבוא ר' אברהם־שעיה פעם אחת בשבוע אל הישיבה?" חזר ושאל המנהל, על פניו בת־צחוק משונה וקמטוטים רבים לאורך לחייו. "כדי שלא יצטרך ללכת ברגל מרחק רב מן היער אל העיירה ובחזרה, נוכל לשכור בעל־עגלה שיביאהו ויחזירהו בעגלתו." "מה עלתה בדעתך, ר' צמח?" קרא ר' מנחם־מנדל: הוא הבין ; שבכוונת המנהל להוכיח לו, שהקייטן מן המִזְפָּתה שומר את תורתו לו לעצמו בלבד. וכשנוסעים ביום־קיץ חם בעגלה, אין מזיעים? אין בולעים אבק? כלום אינך יודע שר' אברהם־שעיה חלוש הוא?" "באמת, קשה לי לבוא כל שבוע לעיירה," ענה מחזה־אברהם בפנים משולהבות־נכלמות, שהיו עוטות גוון זה כל־אימת שהזכיר מישהו ברמז את ליקוי לבו.

המנהל החריש. אבל בקומתו הזקופה הקופאת, בשילוב ידי לאחוריו ובשתיקתו מרובה היתה העזות מאשר בדיבורו. פינות פיו, אפן, לסתותיו, עפעפיו של ר' אברהם־שעיה רטטו, פירכסו בעצבנות. רגע ניצב וראשו מושפל, כאילו האזין למצולה השחורה, הטמירה של שתיקת המנהל. אבל כשנשא את ראשו, כבר היתה נסוכה שוב על פניו שלות־שחר של היעה, בעת שהוא מטייל בין העצים וטליתו על כתפיו. "שלום," הרכין גופו לפני המנהל. קולו ותנועותיו היו רכים, ותרניים ושקולים, כאילו פנה עתה מעם משכבו של חולה, שאין לחלוק על דבריו, כדי שלא תגבר התרגזותו.

מעבר לבימה נעצר מחזה־אברהם לרגע לפני חייקל ואמר לו ששכח קודם לשאלו לשמו. "חייקל, חייקל הוילנאי שמי," גימגם הלה והביט בצער אחר האורח היוצא מבית־המדרש. כעבור דקות אחדות כבר ניצב ליד חייקל ר' צמח ודיבר אליו בקול תחנון, כאילו היה על התלמיד להצילו משבר גדול.

"אל אלוהים, חייקל, מה היה לך! בחורף הקודם היית מן המבקשים ושימשה דוגמה ומופת לכל, ואילו עכשיו רפו ידיך פתאום. אתה מאחר לשיעור, או שאינך בא כלל, אתה מאחר אפילו לתפילה ושוב אינך לומד מוסר בהתפעלות."

"אינני יכול ללמוד מוסר בהתפעלות, משום שאיני מאמין עוד שהמוסר מגלה לאדם בבירור את דרכו בחיים," השיב חייקל בצער וחזר אל עמודו וגמרתו. הוא ראה שגם ר' צמח ניצב באמצע בית־המדרש ומראהו כמראה אדם השרוי בשימון ואינו יודע אנה יפנה. התלמיד חש שמנהלו וראש־הועד לא מצא לעצמו אה השלוח והבינה שבכוחן יהיה מורה־דרך גם לאחרים. חייקל הליט פניו בכפותיו והירהר במחזה־אברהם שכישפהו בדבריו הפשוטים, בבת־צחוקו החמימה.

מחזה־אברהם כבר היה בקצהו השני של רחוב בית־הכנסת, אך עדיין שואל היה את מלווהו לחייקל ולטיבו. ר' מנחם־מנדל, דברים רבים היו עמו לספר על תלמידו: הוא חמום מאוד וחרד לכבודו, כתרנגול אדום־כרכולת. לכן מסוגל הוא להשיב בחריפות, ואפילו בגסות. הוא עדיין לא שירש מתוכו את רחוב־האטליזים אשר בו גדל. אמת, הוא בעל־כשרון ותופס ענין ביסודיות, אבל לפעמים שרוי הוא במין בהייה ואינו שומע, אינו מבין את הנאמר אליו. בחורף הקודם למד בהתמדה והתעמק במוסר. הקיץ בא הקץ ללימוד הגמרא והקץ ללהט לימודו במוסר.

"צודק ר' מנחם־מנדל, הוא בהול מאוד על כבודו," נצטחק חרש שר' אברהם־שעיה והיה מהלך בצעד מתון אחר מקלו.

הם יצאו מרחוב בית־הכנסת ופנו בדרך הרחבה אל היער. הבתים מזה ומזה לדרך חלונותיהם מותרסים היו למחצה, למגן מפני השמש המסנוורת. מעבר לגשר שעל נהר מרצ'אנקה המתפתל ישב הנפח על מפחתו ונח מעמלו. משראה את ראש הישיבה של העיירה, בקפוטה הסדוקה האפורה, ואת הרבי מן המְזִפְתָּה, במעיל הקצר המהווה, קם בעל־המלאכה רחב־הכתפים ומפויח־הפנים והביט אחר שני היהודים נמוכי־הקומה. ר' מנחם־מנדל הניע בראשו לעומת הנפח. ר' אברהם־שעיה הבין שמישהו מברכם לשלום.

"אני קצר־ראות עד מאוד, ממש בעל־מום. בלי משקפים איני רואה מי הבא מנגד ואיני יודע למי אשיב ברכת־שלום." אמר ונעצר, מרוגז, להיפרד בעצם הילוכם. "מן הראוי להשפיע על שיע מליפנישוק שיצא כל יום לטיול. התמדתו היתירה עלולה להזיק לבריאותו. גם לטובת עצם לימודו הוא שיקדיש יתר זמן למחשבה."

"אינני מאמין שאפשר להשפיע עליו." השיב ר' מנחם־מנדל. הוא הבין שאין מחזה־אברהם מיחס חשיבות לפלפוליו יוצאי־הדופן של שיע. אבל גם את ר' מנחם־מנדל הטרידה

קושיה שהעלו כל תלמידי ישיבת ואלקניק. "שיע מליפנישוק ויואל מאוזדה סיפרו, שר' אברהם-שעיה שמע השגותיהם על ספריו והשיב להם: ייתכן שהצדק עמכם."

הרי הם באו לערעה, לא לשאול: לכן הצדקתי אותם, חייך ר' אברהם-שעיה. "אגב, יואל הוא באמת למדן. אלא שעוול הוא שעודנו רוק. מן הראוי למצוא לו שידוך, נו, ר' מנחם-מנדל ליווני כברת-דרך ארוכה ויצא ידי חובה לכל הדעות."

"אל יתרעם עלי ר' אברהם-שעיה. הוא עדיין לא השיב לי על שאלתי, אם עלי להישאר בואלקניק ולהמשיך בשיעור, או לחזור אל בני-ביתי בוילנה ולהיות לחנווני," אמר ר' מנחם-מנדל ועמד מלכת, ראשו מושפל ונפשו עוגמת עליו.

גם ר' אברהם-שעיה עמד מלכת והביט ארוכות אל הנתבי, כאילו מבקש הוא את התשובה בחול. הוא לא חס על כבודו, אבל מחוור היה לו מקומו בין תלמידי-חכמים מליטא והוא עוד לא פגש בבן-תורה שדיבר אליו במיעוט דרך-ארץ כמנהל ר' צמח אטלס. מנהל זה, דומה, הוא בכלל אדם לא-נוח המסוגל לריב והריב חביב עליו. אם אמנם הוא בעל-מוסר מופלג כל-כך שאינו מיחס חשיבות ללימוד תורה, אין ר' מנחם-מנדל צריך לפרוש מן הישיבה. לכשיפרוש, תתפורר הישיבה הקטנה או תעמיד אפיקורסים. מצד אחר, הרושם מן המנהל אולי מוטעה הוא בהשפעת לשון-הרע ששמע פה ושם. הכלל, עליו להמתין עד שהרב המקומי החדש יבקרנו במִזְפֶּתָה ויספר, כהבטחתו, דברים נוספים ומפורשים על ר' צמח אטלס.

"לא קל להשיא עצה לבעל-משפחה שיטוש בני-ביתו, וגם לא קל להשיא עצה לבן-תורה שיטוש מקום-תורה. עוד אשקול בדעתי," השיב ר' אברהם-שעיה לאחר הרהורים רבים וחייטוט בקצה מקלו בחול. "ישלח אלי ר' מנחם-מנדל ביום החמישי את תלמידו חייקל הוילנאי. ר' מנחם-מנדל עצמו אינו צריך לטרוח ולבוא שנית, וגם אינו צריך לספר כלום לתלמידו. אשיב לו באופן שלא ידע במה הדברים אמורים, אבל ר' מנחם-מנדל יבין את תשובתי."

והוא נכנס במשעול-היער הירוק והצר אל בין עצי-האורן הרמים.

ר' מרדכי-אהרן שפירא בילה שעה ארוכה בקייטנה של מחזה-אברהם. הוא שתה תה, השמיע מאמרי תלמיד-חכם, סיפר על שנות נעוריו בוולוז'ין והסביר למארחו מפני מה כדאי

היה לו להחליף את שישלביץ בואלקניק. רק לפני לכתו סיפר מה ששמע מפי בנו וחתנו על ר' צמח אטלס: לכלה מבית חרדים החזיר את התנאים ונשא בת למשפחה חפשית. חבריו באו להחזירו למוטב, והוא השיב להם שאין הוא מיחס חשיבות אלא ליחסים שבין אדם לחברו. אבל יכול אדם להיות טוב גם על-פי שכל, לשם כך אין צורך בתורה. קיצורו של דבר, בנארוה, אשר בה למד בשעתו, אומרים עליו שמימיו לא דיקדק במצוות ושתמיד היה מדבר אל תלמידיו על מעשים טובים, לא על התפילה והלימוד באמונה. קיצורו של דבר, בנארוה אומרים עליו שהוא בפשטות מחוסר אמונה באלוקי־ישראל. גם אין מאמינים שם בחזרתו בתשובה. אלא מה? בכל־זאת נטש בית־עשירים ונעשה מנהל של ישיבה בעיירה קטנה? אומרים גם על כך בנארוה: לא קושיה היא! הוא למד זמן רב כל־כך מוסר, עד ששוב אינו יכול ליהנות מעולם הזה.

ר' מרדכי־אהרן שפירא חיפש בכל אצבעותיו בזקנו איזה מאמר של דרוש. כדי לסיים את הביקור בכי טוב. אבל ככל שהיה ממרט בזקנו, לא יכול למרוט מתוכו. שום דבר־תורה, וככל שאמר "קיצורו של דבר" לא יכול לקצר דבריו על המנהל.

"בני וחותני מכירים אותו שנים רבות. והם אמרו לי ערב בואי לכאן: היזהר והיזהר! שאתרחק ממנו. מצד אחד, מסוגל הוא למסירת־נפש, אבל מצד אחר הוא אדם ממורמר מאוד ומסוגל להיות שונא־בנפש. לכן מפחד אני שמא ירדפני, בפרט שהוא כבר תושב כאן ואילו אני עתה זה באתי הנה. מהאי טעמא סבור הייתי שעלי לספר את הדברים לר' אברהם־שעיה, כדי שיבין מפני מה איני רוצה להתערב בעניני הישיבה הקטנה המקומית, וכדי שידע כיצד להתנהג עמו. בטוחני שישמור דברי בסוד, כי בנפשי הוא."

ר' אברהם־שעיה טייל אחר־כך שעה ארוכה בחצר וסח לנפשו: כי ר' צמח אטלס אדם קשה הוא – ניכר בבירור כנגד זה ניכר בבירור שאדם ישר הוא, כלומר־אדם העושה רק מה שהוא חייב לעשות, לדעתו. חבריו מנאווארדוק, בנו ותתנו של הרב מודים שהוא מסוגל למסירת־נפש. למה יתחפש. איפוא אדם מסוגל ליהודי ירא־שמים בעל זקן ופיאות וינהל ישיבה, אם אין בו אמונה בבורא־העולם ובתורתו? בכל־זאת, ייתכן גם ישר־לב הדבק בדבר שאין הוא מאמין בו עוד, לפי שעל אמונתו הקריב שנים הרבה ואין הוא יודע אנה ילך ואנה יבוא.

נער קטן אָרץ וקרב אל מחזה־אברהם, לחייו רכות כפלומה ופאותיו ארוכות, ובידו חומש. מחזה־אברהם היה נוסע תמיד לקייטנה בלויית אחותו וילדיה. הנער ניגש אל דודו לחזור על פרשה של חומש. ר' אברהם־שעיה השתטח כדרכו על הספסל שליד השולחן באמצע החצר, ובן אחותו על הספסל שממול פצח רינה בקול ערב: "ויאמר השם אל אברהם: לך לך..." נשען בסנטרו אל קצה השולחן האזין ר' אברהם־שעיה לקול שצלילו כסף ולפסוקים המושרים, ולנגד עיניו העצומות ראה את המנהל ר' צמח אטלס ניצב, את להט מבטו, את תנועותיו, את אופן דיבורו. אמת, כנראה, שהוא איש ריב ומדון ואינו מיחס בלבו חשיבות לשקידת־הפרך על הגמרא והפוסקים. אבל אילו הטעים בדרשותיו לפני התלמידים את זלזולו בלימוד תורה, ומכל־שכן אילו גילה ספקותיו כלפי בורא־העולם, הרי הבחורים יראי־השמים, הקשישים והצעירים, ור' מנחם־מנדל בראשם, לא היו מחרישים מלספר על כך.

הנער הפסיק מזמירת הפסוקים של פרשת לך־לך. ר' אברהם - שעיה פקח את עיניו וראה אורח לפניו - את חייקל הוילנאי. "שלום, ר' מנחם־מנדל אמר לי שהרב יודיע לו משהו על־ידי", אמר חייקל, ובעת מעשה תמה על שגאון מורה חומש לנער כמלמד ב"חדר". "היכנס, ברלה. לבית. נסיים את הפרשה אחר־כך", אמר הדוד לבן אחותו. ברלה נטל בחפזון את החומש ואץ הביתה.

כדי שירצה השליח לצאת בשליחותו, סיפר לו ר' מנחם־מנדל שמחזה־אברהם ביקש לשלוח דוקא אותו, את חייקל. אלא שר' מנחם־מנדל ביקש ממנו שיחזור מיד לאחר שיקבל את התשובה, כדי שלא יבטל את מחזה־אברהם מן הלימוד. אבל ר' אברהם־שעיה הזמין את השליח לשבת "תנוח רגע, הרי אתה עיף מן הדרך" חייקל ישב על הספסל שממול, וכמו בפגישתם הראשונה בפלוש של בית־המדרש חש גם עכשיו צורך לדבר אל הרבי מן המַזְפֶּתה ברור ומפורש ובגילוי־לב:

הוא איננו עיף כלל, הוא אפילו לא הרגיש כיצד עבר כל המרחק. מעולם לא ביקר קודם ביער הזה ולא ידע כמה יפה המקום. הוא היה מהלך לו ומהרהר: הרי אפשר היה להניח שלעולם לא תדרוך כף־רגלו ביער ואלקניק ולעולם לא יתגלה לו כמה יפה המקום. יש יערות עבותים והרים גבוהים, מכוסים שלג וקרח, שאין בני־אדם יכולים כלל להגיע אליהם. אומרים שיש כוכבים שאין אנו יכולים לראותם אפילו בטלסקופ, ואין אנו יודעים

לא את צורתם ולא את מספרם. כיצד אפשר לנו איפוא לומר שהכל נברא בשביל האדם, כדי שיפיק תועלת מן הכל ויראה בכל נפלאות הבורא? שהרי אין האדם יודע כלום על ריבוא־ריבואות הכוכבים, על פסגות־ההרים המכוסות קרח ועל יערות־העד! מכאן שצודק הרמב"ם באמרו שלא נברא העולם בשביל האדם, אלא כן גזרה חכמתו, החכמה העליונה יצרה כל דבר, לשם עצם מציאותו של הדבר גופו.

"שמעת זאת מפי המנהל, או בעצמך קראת ברמב"ם?" שאל ר' אברהם־שעיה.

החוקר הצעיר נפגע. הכל עליו לשמוע מפי המנהל? שיע מליפנישוק ויואל מאוזדה אצו אל המִזְפֶּתה כדי לגלות בקיאותם וחריפותם בתורה, אבל הוא יגלה ידיעותיו בפילוסופיה. חייקל השיב שבמו עיניו קרא את הדברים האלה במורה־נבוכים הנמצא בארון־הספרים של אביו. הוא יודע שעד גיל ארבעים אין לימוד הפילוסופיה מותר לאדם, פן יתקלקל. אבל לו מותר הוא, לו לא יזיק. המנהל אינו מדבר כלל בפילוסופיה, הוא מדבר תמיד על האדם וחסרונותיו. לפי המנהל מחולק העולם למנין קטן של אנשים גדולים, ולכל השאר – אנשים קטנים. הוא, חייקל, חולק על כך. ודאי שיש בני עליה. אבל הוא חולק על כך, שהעולם מחולק לאנשים גדולים וקטנים, כעצים שביעה.

"המנהל שלך צודק, ולא אתה," חייך ר' אברהם־שעיה מבעד לשפמו. "לא רק כעצים שביעה. בני־אדם נחלקים למספרים גדולים וקטנים, כערדלים."

דימוי בני־האדם לערדלים לא מצא חן בעיני חייקל. אבל מצאה חן בעיניו הקשבת מחזה־אברהם לדבריו, והוא הפליג בדיבור ביתר להט: הבריות אומרים שאפילו אדם גדול יש לו על־פי רוב חסרונות קטנים. המנהל ר' צמח אומר שאדם גדול אפשר שיהיו לו חסרונות גדולים, לא קטנים, ושגם על־פי חסרונותיו ניכר האדם הגדול. מי חוטא ומחטיא גדול מירבעם בן נבט? הוא פיתה את עשרת השבטים שישתחוּ לפני עגלי־הזהב אשר העמיד בבית־אל ובדן. חז"ל מספרים שהקדוש ברוך הוא אמר לו: חזור בך, אני, אתה ובן־ישי נטייל יחד בגן־העדן. שאל ירבעם בן נבט: מי בראש וההשגחה העליונה השיבה לו: הראשון יהיה בן־ישי. סירב ירבעם לחזור בתשובה, כיון שלא רצה להיות השני לדוד המלך. משמיע על כך ר' צמח מוסר־השכל: כל בעל־חשבון, כל חנווני היה מבין שכדאי לו יותר להיות שני בגן־העדן, במחיצת ריבונו של עולם ודוד המלך, מלהיות ראש וראשון בגיהנום. גם ירבעם בן נבט הבין זאת לא פחות מן החכמים שבחנוונים. ואף־על־פי־כן העדיף

את הכליה בגיהנום. ובלבד שלא יהיה השני בעולם־האמת, ממש כשם שלא רצה להיות השני בעולם הזה. אדם גדול, אומר המנהל, הוא קודם־כל אדם בעל הרגשים גדולים, וגם בחסרונו גדול הוא וחזק, לא קטן וחלש.

"הרי כך נאמר בגמרא: כל הגדול מחברו יצרו גדול ממנו. הצדק עם. המנהל שלך," דיבר ר' אברהם־שעיה במתינות מעבר לשולחן, ומיד נשתתק. נסתבר לו שאין הוא צריך להשתדל יותר מדי בשביל שאורחו ידבר.

"בכל־זאת אין אני יורד לסוף דעתו של המנהל שלנו. מצד אחד, ירבעם בן נבט אדם גדול הוא בעיניו, דוקא משום שבעל־גאווה ובעל־תאווה גדול היה. ומן הצד האחר, מבטל המנהל בתכלית הביטול כל בעל־בית, כל חנווני וסתם יהודים העושים מעשים טובים, אם כוונתם בכך לזכות בקורטוב כבוד, או חשבון אחר להם. ר' צמח אומר וחוזר ואומר שההישג הגדול ביותר של נאווארדוק הוא ההקפדה שלא תהא התולעת של כוונה צדדית טמאה חודרת לתוך מעשינו הטובים. הצרעת הרעה ביותר, אומר ר' צמח, היא נגע־הצרעת של הנגיעה."

"אנשי־העליה נזהרים שיהיו מעשיהם הטובים נקיים מפניות, אבל אין מעשים טובים פסולים בשל פנייה. בפרט זה אין הצדק עם המנהל שלכם." נכנס מחזה־אברהם לתוך דבריו של חייקל. "למי זה מזיק אם בעל־בית מנדב לבית־המדרש עצים לחורף ורוצה תמורת זה בעליה לתורה?"

ביסודו של דבר מבין אני לרוחו של המנהל. לדעתו חייב אדם להיות גדול במעשים טובים, כשם שירבעם בן נבט גדול היה במעשים רעים. אף־על־פי־כן אין אני יכול להשפיע על עצמי שאהיה מבטל את אבי ואמי על שום שהם חנוונים," נרכן חייקל מעל לשולחן אל הרבי מן המִזְפֶּתה, והרבי הלך ונשא ראשו והטה אוזן. "אבי היה קודם מלמד. אבל לאחר שחלה חדל ללמד ואמא נעשתה מוכרת־פירות. כשיש צורך לאמא ללכת למקום כלשהו ואבא מחליף אותה בחנות, מוכר הוא יותר סחורה ובמחירים גבוהים יותר. אמא אומרת שבעלות־הבית רוחשות דרך־ארץ לזקנו הלבן של אבא, ולכן קונות הן יותר וממעטות לעמוד על המיקח. אמא אוהבת שבעת שאבא הולך לבית־המדרש יעצר לשעה קלה ליד חנותה, כדי שיראו העוברים־ושבים שאף־על־פי שהיא מוכרת־פירות עניה, בעלה הוא יהודי נאה ובן־תורה. אבל כששואלת אותה יהודיה: זהו אביך? ואמא משיבה לה: זהו בעלי,

מתרגז אבי מאוד על שהיא מגידה את האמת. הוא מתבייש בכך שאמא צעירה הרבה ממנו, עבר חייקל מדיבור בקול רם ללחישה, ובמהרה נשתתק מתוך מבוכה, מתוך רוגז על עצמו. מה הכביר פה דברי־הבאי? מחזה־אברהם עלול ללגלג עליו ולשאול אותו מה שייכות הדברים האלה לגופו של ענין.

אבל במקום ללגלג או לחלוק עליו הוציא ר' אברהם־שעיה מכיסו נרתיק של פח ובו משקפים גדולים. לאט־לאט הרכיב את המשקפים על חטמו והסתכל בבחור בבת־צחוק רכה, כמעט בלתי־נתפסת. חייקל לא הבין מפני מה הרכיב מחזה־אברהם את המשקפים. אבל הוא חש שהוא יכול להוסיף ולהביע רחשי לבו, ואפילו אין בהם רעיון חריף.

"בעת שעלה רבה הזקן של ואלקניק לארץ־ישראל נמצאתי בבית הרב, ואחר־כך ליויתי עם כל העיירה את הרב עד לתחנת־הרכבת. כל הזמן בכו בעלי־הבתים הזקנים בלי הרף. כשאני נזכר בכך, עדיין רעדה תאחזני. חשבתי אז, ועודני חושב אף היום, כי בבכיתם של זקנים כמוס סוד שאינו מתגלה לאדם אלא בזיקנתו. אף כי אני יודע מה טיבו של סוד זה, ברי לי שיש כאן משום סוד. לכן אין נראה לי שהמנהל מדבר תמיד על אנשי־רוח גדולים ומבטל את העולם הבעל־בית".

"בן כמה אתה?" עדיין היה ר' אברהם־שעיה מתבונן אל הבחור בעל הפנים העגולות, העינים הכחולות המעורפלות והכתפים הרחבות.

"הנני בן שש־עשרה, אבל אני יודע שאני נראה בוגר יותר. הבריות אינם מאמינים שהנני בן שש־עשרה".

"הבריות צודקים, אתה בוגר יותר. ייתכן שאמך רשמה אותך בפנקס־הלידה שנים אחדות לאחר שנולדת", הסיר ר' אברהם־שעיה את משקפיו והחזירם אל נרתיק־הפח. "בוא, חייקל, ניכנס לבית ואני אכבד אותך בתה וברקיקים".

מצא הדבר חן בעיני חייקל שמחזה־אברהם מתחכם עמו, פונה אליו בלשון "אתה" וקורא לו בשמו. השנים נכנסו לחדר־האוכל של הקייטנה, וממנו אל חדר נפרד ובו, בתווך, שולחן ארוך מכוסה בספרים. ליד הקירות עמדו שתי מיטות־ברזל. החלון צופה היה אל שיפולי הר מגודל עצי־אורן. מחמת ההר וסבך הצומח שעליו היה החדר אפלול. שאון עצי־המחט ורצועת־השמים הצרה שבין ענפיהם השרו חרדת־קודש על חייקל. דומה היה

לו שהוא נמצא במערה טמירה של צדיק נסתה דממה רווית יראה רובצת היתה בכל פינות ההדה אבל ר' אברהם-שעיה מקוסוב לא נראה כלל כמקובל שרוי בדבקות שבתוך מערה. הוא הזמין את אורחו לשבת ושאלו היביא לו תה עם סוכר דק או עם קוביות-סוכר. חייקל קפץ ממקומו: לא, לא, אין הוא צמא ואינו רוצה בתה. אין הוא רוצה להוסיף ולבטל את הרבי מתלמודו, ברצונו ללכת מיד. אבל מחזה-אברהם ציוהו להישא, ויצא. חייקל הסב ראשו מן הכותל והתחיל מדפדף בחפזון בספרים שעל השולחן. ברגע זה מוכן היה לחמוק החוצה ולברוח. אבל לא יצאה שעה קצרה עד שעמד בעל-הבית עליו, כוס תה בידו האחת וצלחת מלאה ריקים מסוכרים בידו השניה.

"התה הוא מבקבוק-טרמוס ואינו חם ביותר", אמה, העמיד את הכיבוד על השולחן ופרש להשתטח על המיטה הנמוכה שליד החלון. ר' אברהם-שעיה שכב על צדו והשעין סנטרו על כף-ידו. לחייו נתכווצו, מעל לשורש חטמו ולכל אורך מצחו נחרצו שני קמטים עמוקים. גבותיו נצטופפו, נזדעפו. לא ערבו לחייקל הרקיק המסוכר והתה המתוק. פני הרבי מן המַזְפֶּתה נשתנו פתאום. הוא פתח פיו ודיבר מתוך-מתון, ברור ומפורש, ועיניו החדות הנוקבות הביטו אי-לשם, במרחק.

"סיפרת לי קודם שהמנהל שלכם מדבר תמיד על החסרון שבאדם. אבל מרוב חיפוש החסרון בתוך עצמו ובתוך זולתו, מעורר אדם לפעמים את החסרון. המידות הרעות יש שהן מקופלות בתוכו ומנמנמות. הזזת אותן ממקומן, מיד מתרגזות הן משרבבות ראשיהן ומתחילות לנשוך כחיות רעות קטנות. לעתים אתה משפיע לטובה על אדם בכך שאתה חושבו לאדם טוב יותר. הוא משתדל להוכיח שאמנם הוא אדם טוב יותר. אבל כשרואה בעל-התאווה והכעסן שעמדת על טיבו, על אחת כמה וכמה כשאתה מרגיז אותו, אין הוא משתדל עוד להתגבר על חסרונותיו ואין הוא מתאמץ להיראות כאדם מעולה יותר. לעתים קרובות אדם משפיע לטובה אפילו על עצמו על-ידי שהוא מחפש בתוכו מעלות ולא חסרונות. כל אדם הוא עיירה של יהודים טובים ורעים, יצרים רעים ויצרים טובים רבים. עלינו איפוא לשקול מתי מותר לנו לחולל מחלוקת עם עצמנו, ומתי אסור לנו. עתים החסרון הגדול ביותר הוא - חיפוש החסרונות בתוכנו."

ליד החלון הנמוך שלרגלי ההר צץ פתאום ברלה, בעל לחי-הפלומה. מעבר לחלון ניצב נער שני בעל סנטר רחב, שמן. כעבור דקה נוסף עליהם קונדס שלישי, הקטן שבהם,

ששפתים אדומות רכות לו וגומה תחת חטמו הקטן. שלשתם, כיפות לראשיהם הגזוזים ופיאות ארוכות עבות לרקותיהם, התבוננו בסקרנות אל הזה ר' אברהם־שעיה לא יכול לראות ממיתו שליד הכותל את שלושת בני אחותו. אבל הוא הרגיש שאפלולית החדר האפילה עוד יותר ושמע את התלחשותם. פרץ בצחוק רם, וכל שלושת הקונדסים נמלטו מאצל החלון בקול ציוץ, כשם שנמלטים האנקורים המתעופפים מתחת לקמרון הרם של בית־הכנסת הישן של ואלקניק.

ר' אברהם־שעיה השעין גבו אל הכותל ונשם בכבדות, תחילה בדממה אחר־כך באנחה. "לעתים חש אני בלבי לחץ ואנוס להיאנח", הצטדק, ובמהרה הפליג שוב בדיבו, בקול שנתרפה:

^א כשם שאדם נתפס לגאווה כשהוא מגלגל בלי הרף במעלותיו האמיתיות או המדומות, כך נתפס הוא ליאוש ולשפלות מתוך שהוא מהרהר בלי הרף בחסרונותיו האמיתיים או המדומים. הכוח המסוגל לעלות ולרומם את האדם נעוץ בקנין החכמה. העולם הוא שולחן־חג ערוך, ובעל־השכל צמא ליהנות ממנו. אלא שהתשוקות הטמאות דוחקות את התשוקה לחכמה. לכן לימוד התורה הוא הדרך הבדוקה והבטוחה היחידה לנצחון על מאויינו הגשמיים. האהבה העצמית והרדיפה אחר כל מיני הנאות, גם הנאות אסורות, מושרשות בעומק טבעו של האדם. אי־אפשר לעקורם לחלוטין, פן ייחרב תוך כך האדם. הדרך לתיקון המידות איננה דרך עקירת המאויים הטבועים באדם מלידה, אלא שיפורם ותיקונם. בר־הדעת איננו מתענה בהמתת יצר־הכבוד שלו, אלא איננו מבקש כבוד בקרב ההמון. במקום רודפי־הכבוד ונותני־הכבוד הרעשנים, רוצה הוא להתכבד על אנשי־רוח, אפילו שמכבר אינם בחיים. רוצה הוא שמעולם־האמת יסכימו למחשבותיו ולפסקי־דעותיו בעולם הזה. אין אדם צריך להכריז יומם ולילה שאסור לו לאהוב את עצמו. אדרבא, יאהב את עצמו, אבל בתבונה – על־ידי אהבת החכמה והתורה. לעומת הים הגדול חש אדם קטנותו. אבל לעומת התורה, שהיא גדולה ורחבה מן הים, אין אדם חש קטנותו, שכן ככל שהוא משיג את התורה כן גדול הוא. התורה מזככת את בעל־הנפש ובעל־השכל שיהיה עניו ולא בעל־גאווה, שיהיה סבלן ולא כעסן, שיבקש התרוממות ולא תענוגות גשמיים גסים. הנסיון לעקור מתוכו את התשוקות השפלות רק בכוח הרצון העצמי, ועל־ידי לימוד ספרי־מוסר באפלה,

עלול להביא לידי ההיפך, לידי כך שהתשוקות השפלות תתגברנה, כפי שצללי בית־המדרש מתרבים ככל שמרבים יותר ויותר מנורות. בצוחה ובלימוד מוסר בקול אפשר להבריא את יצר־הרע כשם שאפשר להבריא צללים במטאטא. אבל כשמדליקים במוח את מנורות התורה והחכמה, נסים הצללים מעצמם.

"בורא־העולם ותורתו מאמינים באדם הרבה יותר משמאמינים בו בעלי־המוסר של נאווארדוק", נצטחק מחזה־אברהם לעצמו ובעת מעשה נעץ מבט נוקב באצבעותיו, כאילו עליו ליטול ידיו לפני סעודה והוא בודק, לפי הדין, שמא זהומומית־יער נצטברה תחת צפרניו.

"זה ממש ההיפך ממה שהמנהל אומר", קרא חייקל בחזונו נער. "המנהל אומר שעלינו לא לשפר ולהנוות. את המידות הרעות, אלא לעקור משורש. ואם אין לומדים מוסר, אי־אפשר בשום אופן להיות בטוחים שיצר־הרע לא יתגבב אפילו לתוך שקידתנו על התורה, כתולעת זו המתגנבת לתוך תוכו של תפוח נאה. על כך דרש באמת המנהל שלשום דרשה עמוקה. הוא דיבר על בעל־מדרגה מופלא הלומד תורה לשמה ובורח מפני הכבוד. אבל אף־על־פי שהוא בורח מפני הכבוד ולא איכפת לו כלל מה העולם יגיד עליו, רואה הוא שהעולם מבין בכל־זאת בטיבו ורוחש כלפיו רוב דרך־ארץ. יוסיף צדיק זה ויברח מפני הכבוד, יחיה בדלות ויעשה הכל לשם עמים. אבל בסתר לבו, אולי בהעלם מעצמו, יזכור כי אל לו לפגום בשמו הגדול, שם הצדיק. לשמה בלבד התחיל, ובסתר התחיל, בבדידות ובסוד מכל העולם התחיל להיות עובד־השם. אבל כיון שהעולם התגבב בניגוד לרצונו אל דלתו והוא נתפרסם ברבים, זוכר הוא שעליו לשמור על פרסומו ולא לצאת מגדר קדושתו, כדי שלא ייפגם חס וחלילה שמו, שם של עניו גדול, קדוש וטהור."

בעל־המוסר הצעיר לא הרגיש בעצמו שהוא מורה באצבע על מחזה־אברהם, רותח ובווער באשו של ר' צמח, מדבר בלשונו ובתנועותיו. הוא כלל לא ידע למי ולמה התכוון המנהל. סתם מצאו חן בעיניו הרתיחה הלהט והיכולת להעלות ולגלות את כוחות־הנפש של אדם. "מתי אמרת, דרש המנהל דרשתו?" שאל ר' אברהם־שעיה וכתמים אדומים פרחו בפניו.

"שלשום דרש דרשתו, יום לאחר ביקורו של ר' אברהם־שעיה בישיבה", ענה חייקל בלהט והלך והשתלהב, והיה מדבר בשתי ידיו. "זה לא כבר דרש ר' צמח דרשה עמוקה

מאור בענין האמונה. ככל שאנו מגנים את האפיקורוס, אמה, אין האפיקורוס חדל־אישים כל־כך, אינו אפסי וקטנוני כבעל־התאווה הזקוק לריבונו של עולם, כדי שיוכל ליהנות מן החטא. בעל־תאווה זה לא היה נהנה מעולם הזה אילמלא האמין שקיים גם עולם הבא. בשעה שהוא חוטא רוחפים אבריו מחרדה שמא יאבד את עולם הבא, אבל הוא מתנחם שעוד יציל שמץ ממנו – אין דבר, הוא יחזור בתשובה. ובעת שהוא חוזר בתשובה נהנה הוא הנאה רבה מהכאת על חטא ומן הדמעות העכורות שהוא שופך בשעת מעשה. בעל־תאווה נהנה גם מן הצומות. הוא אפילו מרוצה שיספוג מלקות בעולם האמת, ובלבד שלא תינטל ממנו התקוה שלאחר כך וכך המלקות ושאר העינויים יוכל לעקור נתח בשר משור־הבה, לחטוף הין יין מן היין המשומה..."

די! אין בי כוח עוד!" קרא ר' אברהם־שעיה פתאום בחריפות רווית־כאב. ומיד נצטחק צחוק חרישי נוגה.

הוא עצם את עינו והירה: זה האיש ר' צמח אטלס, בעל הקומה הזקופה והמחשבות השנונות, הוא בלי ספק אדם רצוף. הוא מענה את עצמו וזורק מרה באנשים אחרים משום שהוא מחוסר אמונה. אלא שהוא מתיסר במחשכים, לבל ידע איש. בדרשותיו לפני התלמידים אין הוא מגלה את ספקותיו. על־כל־פנים, אין לנסות ולהרחיקו מן הישיבה שיש, פן יביא הדבר עליו, חלילה, כליה. אבל הנהגת מקום תורה אין להפקיד בידיו. ר' מנחם־מנדל חייב להישאר לידו. ר' מנחם־מנדל זה תמים, כמדומה, עד כדי כך, שאינו מבין כלל בטיב חברו.

אמרת לי, חייקל, שבעת שרבה הקודם של ואלקניק עלה לארץ־ישראל בכו בעלי־הבתים הזקנים בכי מר ואתה הבינות כי בבכיתם כמוס סוד הנגלה לאדם רק בזיקנתו. כיון שאני גדול ממך הרבה בשנים, אגלה לך את הסוד, דיבר מחזה־אברהם בעינים אורות ושמחות שלא כרגיל. "בעלי־הבתים בכו מרוב אהבת התורה, מצער הפרידה מן הרב שהיה מלמדם תורה. ודאי ראית יהודים שופכים דמעות בלויה, או בהספד לתלמיד־חכם, אף כי מימיהם לא הכירוהו והוא נפטר זקן מופלג, בן שמונים ומשהו, או בן תשעים ומשהו. היהודים הללו בוכים מאהבת התורה. יהודים אוהבים יושב־אוהל, ולא מטיח־דברים. לא כל מה שאנו יודעים על אדם עלינו להטיח בפניו."

ר' אברהם־שעיה תיקן את הכר שלמראשותיו ושכב אפרקדן, יגע מן השיחה הארוכה. "ראש־הישיבה שלך ר' מנחם־מנדל שיגר אותך בשליחות. מסור־נא לו בשמי, שעליו להשאיר הכל כרצונו וכפי שהיה עד עכשיו. שב ואל תעשה עדיף. כך מסור לו. תזכור!"

"אזכור" השיב חייקל. הוא זוכר פרקי־פילוסופיה שלמים מן החלק השלישי של מורה־נבוכים ודפי־גמרא רבים, ולא יזכור מלים ספורות? את עצם הענין שעליו שאל ר' מנחם־מנדל ואת משמעות התשובה לא השתוקק כלל לדעת.

"אתה אוהב להתרחץ בנהר? שאלו ר' אברהם־שעיה.

"כן, אבל עכשיו המים עודם צוננים מדי."

"כשיחמו המים, בוא אלי סמוך לאחת בצהרים ונלך יחד להתרחץ. עכשיו לך לך, כבר עייף אני מאוד."

בחזירתו דרך היער לא בהה עוד חייקל אל העצים, לא חיפש גרגרים אדומים בעלوه הנמוכה הירוקה ולא האזין לשירת הצפרים. הוא הגה ברבי מן המַזְפֶּתָה, ואמר בלבו כי אכן צדקו דבריו שחביבה התורה על ישראל. לא אחת ראה חייקל עמיה־ארצות ובריונים משוק האטליזים מפנים ביראת־כבוד את הדרך לבן־תורה חנווניות מרחיבות־פה פניהן עוטות ארשת יראה, בראותן יהודי בקפוטה רבנית עובר ברחוב. בערבי־החורף היו זקנים יושבים בבית־המדרש על ספריהם, ותוך כדי הלימוד משיחים בתלמידי־חכמים. אף כי בעלי־הבתים הזקנים בקלויז של ר' שאולקה לא היו חביבים על חייקל בשל זילזולם בו ורוגזם על אביו המשכיל, בכל־זאת היה מאזין לדבריהם על הגאונים וסיפוריהם המופלאים על צדיקים נסתרים. יראת־הכבוד כלפי התורה בקרב יהודים לבני־זקן במשקי־פליז ששרשי־שערות דוקרניים להם על חטמיהם, ליחושם ועויותיהם ביראת־שמים נשתזרו בזכרונו של חייקל בצללי הנברשות ובשלהבת הזהובה־הכהה של נר־התמיד שדולק היה בעמוד בפינת־המזרח האפלה, כשמש שזרחה בחצות הלילה... עכשיו, בפגישתו עם מחזה־אברהם, חש חייקל את הגדלות והפשטות שנתישבו עם לחש שיחם של הזקנים על תלמידי־חכמים גדולים.

מלא שמחה לשמע התשובה שהביא חייקל עמו, תוהה היה בכל-זאת ר' מנחם-מנדל מנין לו למחזה-אברהם שאף הוא עצמו מעדיף להישאר בואלקניק מלחזור לוילנה ולהיות שוב לחנווני. "כך באמת אמר לך? בזו הלשון?"

"בזו הלשון אמר לי כשתי דקות לפני לכת. אבל קודם-לכן שוחח עמי כשעתים ברציפות. הוא גם הזמינני אל חדרו וכיבדני בתה וברקיקים. רואים אתם?" חגג חייקל נצחונו על כל הישיבה.

"ומי משניכם הרבה לדבר, אתה או הוא?" שאל ר' מנחם-מנדל שאלת-תם, כביכול. "בתחילה דיברתי אני, והוא האזין. אחרי-כן דיבר הוא שעה ארוכה כמוני, ואני האזנתי," השיב חייקל והתבונן בעליצות אל ר' מנחם-מנדל שממש נאלמה לשונו והוא נבהל ומשתומם, על השתקן והמתבודד מן המִפְתָּה שבחר לו נער זה לשוחח עמו שעתים רצופות.

ביקור ראשון של חייקל אצל מחזה-אברהם

"לא השפעתי בשום פנים על הוילנאי," סיפר המנהל לר' מנחם-מנדל. אבל מסקנתו היתה ששוב אין לומר לחייקל דבר וחצי-דבר, פן יבוא לכלל רוגז ויסתלק מן הישיבה לחלוטין. "מוטב שיקדים ויסתלק, ולא יקלקל את בני-התורה האחרים," השיב ר' מנחם-מנדל.

"אבחר שר' מנחם-מנדל יפרוש מן הישיבה משיסתלק הוילנאי ויישחק בעולם הגדול והרחב," קרא צמח ויצא בחפזון מבית-המדרש, כאילו נס מכעסו שלו, מחשש שמא יגיד לחברו דברים חמורים יותר.

אף כי התנפלות זו זיעזעתו, לא התפעל בכל-זאת ר' מנחם-מנדל. חלקו בישיבה אינו פחות משל המנהל, אמר בלבו ואף אל מחזה-אברהם לְמִפְתָּה. ר' מנחם-מנדל מצאו בחצרו במצב משונה. מיטת-הברזל, שקועה באמצעיתה עד לרצפה, גדושה היתה ספרים, ר' אברהם-שעיה ישב על הרצפה, רגליו משולבות תחתיו, וכתב על שפת המיטה דברי-

תורה במחברת עבה. משראה את האורח קם על רגליו ומצחו המקומט נזדהה. אבל ר' מנחם-מנדל, מרוגז על שהוא מבטל שוב את מחזה-אברהם מתלמודו.

"המנהל לקח דברים עמו ולא השפיע עליו בשום פנים. אף-על-פי-כן אינו מניח להרחיק את התלמיד שסרח מן הישיבה," נאנח ר' מנחם-מנדל. "הרי שהוא אדם גדול, המנהל שלכם," קרא ר' אברהם-שעיה בקול רם, כאילו נתמלטו המלים מפיו בניגוד לרצונו. ר' מנחם-מנדל השיב בחריפות כלשהי ובתרעומת שאינו רואה בכך שום גדלות. בעצת מחזה-אברהם נשאר בואלקניק ללמד שיעור בישיבה ולא חזר לוילנה אל אשתו וילדו. ועכשיו בא אל המִפְתָּה לספר כיצד מעריכים הישארותו בישיבה. המנהל, חברו לשעבר, קרא אליו שיעדיף לראות אותו, את ראש-הישיבה, בפרישתו משישלח את תלמידו.

"כך אמר?" סובב ר' אברהם-שעיה ראשו כה וכה, כאילו ראה בכך גדלות מרובה עוד יותר.

בדאבון-לבו על שמחזה-אברהם נתפס דוקא להתפעלות מהתנהגותו של המנהל, התחיל ר' מנחם-מנדל טוען במרירות, שבוילנה היה הוא הראשון אשר קירב את חייקל אל התורה. כל יום היה מניח חנותו ואץ אל הקלויז של ר' שאולקה כדי ללמדו דף גמרא, אף כי ראה שאין לתלמידו הליכות בן-תורה צנוע. אבל עכשיו אין הדברים אמורים בו בלבד. אם יניחו לו להתנהג כטוב בעיניו, עלולים יהיו גם תלמידים אחרים לעשות כמעשהו ולומה: אין מלך בישראל, איש הישר בעיניו יעשה! ובסופו של דבר יפסקו בעלי-הבתים מלתמוך בישיבה.

"ודאי שמקומו לא יכירנו עוד בישיבה המקומית, אבל להרחיקו מן הלימוד אסור!" ר' אברהם-שעיה התהלך כמה פעמים על-פני החדר והתיצב לפני ר' מנחם-מנדל, כשידיו משולבות על חזהו. "יגיד לו ר' מנחם-מנדל כי ביקשתי ממנו שיבוא הנה. כדי שלא יחשוד ששמעתי על התנהגותו וברצוני להטיף לו מוסר, יגיד לו ר' מנחם-מנדל דבר לאמיתו, שאני מבקש ממנו לבוא משום שנשא מאוד חן בעיני."

בחזירתו לעיירה הירחר ר' מנחם-מנדל שמוטב היה לו אילו נשאר מוכר אבזרי-סנדלרים. אין הוא מבין כיצד יכול חייקל בהתנהגות כגון זו לשאת חן, ואין הוא מבין את מחזה-אברהם עצמו. מצד אחד מסכים הוא שמקומו של תלמיד זה לא יכירנו עוד בישיבת ואלקניק, ומצד אחר הוא אומר שאין להרחיקו. מי יאספנו איפוא? הישיבה של ראדין? של

קלצק? או אפשר דאמיר תחטפנו בכל-זאת הודיע ר' מנחם-מנדל לוילנאי הזמנתו של מחזה-אברהם כלשונה.

"מה פתאום? למה הוא רוצה לראותני?" ממש נתפרסם חייקל. "אינני יודע. הוא רק אמר לי שנשאת מאוד חן בעיניו." אבל ר' מנחם-מנדל ראה שתלמידו עדיין מסתכל בו בחשד והוא חפן זקנקנו בידו: "אני מוכן להישבע שהוא אמר לי בפירוש, כי נשאת מאוד חן בעיניו והוא מבקש ממך לבוא למִזְפֶּתָה. עדיין אינך מאמין לי"

חייקל ידע כי ר' מנחם-מנדל לא יישבע לשקר. משמע שעוד לא נודע לרבי מן הקייטנה המעשה במכשפה קריינדל. בקוצר-רוחו אף לא להמתין חייקל עד ליום-המחרת. מיד יצא אל המִזְפֶּתָה.

בחצר פגש בבן-אחותו של ר' אברהם-שעיה. ברלה אמר לו שדודו הוא ביער הגדול והורה לו את הדרך לשם. חייקל חצה את התיב ועלה בהר בין שיח-יעוזרד גבוהים. הוא עמד מלכת בקרחת-יער מלאה גזמי-עצים שנוסרו. גזירים לבנים הבהיקו בשמש כמכיתות-זכוכית. נדף ריח זפת ונסורת יבשה. חייקל העמיק בעבי היער וראה נקודות אדומות קורצות אליו קונדסית מבין עלים ירוקים. "גרגרים!" קרא וישב לארץ ללקט מן הגרגרים האדומים ולהטילם לתוך פיו – גמדים בתרבושים תורכיים, מעוטרים בזקנים ירוקים. פתאום ראה בין הגזעים הדקים של חורש צעיר קלוש יהודי בכיפה שוכב לארץ.

מחזה-אברהם שוכב היה על שמיכה פרושה. ביד שמאלו תמך בראשו, ובימינו החזיק סמוך לעיניו קצרות-הראות ספר-גמרא קטן. מן הגבעה נראה לעין בית-החרושת לקרטון אדום-הלבנים, נשמע קול התנשמותו והתנשפותו בכל משוריו וגלגליו, נשמעה המיית מי הנהר תחת גשר-העץ. מעבר ליער משם ניצבה מאחרי אפר ירוק חומה גבוהה וישרה של גזעי-עצים. השמש שקעה לאטה, והעצים בערו באש אדומה-כהה, כנציבי-נחושת.

"ר' מנחם-מנדל מסר לי בשם הרב שאבוא," אמר חייקל ופתאום ניצנצה במוחו מחשבת נער על סיבת הזמנתו של הקייטן. "בעת ביקורי הקודם הזמינני הרב לבוא, כדי שנתרחץ יחד בנהה. אבל עכשיו עדיין המים צוננים מדי."

"כן, המים עודם צוננים מדי. מלבד זה, הרי לא נתרחץ שנינו בימי-הספירה לפני שבועות," נשא ר' אברהם-שעיה את עיניו קצרות-הראות מספר-הגמרא. "מה לך עומד? שב."

חייקל ישב על השמיכה ובהה כגולם בפה פעור. מחזה־אברהם הסתכל בו בחיך קונדסי במקצת, כאילו שקל בדעתו אם ידגדגנו או יצבטנו באזנו. רק משנעלם חיכוך בשפמו הזהוב המושזר שיבה, אמר חרש, בקול לא־נשמע כמעט:

”רצוני שנלמד יחד.”

ימים רבים לאחר־כך עדיין זכר חייקל כיצד דומה היה לו אז כאילו כל העולם כולו עמד דום. המלים הספורות הללו מפי ר’ אברהם־שעיה מקוסוב נכנסו ללבו ונחתמו בו לעולם, כאגם המשבץ באספקלריה שלו את ההרים הסובבים אותו. מעל לראשו של חייקל רצו שמים כחולים־כהים בתהיית־בראשית. האפר הירוק, המוקף עצי־אורן תמירים ומלוהט באש־השקיעה האדומה־כהה, נראה לו כבית־הכנסת הישן של ואלקניק בערב־שבת, עת מעלים שם אור בכל הנברשות. אבל כעבור רגע נשא חייקל עיניו לשמים הזכים בחרדה, שמא ירעים עוד מעט רעם ויכריז שהוא חוטא ומחטיא. אין צורך ברעם מרעים, הוא עצמו יפתח עתה ויגלה דבר חטאו לאמיתו. נרעש ונבלם משום שבכל־זאת לא ימלאנו לבו לספר על חטאו, אחז חייקל אחיזה גסה במקצת בידו של הרב, כדרך סוחרי־השוקים כשהם טופחים זה על כפו של זה בשעת חתימת עיסקה. ר’ אברהם־שעיה הדף ידו של חייקל ונצטחק.

”אי, שובב אתה!” רגע הסתכל במבט מאומץ בעצים, כאילו ביקש לו דרך ישרה וקצרה בעבי היער. ”אם תבוא אלי יום־יום ותחזור לעיירה, תתבטל יותר משתלמד. היית יכול להתגורר אצלי ולישון בחדרי על המיטה השניה. עוד אהרהר בדבר. אבל בחורף הבא, בולנה נלמד יחד בעזרת השם.” הוא דיפדף בספר־הגמרא הקטן שלו ומסרו לחייקל. ”עדיין האור מספיק, הבה נלמד משנה אחת, כדי שלא תצא ריקם.”

את הפרק הראשון של בבא מציעא, שנים אוחזין בטלית, למד חייקל בנערותו. לכן קרא את המשנה לאט־לאט ובזהירות, מצפה שהרבי ישאלנו עוד מעט קושיה חמורה. ר’ אברהם־שעיה האזין דומם ואפילו לא עיין בספר־הגמרא הקטן שמן הש”ס הברליני שלו, כאילו לא נתכוון אלא לשמוע את קול תלמידו.

”טוב. עכשיו חזור הביתה. עד שתגיע לעיירה ירד הערב.”

רק משיצא חייקל מן היער והבחין בבתי העיירה, הקיץ כמו מחלום התחיל ממלמל לנפשו: במקום לומר שילמדני אמה: רצוני שנלמד יחד אני והוא יחד ? אני והוא יחד?

פרק ד

ביקור המחזה־אברהם אצל חייקל שחלה

תקציר. חייקל הצטנן לאחר ששוטט בלילה בחוץ.

כעבור רגע פתח את דלת הבית וקרא בפליאה, כאילו הוא עצמו לא האמין לדבריו. "מחזה־אברהם בא לבקר?" חייקל ניתר מעל משכבו. אבל מיד נתחוויר לו שלא יספיק להתלבש, ולכן נשאר יושב במיטה ופניו מוסבות אל הדלת, כבנערותו בסדר של פסח, בעת שהיו פותחים את הדלת לפני אליהו הנביא. גם ר' שלמה־מוטה קם בחפזון, הסיר מהר מעל ראשו את הכובע בעל המצחיה הקשה וחבש כיפה גבוהה. ככל שהיה משכיל קשה־עורף, נרעש היה ושמח שגאון מפורסם מגלה ענין בבנו.

מיד לאחר ר' מנחם־מנדל נכנס לבית ברלה, שפאות גדולות מיטלטלות כה וכה על לחייו, ובעקבותיו – מחזה־אברהם, בקפוטה האפורה המהווה שלו, ומקל בידו. "שמעתי מפי ר' מנחם־מנדל שהצטננת מאוד. אין זה הולמך כלל. הרי אני סבור הייתי שמין שמשון הגיבור אתה." והוא הושיט ידו ליהודי לבן־הזקן. "הנכם בודאי אביו של חייקל. מן הסתם סיפר לכם שברצוני כי נלמד יחד."

ר' שלמה־מוטה השיב במתינות, בחשיבות עצמית ובדרך־ארץ. כלפי האורח: אמו של חייקל תשמח שמחה גדולה על שזכה בנה להיות תלמידו של רבי גדול. אבל כמלמד ותיק יודע הוא שככל שגדול הרבי, תלויים הדברים גם בתלמיד. ר' אברהם־שעיה נצטחק וישב מיד על דרגש ליד השולחן, כדי שגם הזקן ישב.

"בתלמיד תלויים הדברים יותר מאשר ברבי. לכן מקבל אני את בנכם רק לשם נסיון. הוא יתגורר בקייטנה שלנו עמי בחדר אחד."

הכתלים והתקרה התנדדדו לנגד עיני חייקל. הוא התעופף למרום ובקושי התאפק מלקרוא מרוב שמחה. הוא לא ייאלץ לחזור לוילנה וגם לא ייאלץ לשוטט בעיירה מודח ומבוש. אבל ר' שלמה־מוטה, על שפת מיטתו, החריש ומראהו כמראה אדם הנתון בשיקול־דעת ארוך ויגע. בינתיים התאספה בחוץ לפני הבית חבורה של תלמידי־ישיבה צעירים. הם הגיעו במרוצה מבית־המדרש לראות אם אמנם בא מחזה־אברהם לבקר את חייקל בחליו.

בעלת־הבית ובתה, שהיו נצות חרש בחוץ, חזרו אל הבית ובהו אל האורח. לפי התקהלות פרחי־התורה בחוץ ודממת־הכבוד בתוך הבית הבינו שתי הנשים שהאורח הוא מן הסתם מכובד מאוד.

"אם אתם – מסכימים, יכול בנכם לבוא אלינו לשבועות," חזר ודיבר ר' אברהם־שעיה ולחיו נתלהט; מטבעו לא רגיל היה לטעון ולשדל בדברים. "שבועות, זמן־מתן־תורה, הוא עת מתאימה להתחיל בלימוד"

ר' שלמה־מוטה השיב שהוא מסכים, אלא שאינו מבין כיצד יוסדר הענין. כל השבוע סועד חייקל במטבח של הישיבה, ובשבת בביתו של אחד מבעלי־הבתים. הוא יוצרך איפוא ללכת הלך וחזור מן היער ומן העיירה? "אמתלה כזאת להתבטלות לא אתן לו," השיב ר' אברהם־שעיה בבדיחות־הדעת. "כיון שיתגורר אצלנו, הרי גם יסעד אצלנו בשבת ובימי־החול. בכל־זאת לא אכבשנו כולו לעצמי, אניח לו לבוא ולראות פניכם."

ר' שלמה־מוטה לא הוסיף דבר, והאורח נפרד ממנו. ר' אברהם־שעיה פנה אל הדלת בלויית בן אחותו ור' מנחם־מנדל, שהחריש כל שעת הביקור. אף כי ר' מנחם־מנדל האמין באמונת־חכמים שיהודי גאון יודע מה שהוא עושה, בכל־זאת סבור היה שחייקל עדיין אינו ראוי להיות תלמידו של מחזה־אברהם, ושאין גאון צריך לבוא ולבקר נע. אין כאן משום כבוד התורה. אבל פריידה קרנה ברוב שמחה למראה יהודי מכובד כזה המבקר את דיירה. "אני מודה לכם, רבי, על שנכנסתם לביתי," אמרה, כדי שידע האורח שהיא־היא בעלת־הבית.

ר' שלמה־מוטה ישב נתמך בשתי ידיו בשפת משכבו ושאף אויר לרווחה. עול הוסר מעל צוארו. הוא יוסיף להתגורר בדירתה של בעלת־הבית, וחייקל ידור ביער. גם בימי־החורף ידאג לו הרבי בודאי, ואמו לא תיאלץ לקיימו בפדיון מסליה מחזה־אברהם זה הוא מן הסתם מתנגד גדול להשכלה משאר האדוקים. אבל הוא איש חכם ועדין. בן־אדם שונה לגמרי מאותו צמח אטלס.

פרק ה

ר' צמח אטלס משוחח עם מחזה־אברהם

בחצר המְּפֶתֶה ישב לשולחן מול מחזה־אברהם מנהל־הישיבה ודיבה: אפילו רבנים אינם סומכים בימינו על זכות־אבות ואינם מחזיקים את בניהם בבית, אלא בישיבה, ודוקא בישיבה שהיא רחוקה מתחנת־רכבת, רחוקה מן העולם. פשיטא שלחייקל הוילנאי עיר גדולה היא – שער פתוח לעולם. אביו הוא מדור המשכילים שעד היום אינם מתחרטים על התנהגותם הקודמת אפילו אמו הישרה והצנועה עלולה לתת עינה בנשים עניות אחרות שבניהן מסייעים להן בצרכי המחיה. בחייקל עצמו משתוללים כוחות פראיים שיש לעקרם כעשבים שוטים ולגדור גדר גבוהה מסביבו. הוא צריך להימצא תמיד בסביבה של חברים שירצה להדביקם בלימוד, בהתנהגות עדינה, במידות טובות.

"הרי בישיבה שלכם מוקף היה בני־תורה. ובעל־מוסר, מדוע התנהג איפוא שלא כשורה? שאל ר' אברהם־שעיה. ...

הרי ר' מנחם־מנדל סיפר לכם מן הסתם שמצאתי את חייקל יושב על אחת ממדרגות בית־המדרש?" ר' אברהם־שעיה הניע בראשו ללמד ששמע על המעשה, והמנהל התיז מלות־זעם מקוטעות. "אני יודע שר' מנחם־מנדל בא ומספר לכם על כל המתרחש בישיבה. אמרתי לו במפורש, שכיון שאינו רוצה עוד לראות את הוילנאי בישיבה השפיע עליכם שתקחוהו לתלמיד לכם."

"הנכם חושדים בכשרים. אמנם, ר' מנחם־מנדל סיפר לי על התנהגות תלמידו ושהוא נפל למשכב לאחר ששוטט לילה תמים בחוץ. אבל הוא לא שידל אותי כלל שאקח אלי את חייקל, והדבר אף לא עלה בדעתו. להיפך, ראיתי שלא לרצון הוא לר' מנחם־מנדל ביקורי אצל החולה. הוא ראה בכך משום הגזמה." ר' אברהם־שעיה השעין את סנטרו וזקנו הממועך על שפת השולחן וקימט קלות את מצחו, כבעת שהוא מוצא שהמדפיס שייר שיבוש ברש"י ומסבך את הסוגיה. "אינני מבין, אם מצאתם את תלמידכם בלילה מתגלגל ליד בית־המדרש והבינותם שאיננו רוצה ללון באכסניתו, למה הנחתם לו ללון בחוץ?"

"התחננתי לפניו שיבוא ללון בחדרי, – אבל הוא לא רצה בשום פנים: נערי! ואם יהיה מעתה תלמידכם, אסור לו ללון בחדרי?"

"מן הסתם חשש שמא תתחילו להטיף לו מוסר;" חייך מחזה־אברהם. "ואתם לא הגדתם לו כלום? לא הוכחתם אותו כלל?"

"אני? חלילה!" נצטחק מחזה־אברהם. "אילו רמזתי לו שאני יודע משהו, היה בורח גם ממני. אבל אתם ודאי הטפתם לו מוסר, מה איפוא השיב לכם?"

"הוא השיב בעזות שלא יעקור מאכסניתו... אני מבין! בשלכם ברח מן הבית אבל אני מבטיחכם שרק לעת־עתה הוא נוהג כך, כל זמן שלכבוד גדול הוא לו להילקח לתלמיד לכם. אם יתרגל אליכם, לא תעמדו עוד לנגד עיניו בשעת נסיון. רתיחת־הדם לא תשוך בו משום שרבו הוא ר' אברהם־שעיה מקוסוב אפילו יהיה למתמיד, אינני משווה בנפשי כיצד הגמרא והתוספות יוכלו להגן עליו מפני יצר־הרע וכל פניו וגלגוליו."

מחזה־אברהם על הספסל שממול האזין לדבריו בפנים משולהבות הכיפה ניזוחה על ערפו, ואפו החויה. הוא הפליג בדיבור צעקני והורה באצבע על האיש שממולו: ראש־ישיבה ומנהלה אינו משווה בנפשו כיצד אפשר להינצל מיצר־הרע על־ידי לימוד תורה? אם פגע בך מנוול זה, משכהו לבית־המדרש, אומרת הגמרא. בלימוד התורה מתדבק הלומד במחשבה במשה רבנו על־הר־סיני. על־ידי המשנה מתחברים אנו אל תנאי יבנה ומשיחים עמם כעם אנשים חיים וקיימים. יושב בחור על הגמרא בולנה ובמחשבה יושב הוא על ספסל בישיבת האמוראים בנהרדעא, בבית־מדרשם של רש"י ובעלי־התוספות. מי שנושא בלבו ובמוחו תקופות כל־כך רבות של תורה וחכמה, לו נראה העולם על כל תענוגיו כאכסניה של דלים ואביונים.

צמח לא יכול עוד לשבת בשלוה. הוא התחיל להתהלך מסביב לשולחן, כאילו התכוון שמחזה־אברהם ישמעוהו מכל עבה:

אילו נמשך האדם מטבע ברייתו לחיים נעלים יותר של רוחניות, היה די בש"ס ובפוסקים, אבל החומר, הגוף מוריד ארצה הכל, אפילו את הנאצל שבבני־תורה. תלמיד־חכם עלול להיות חכם להרע ולהעלות בדרך הפלפול היתר לכל תאוותיו. מכאן שבעת שרימת התאוה מתנפלת על אדם אין לו אלא הצלה אחת: להשיל מעליו את הבגדים, להתפשט עירום

ועריה - ללמוד מוסר. רק המעמיק להתבונן בתוך עצמו מסוגל לדעת אם הוא מתכוון לשמה, או שפועלת כאן הנגיעה, המגבבת אסמכתאות מש"ס ומפוסקים וקוראת: מותר לך! מותר לך! יצר־הרע עלול להתעטף בטלית שכולה תכלת ושהציצית ועטרת־הזהב תהיינה מושזרות במאמרי־חז"ל הקדושים. אבל בעינים הלטושות ביראה כלפי שמים יוקד החשבון הטמא של הנגיעה. וככל שהוא מתנענע בדבקות כן כוזב הוא, זה השד המאמין בטלית הפסולה של הנגיעה.

"יצר־הרע עלול גם להתעטף בטלית הארוגה אבחנות ותוכחות של נאווארדוק," נצטחק ר' אברהם־שעיה בעליצות. הוא נזכר שממש בלהט כגון זה ובנוסח זה חוזר חייקל על שיחותיו של המנהל ר' צמח. אבל דברי־מוסר לווהטים אלה לא הגנו על התלמיד, ומי יודע אם הם מגינים על המנהל... ר' אברהם־שעיה חדל לצחוק והמשיך. בדבריו בקול חריש, דאוב:

בן־תורה נשוי, החייב לדאוג לפרנסה ויש לו, כרגיל, צער גידול בנים. ואין צריך לומר אם הוא נושא בלבו את הרעיון, שלא הצליח בזיווג, במקור מחייתו ובעיירה שבה הוא יושב - מי מנחם אותו, ומה יכול לחזקו ולאמצו? בבחרותו למד מוסר בהתפעלות והיה מברח ממנו את יצר־הרע במקלות. עכשיו אינו צעיר עוד, והוא מטופל במשפחה, ושרוי באיזה מקום נידח, ואין לידו חברים בעלי־מדרגה - כלום יכול הוא עכשיו ללמוד מוסר בהתפעלות? הוא יהא מצעק לתוכו כלתוך מרתף, ויהא מצעק מתוכו כמו במדבר. הוא ייאלץ להתחמם לאור זכרונות נעוריו. ובהיזכרו בנצחונותיו הקודמים על יצר־הרע תגבר עקת נפשו. המאבקים נגד התאוות הגדולות מעוררים באדם הרגשת גדלות וחגיגות, אפילו כשהוא נכשל ומועד. אבל בן־תורה, כשהוא נעשה לאחר נישואיו חנווני, או סוחר בשוק, נעשים נסיונותיו נסיונות־חולין. עליו לשקול יום־יום כהלכה ליטרא של גריסין, לא למתח יתר על המידה את הבד, ולדעת כיצד לחיות בשלום עם בני־הבית. עם יהודי העיירה, עם הגויים בני הכפר. בעת שיעמוד בפני נסיון בבית, בחנות או בשוק, לא ירוץ איפוא לבית־המדרש לעיין בשולחן־ערוך ובמסילת ישרים. שולחן־ערוך ומסילת־ישרים צריכים להיות מונחים פתוחים בלבו עוד מן הימים שבהם יושב היה בפניה בבית־המדרש ולומד. המאור שבה, אור התורה בשנות נעוריו בישיבה, צריך להאיר לו גם אחר־כך בחנות בין חביות דגים מלוחים וגויים כפריים. בבחרותו אולי לא היה מתמיד זה מבעלי־המוסר הנודעים,

לא נתפרסם בהישגיו וברעיונותיו החריפים. אבל הנר הקטן שלפני הגמרא בלילות מאיר לו ימים רבים לאחר־כך, בעת שחבריו בעלי־המוסר שהרעישו עולמות כבר דעכו וכבו.

המנהל לא האמין שמחזה־אברהם ניהן ברוח־הקודש, אבל את דבריו דיבר כמי שגלויים לו כל נסיונות המנהל בעבר ובהווה. צמח ניצב זקוף וידיו משולבות לאחוריו. הוא השיב בקול חזק, אף כי החויר ושפתיו רעדו.

"בן־תורה כזה לפי רוחכם היה ר' מנחם־מנדל סגל, בעת שלמדנו שנינו תורה מפי רבנו, ר' יוסף־יוזל הורוץ, הזקן מנאווארדוק. אף־על־פי־כן מעדיף ר' מנחם־מנדל לחיות חיי־יסורים בישיבה הקטנה של ואלקניק מלהיות חנווני בוילנה. הוא מכר זמן רב כל־כך אבזרי־סנדלרים עד שחש שמאור התורה מתחיל דועך בו. מה שנוגע לחייקל הוילנאי – ובגללו באתי הנה! – אין הוא כלל מסוגם של אותם לומדים שתיארתם בדבריכם. לו אורבת סכנה מיוחדת, רגש היופי. כל מה שמוצא חן בעיניו, או דבר שהוא מדמה בלבו כי הוא מוצא חן בעיניו, יכול הוא לעלותו ולפארו יפה כל־כך, עד שהוא מתכשף ומתפתה על־ידיו. לכן צריך הוא אף יותר מכל בחור אחר להימצא תמיד במחיצת בעלי־מוסר, בתוך להטם וריגשתם. ואתם, ר' אברהם־שעיה, תמחלו לי, מאמינים יותר מדי בבני־אדם."

"משום שאני מאמין בבורא־עולם ובתורתו מאמין אני גם בבני־אדם, אמנם לא בכל בני־האדם."

"לי תאמרו זאת?" חש צמח אגלי־זיעה גדולים על מצחו.

"אתם דורשים לפני התלמידים דרשות שאין הם צריכים לשמען. אפילו אינם מבינים כוונת דבריכם, זוכרים הם את המלים גופן וברבות הימים יגלו מה שברצונכם להעלים מהם."

"מה ברצוני להעלים מהם?"

"את ספקותיכם שלכם. הנכם מחמירים למעלה מן המידה, קיצוניים, משום שגם אתם נמשכים אל החוף הנכרי... אני מבין, אתם עצמכם מתיסרים ביסורים, וביסורים קשים. אבל בדרשותיכם לפני התלמידים עליכם לנהוג זהירות. אל תתרעמו עלי, אין לי עוד כוח להוסיף ולדבר ואף לא כוח להוסיף ולשמוע."

ר' אברהם־שעיה השתטח על הספסל הקשה והיה נושם עמוקות ונאנח למקוטעין. צמח התבונן אל מחזה־אברהם ופיהו לא נפתח להשיב דבר־מה. לכן הניע דומם בראשו ויצא מן המִזְפֶּתה. בחזירתו אל העיירה מהלך היה לאטו ועיניו מושפלות אל המשעול, כאילו איבד בדרך חפץ יקר ויודע בודאות שהוא נמצא אי־בזה. אלא שאין בכוחו לנפות חול ואבק מרובים כל־כך כדי שיוכל לחזור ולמצוא את אבידתו.

פרק ו

רבה של ואלקניק מבקר אצל מחזה־אברהם

מנהל הישיבה הקטנה של ואלקניק, ר' צמח אטלס, פסק מלדרוש במוסר לפני תלמידיו ונתעטף בחשכת עצבות. כעץ־אורן בודד על גבעה ביום מעונן, שעה שחשרת־עבים זוחלת ומתפשטת מעל לצמרתו.

מזמן שמחזה־אברהם, ר' אברהם־שעיה מקוסוב, הזהיר את המנהל ואמר שאף־על־פי שעוד אין כוונת דבריו מובנת לתלמידים, הדברים גופם זכורים להם, ולבסוף יתחוויר להם שאינו מאמין גמור – נוח היה לו לחדול מן הדיבור לחלוטין מאשר להיזהר במוצא פיו. אבל כל יום היה נכנס לשעה לישיבה. אחרי־כן שב לחדרו שבבית ר' ישראל החייט, או עולה לחדר־הגג לשם התבודדות. יותר מכן היה מרבה ומאריך בשהייה בעזרת־הנשים של בית־הכנסת הצונן בכל מקום התחבט צמח באותה שאלה: אולי מן הראוי שישוב הביתה? ותמיד היה משיב: לא! אם אין לו מנוחה בעולם התורה, מכל־שכן לא תהא לו בעולם החנוונים ומשפחת זוגתו. גם אל לו להתנער מן האחריות לישיבה, שהוא עצמו הקימה, בפרט שאין איש כופהו לעשות דברים שאינם לרוחו.

כיון שפטור היה צמח מן ההכרח לשקול ולבחון כיצד ידבר לפני תלמידיו, וכיון ששרוי היה ימים תמימים ביחידות, קורא דרור למחשבות־המרי שלו. בבחורותיו כיסה פרע הזקן והפיאות על ספקותיו. עכשיו גדלו פרע הקושיות בד בבד עם זקנו ופאותיו, כאילו נתכנסה הכפירה תחת שרשי שעריו. רק בתורת בעלי־המוסר לא הפיל ספק, תורה המלמדת כי

רע יצר האדם מטבע ברייתו, אלא שניתן להביאו למוטב על-ידי שקידת האדם בתיקון מידותיו.

בעיירה התחילו מופיעים אורחיה הקיץ הקבועים – תלמידי-חכמים מליטא. צמח התרחק אף מהם. מעולם לא היו חביבים עליו גדולים הרודפים אחר הגדולה ומשרות של כלי-קודש ששכר טוב בצדן. מלבד זאת ידע שקיים הבדל עמוק עוד יותר בינו ובין בני-תורה אחרים. הללו מאמינים הם, או אינם מתעמקים כלל בעיקרים, בעוד שאמונתו שלו פגועה בעצם שרשה. לכן, פנים אל פנים מול אברכים כאלה, מוחש הוא לעצמו כמין רמאי על שהוא מתעטף באצטלא דרבנן, בזקן ובפיאות, ומשמש כמנהל של ישיבה קטנה. על שום כך חרד היה צמח חרדה גדולה, שמא ייודע למישהו כל המתרחש בקרבו, ושמא יטיח מישהו כלפיו שהוא צבוע – הרבב הגרוע ביותר שבאדם, בעיניו. ראש-הישיבה השני, חברו ר' מנחם-מנדל, איננו מבין בטיבו. היחיד, היודע ומבין כמה הוא מתענה בספקותיו הריהו מחזה-אברהם, אבל מחזה-אברהם יחריש, מן הסתם.

מורא היה בלבו של צמח מפני רבה החדש של ואלקניק, ר' מרדכי-אהרן שפירא, ומפני בניו. בנו של הרב וחתנו הכירוהו עוד מנאורארדוק גופה, משנות-הנדודים ברחבי רוסיה. ואחר-כך מפולין. ידע צמח כי על הטענות הישנות בגנותו נוספו טענות חדשות. זונדל מקונוטופה ור' דובר ליפשיץ פירסמו בין חבריהם, שבעת שבאו ללומז'ה להחזירו למוטב השמיע דברי-כפירה. העובדה, שהניח אחר-כך בית משופע בעושר והקים ישיבה, אינה בבחינת ראייה שנשתנה. איש מבני נאואדדוק העובר על-פני ואלקניק אינו סר אליו לשבת הוא גם השגיח בפירוש, שהרב מתרחק ממנו, קרוב לודאי לפי דרישת בניו. עכשיו מתארחים שני האברכים בבית אביהם. וצמח מילמל לנפשו בלשון איוב: "כי פחד פחדתי ויאתני, ואשר יגורתי יבוא לי".

בנו של הרב, ר' סנדר משישליביץ, יצא לו עוד בבחוריו שם של כתבא רבא. הוא העלה על הכתב את שיעוריו של ר' יוסף-יוזל במוסר ואחר-כך הדפיסם בקונטרסים לר' סנדר משישליביץ היו פנים עגולות וזקן מעוגל, מרודד כמעשה-נחושת. לפי שפתיו הרעננות, העבות במקצת. לחייו הלבנות-ורדרדות ועיניו הגדולות הבהות, ניתן לדמות שהוא אברך מן התמימים. אלא שכל-אימת שהסתכל באחד הבחורים, חש הלה שכאילו מישהו שולה מתוכו במחלץ כל שהוא מבקש להעלים. משהיה רואה ר' סנדר כמה הבחור רועד מחמת

מבטו הנוקב, היה מצטחק צחוק מוזר, אווז בזרועו של התלמיד ומטייל עמו לארכו של בית-המדרש, עד שהלה חש עצמו מרומם ומאושר משום מידה זו של כבוד והתקרבות.

גם גיסו של ר' סנדר הרשל מז'וויה, השחרחה, הצנום והגרמי, נודע כבעל-מדרגה. שני הגיסים ישבו ב"קבוץ" בית-יוסף של נאווארדוק, אשר במזריץ'. יכול היה איפוא ראש-הישיבה של מזריץ' בכל עת ובכל שעה לשלוח אח הז'וויראי להתגלגל באחת העיירות ולשמש שם כמחנך של מתחילים. בעת שהגיע הרשל מז'וויר לשיבה הקטנה לא הניח כל רושם בקרב התלמידים. שיחו במוסר לא היתה בו כל עמקות שיעורו בגמרא לא הבריק בחריפות. גם לא ראוהו יושב ולומד בהתמדה. הוא היה מתגרד ומסובב על-פני בית-המדרש, או יושב בפניה ראשו נסמך על עמוד, ומנמנם. כך נמשך הדבר עד שביקש ממנו המנהל העירוני שיתפלל מעריב. אז כבר נתחוור לכל מי הוא זה המחזק הרדום כביכול. הז'וויראי העטה מעילו על כתפיו, השתרך אל העמוד והשמיע צעקת "והוא רחום" בהתרגשות גדולה כל-כך, עד שהתלמידים נתפסו להתלהבות של ימי אלול בערב-חול חרפי רגיל אי-שם בשוב מושלג כלשהו. גם על חתונתו של הרשל מז'וויר סיפרו גדולות ונצורות. מחותנו, ר' מרדכי-אהרן שפירא, בימים ההם עדיין רבה של שישלביץ, ביקש להגיד לו כמה נדוניה ושנות מזונות פוסק הוא לו. ניענע החתן בידו: "אינו מעלה ואינו מוריד!" ומיד לאחר החתונה חזר עם זוגתו הצעירה לשיבה של מזריץ' לחיות על לחם צר ומים לחץ, ובלבד שיהא דבק בתורה על-פי דרכה של נאווארדוק.

ר' מנחם-מנדל הכיר את בנו וחתנו של הרב עוד מן הזמן שבו כולם היו בחורים. ראה את שני הגיסים נכנסים לבית-המדרש, מיד מיהר להקביל פניהם בשמחה. אבל כשביקש ר' מנחם-מנדל מאת ר' סנדר שיערוך "שמועס" בשיבה, השיבו הלה, שהוא בא לואלקניק אל אביו לתקופת הקיץ, ולא לעסוק בעריכת שיחות.

"המנהל שלנו, ר' צמח, חדל זה מקרוב לדרוש לפני התלמידים. הוא ממעט בדרך-כלל לבוא אל בית-המדרש, יושב ביחידות ולומד מוסר", גילה ר' מנחם-מנדל לחבריו הותיקים. אבל שניהם לא ענוהו כלום, רק העיפו עין זה בזה ויצאו מבית-המדרש.

ר' מנחם-מנדל סגל נשאר אותו בטלן שהיה בבחרותו. אין הוא מבין, כי צמח הלומז'אי היושב עכשיו, לפי דבריו, ולומד מוסר ביחידות, יכול ממש כך ללמוד מוסר בגילוי-ראש, דיבר ר' סנדר אל גיסו, ושניהם ירדו מגבעת בית-הכנסת אל בית הרב.

למחרת ביקר הרב בלויית בנו וחתנו במִצְפֶּתָה. ר' מרדכי־אהרן שפירא תיבל כדרכו. שיחתו באמרי דרוש, פלפול; מחזה־אברהם האזין ושתק, מפעם לפעם נצטחק בקול ושוב האריך בשתיקה. שני הגיסים הניחו לאב לדבר ולא גרעו עין מר' אברהם־שעיה מקוסוב. בפעם הראשונה ראוהו עתה. במסיבה ישב גם חייקל. הוא התבונן בסקרנות אל בנו של הרב, בעל הפנים העגולות הרעננות, ואל החתן, בעל הפנים הצנומות הגרמיות. דומה היה לחייקל ששני אנשי נאווארדוק מביטים אל מחזה־אברהם ביראת־כבוד כלפי למדנותו, אבל גם בביטול מוצנע. הרי הוא תלמיד־חכם מן הסוג הישן שאינו מבין באבחנה דקה במוסר.

הרב העיף פעמים אחדות עין רוגזת בתלמיד־שוטה זה, אשר אין שכל לו להבין שעליו להסתלק בשעה שגדולים ממנו בשנים משיחים זה עם זה. אבל חייקל לא זז ממקומו, הכל ביקש לראות ולשמוע. הרב גנח: הוא לא הגיע לואלקניק אלא בל"ג בעומר, וכבר הקהילה חבה לו שכירות של שבוע. אפילו ישלמו לו למועד, לא תספיק לו משכורתו למחיה. לכן ביקש הוספה, והקהל נכון לתת. אבל מן ההכרח להגדיל את היטל־הבשר, ואנשי־הקהילה חוששים שמא יקומם הדבר את המון העם.

"בשום פנים אין להגדיל את היטל־הבשר," אמר מחזה־אברהם.

"לא אני התובע זאת," נשא ר' מרדכי־אהרן שתי ידיו אל אזניו וניענע בזקנו האפור הארוך, כמבקש לנער חשד־השוא מעליו. "הפרנסים יגדילו ממילא את היטל־הבשר. הקהל הוצאותיו גדולות, ואין בעלי־הבתים משלמים את מס־הקהילה."

"על הרב איפוא להתרות באנשי־הקהילה ובקצבים שיטיל איסור על הבשר," קרא מחזה־אברהם וכתמים אדומים פרחו בפניו. "לא זו בלבד שמעשה־עוול הוא ללסטם עניי העיר, בימים אלה אפילו לגבירים אין להפקיע מחירו של בשר כשה, לפי שעלולים הם לקנות טריפה."

שני הגיסים ניכר בהם שתמיהה יתירה תמהים הם על דבריו החריפים של מחזה־אברהם. אף־על־פִּי־כן לא התערבו בשיחה מחמת מוראו של אביהם הרוחן. "ור' אברהם־שעיה לא היה חושש להטיל איסור על פרנסים וקצבים בעיירה שעתה זה הגיע אליה?" – "אילו אני רבה של העיירה, הייתי עושה כן בלי כל ספק," הנחית מחזה־אברהם אגרוף כבד על השולחן.

חייקל האזין בנשימה עצורה לשיחה והיה מביט אל אגרופו הכבד של הרבי. לא אחת היה תמה, מנין לו למחזה-אברהם ידים עבות ואצבעות בשריות כל-כך. כיון שראה ר' מרדכי-אהרן שפירא שתלמיד-שוטה זה עדיין אינו זז ממקומו, ושגם הרבי שלו אינו מעלה בדעתו לצוות עליו שיצא, קם באנחה ויצא אל החצר, בלויית בניו ומחזה-אברהם. לפי האופן שבו היה הרב מכשכש בעצבנות במקל שבידו בחול מאחרי גבו ניכר בו כמה כל קרביו ירתחו. חייקל ראה מבעד לחלון שהויכוח הולך ונמשך, וצר היה לו שנפקד מקומו במעמד זה. הוא לא היה מעלה בדעתו קודם-לכן, שהרבי יעמוד בתקיפות רבה כל-כך לימין יהודי ואלקניק שהוא פוגש בהם לעתים רחוקות ומשיח עמהם אף לעתים רחוקות יותר כשהוא פוגש בהם.

באוויר-החוץ הצח שכך כלשהו כעסו של ר' מרדכי-אהרן שפירא. הוא הקשה שוב על פסוק אחד ותייץ הקושיה במשל מגידי יפה. פתאום הפטיר כלפי בנו וחתנו, שיספרו את הידוע להם על המנהל של ואלקניק ר' צמח אטלס. "זה לא כבר רמזתי לר' אברהם-שעיה שיש טעם לאי התערבותי בעניני הישיבה המקומית. המנהל המקומי. צמח אטלס הוא..."

"אדם גדול!" פסק מחזה-אברהם כבהתראה חמורה, לכל יהין איש להגיד דבר אחר. – "ודאי שרי צמח הלומז'אי הוא אדם בעל כוחות גדולים, וכל ימיו היה כך" הסכים ר' סנדר ובת-צחוקו הרחבה הקמיטו גומות-חן בלחיי המלאות.

"ואתם ביקרתם בישיבה?" שאל ר' אברהם-שעיה את חתנו של הרב שמצא חן בעיניו בשתיקתו החרשת-האילמת "כן, ביקרנו", השיב הרשל מז'וויר באי-רצון להמשיך בשיחה בענין זה.

ניכר בחבריו הישנים של המנהל שאין את נפשם לדבר בו סרה, אבל גם אין נפשם לשום מגע-ומשא עמו. פניו של מחזה-אברהם עטו דאגה והוא דיבר אל הרב בהתרגזות: בביקורו הראשון במִזְפֶּתָה אמר רבה של ואלקניק, שהוא חושש שמא ר' צמח אטלס ירדפנו. לכן על רבה של ואלקניק להישמר לנפשו, פן מרוב פחד שמא יהיה לנרדף לא ייהפך לרודף.

"היכי דמי?" התרתח שוב ר' מרדכי-אהרן והביט אל בניו בחמת-רצח על שהם ניצבים כשיות נאלמות. "הכיצד מרוב פחד שמא אהיה לנרדף איהפך לרודף?"

"המרחק בין נרדף לרודף הוא כחוט־השערה. כבהרף־עין אחד עלול לחול כאן חילוף־גומלין של תפקידים," אמר ר' אברהם־שעיה ופנה אל האברכים. אולי הם, בעלי־המוסר, יבינו את שאינו מובן לאביהם. משהתגבר הנרדף ונהפך לרודף, מאבד הוא בו ברגע זכויותיו הקודמות ובורא־העולם עומד לימין הנרדף החדש, ואפילו זה רשע."

"אין בדעתנו להרע ללומז'אי, חס ושלום. אין בחפצנו להסב לו שום נזק בשום פנים ואופן," הסתכל הרשל בהיסוס בחותנו. אבל מחזה־אברהם השיב בלהט, שאם חבריו הקודמים של המנהל אינם מבקרים בישיבה הקטנה שלו, סופם מעוררים חשד כלפיו הן בקרב התלמידים והן בקרב בעלי־הבתים. התרחקות כגון זו כמוה כרדיפה עד חרמה. "אין לנו מוצא אחר," השיב ר' סנדר בהסבת ראש ונמצא על־ידי כך מגדיל תעלומת תשובתו הסתומה.

הרשל מז'וויר הותרה לשונו, וזו היתה רוהטת ושופעת בדחיסות. מלותיו ממש נדחקו, נדחפו זו מבעד לזו וזו מעבר לזו, כאילו נייער מתנומה שחטפתו בעצם התפילה והוא מבקש להדביק את התפילות שהחמיץ בנמנומו: ר' מנחם־מנדל סגל סיפה, שר' צמח פסק זה מקרוב מלדרוש בעניני מוסר. ביקש ר' מנחם־מנדל מאת ר' סנדר שיבוא וידרוש. אבל ר' צמח אטלס היה בודאי רואה בכך כוונה לעקרו מן הישיבה. נמצא שדוקא טובה עושים עמו כשאין מתערבים בהנהלתו – דיבר הז'וויראי ביתר רהיטות ודחיסות, ובפתע נשתתק, מן הסתם מחמת אי־ההרגל להרבות כל־כך בדיבור.

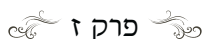
"כיון שנתבקשת, מחויב היית דוקא לבוא ולדרוש," גער הרב בבנו ועיניו לוהטות בזעם גם על חתנו הבטלן. ר' מרדכי־אהרן תפס בסנטרו, כמבקש לגרור בזקנו את עצמו מתוך המִזְפֶּתה, ויצא מן השעה, בלויית בנו וחתנו.

מחזה־אברהם ניצב באמצע החצר שקוע במחשבות: אין כל ספק שני אברכי נאווארדוק הללו אינם רוצים בשום מגע־ומשא עם המנהל משום שאינם מאמינים ביראת־שמים שלו. אבל הם כבשו עוד משהו בלבם ונזהרו מלהכעיס את אביהם. צל קל של חרדה והפתעה חלף על פניו של מחזה־אברהם, כאילו ראה שלג אפור לח יורד פתאום ביום־קיץ צח. בת־צחוק נכלמת רטטה בפניות פיו על שום שלא השגיח בכך מיד.

ר' מרדכי־אהרן שפירא רוצה שבנו או חתנו יהיה למנהל הישיבה המקומית. מהאי טעמא פתח בגניחות על משכורתו הזעומה וסיים אחר כך בענין המנהל המקומי. בעיניו יש

אפילו ממידת-היושר בכך. כיון שהוא מרא דאתרא, מן הדין שגם הישיבה תהא שייכת לו ולבניו. אבל הבן והחתן אין את נפשם להסיג גבולו של חבר ישן, סוף-סוף בעלי-מוסר הם! נצטחק מחזה-אברהם בלעג ובתרעומת. נסתבר לו ששני אברכי נאווארדוק באו עם אביהם לברר מה דעתו שלו, של הקייטן שבמִזְפֶּתה. על המנהל. קמעה-קמעה יתפתו לאביהם ואפילו יגלו בכך פנים של מסירות-נפש: ר' צמח אטלס אינו משגיח על התלמידים, אינו דורש לפניהם במוסר, הישיבה עלולה להתמוטט, מכאן שיש להציל מקום תורה.

ר' אברהם-שעיה ישב תחתיו על הספסל שליד השולחן, באמצע החצר כדי לשכך רוחו במקצת. מצד אחת, מה לו מצר כל-כך על מעמדו הקשה של המנהל? ר' צמח אטלס זה הוא בעל-גאווה נורא. במחשכים הוא יושב וגורם בעצמו שיהו אומרים עליו שאינו ראוי לשמש כמנהל. לפי גאותו ניכר בו שאינו בעל-אמונה. אדם המאמין בבורא-עולם אינו גדלן כל-כך כלפי עצמו. אינו מובן מפני מה אין הוא עוקר בכלל מואלקניק, הרי בית-עשירים ביתו... ר' אברהם-שעיה דיבר לנפשו וחש שפניו לוהטים מעגמת-נפש. נרעש היה, והיה תמה על שהוא חש התקשרות כזאת אל המנהל הקודר, גבה-הקומה.

ר' אברהם-שעיה וחייקל הולכים לרחוץ בנהר

בצהרי יום-קיץ אחד יצאו מחזה-אברהם וחייקל יחד בפעם הראשונה להתרחץ בנהר. פוסע היה חייקל לאטו, שמיכה למצע ושתי מגבות על זרועו, ומחזה-אברהם נשען עליו כלשהו בכתף. כרגיל, עיניו מצומצמות כנגד החמה, שקוע היה גם עתה בדברי-תורה. התלמיד הבחין בו, ברבי, שגם בשעת שהוא משיח עם בני-אדם אינו עולה אלא לשעה מתוך הסוגיה שהוא שונה, ובמהרה חוזר וצולל בתוכה. פניו דומים ליער לוט בערפל חמים, רחוקים וקרובים גם יחד. פעמים שותק הוא, צלול וחרשי כאגם עמוק, ופעמים שתיקתו קשה ויבשה כהר-אבנים. הר-סיני שבחומש דומה מן הסתם למצחו הגדול הערום של הרבי...

הם מהלכים היו במשעול־הדשא הכבוש, ליד שדות־הירק הזרועים. עם המשעול נמשכה דרך־החול הצהובה והבהיקה באור הצהרים כמכוסה רסיסי־זכוכית. שדות־הירק מפותח־העלים ומלוהט־השמש גבלו בחומה גבוהה של עצי־לבנה דקים. הענפים נינועו רדומים, ובמרחק נתמזגו בלבנת־הכסף של האופק. על הה, מעל לדרך, הלכו ונתעבו עצי־האורן הירוקים־הכהים, הלכו והתעננו. הכחילו השחירו. חסידות אחדות הנמיכו עוף, מטפחות בכנפים יבשות וקשות. כהרף־עין חלפו מעל לשטח־המזרע ונחתו באפר טובעני. שני נערי־כפר הוליכו בדרך. בצווחה ובצרחה, פרה חומה שכתמים שחורים לה בארכובותיה. הפרה זקפה את זנבה כמקל ומיאנה ללכת. הנער האחד גרר את הבהמה מלפנים בחבל הכרוך לקרניה, והשני האיץ בה מאחור בזמורה. חייקל ביקש לקרוא בקול סתם בעלמא. הוא השתוקק לחלוף במרוצה על־פני הגשה, להתפשט כהרף־עין – וקפוץ למים! אבל לצדו היה הרבי מהלך ומשיח במחשבה עם תנאים. בין שני קמטים במצחו, מעל לשורש חטמו, היה עולמו חתום: סדר זרעים עם פירושי רמב"ם ובעל־התוספות משאנץ.

"צר לי עליך, חייקל. בשלי עליך להלך עקב בצד אגודל. אתה יודע? בנערותי לא השתובבתי הרבה. לכן רוצה אני לפעמים להקיש בחלון של בית זה, ולהתחבא" אמר ר' אברהם־שעיה ובת־צחוקו האירה כחלון של בית שבו נולד אדם ולאחר שנות פירוד רבות חזר וראהו.

הרבי ותלמידו עברו על־פני החצר הגדולה של בית־החרושת לקרטון. לפני בניי־הלבנים האדומים דלקו פנסי־חשמל, כבאמצע הלילה, ואורם אביק־צהבהב השאון הכבוש של המסורים בשעת ניסור המרישים נשמע כהתנשפות של קטה בעת שהוא מאט תנועתו ופולט עשן. ממול לבית־החרושת לקרטון, בפאת היער, עמד בית־עץ נמוך וארוך שחלונותיו מרובים, ובו התגודדו קייטנים, לומדי־שיבות, הם יושבים היו במרפסת, מדברים וצוחקים בקול. משהבחינו, במחזה־אברהם, נדמו והביטו אחריהם בחלפו על־פניהם. התחיל מחזה־אברהם להלך בפסיעות גדולות וחפוזות לבל יעכבוהו הלומדים. משעלה על גשר־העץ של הנה, חזר והאט צעדיו, ובפנים זורחות האזין לבני־התורה יושבי־המרפסת המחדשים שיחתם הקלה העליזה שהופסקה. "בחורים יקירים," מילמל, ועיניו אורות באושה. חייקל ידע שאהובים מאוד בחורי־הישיבה על מחזה־אברהם. על בן־תורה אחד אומר מחזה־

אברהם, שסופו גאון בישראל. על שני – שהוא מצוין במידות, על שלישי – שהוא איש-הרוח. אבל אין הוא משבח את הבחורים בפניהם, והוא מעדיף שלא יהיו מבקרים אותו.

בעיקולו של הנהר, ששיחים עבותים וערבות שפופות-ראש מחפים עליו, היו בחורי-ישיבה מתרחצים כל ערב. בשעת צהרים לא היה שם איש מהם. חיילק פרש את השמיכה על הקרקע, ור' אברהם-שעיה השיל בזריזות מעליו את המעיל הקל בטרם ישב תחתיו. הוא נשא עיניו השמימה, כאילו היה מכוון אף את הרחצה לשם שמים, ופשט את הטלית הקטנה מעל לראשו. גם חיילק ישב לארץ ופיתח שרוכי נעליו. אך מיד חזר וקם והכריז בריטון שאינו אוהב לשבת על האדמה, הוא מעדיף כורת של עץ. אבל אין עצים גדועים כאן, אלא מרחק-מה הלאה מכאן.

"אתה – אובד-עצות?" השתומם ר' אברהם-שעיה. "שובר אדם עץ, ויושב. אתה יודע לשחות?" חיילק השיב: כן, קצת. "עניוות זו מנין לך? אתה – אומר 'קצת'?" הוסיף ר' אברהם-שעיה ללגלג עליו וכילה לפשוט בגדיו.

חיילק היה מתרחק והולך. קרהו דבר מוזר, שבשעת מעשה לא יכיל להבינו, וגם אחר-כך לא דיבר עליו מחמת הבושה אל שום איש: הוא לא רצה לראות את הרבי ערום. הבלים, גינה את עצמו, חשש של אדם שאינו מן הישוב, הרי עם אביו שלו הולך הוא אל בית-המרחץ. גם בחורי-הישיבות הולכים להתרחץ עם ראשי ישיבותיהם. אף-על-פי-כן לא מלאו לבו לשאת את עיניו ולהסתכל במחזה-אברהם הערום. חיילק התפשט בפינה מרוחקת וקפץ בבת-אחת המימה. צלל למצולה, התהפך על גבו, הטיל ידיו לפנים אמה-אמתים והיה שוחה נכחו. אבל נזהר מלהתקרב בשחיה אל המקום שבו עמד הרבי עד צוארו בנהר והיה בוטש בידיו במים כדי להכות גלים מסביבו.

בשובם מן הרחצה היה ר' אברהם-שעיה מהלך ביתר אטיות ומחייך כלפי השמש, שהיתה מיבשת את זקנו ופאותיו המרוחצים. ליד המִזְפֶּתה יצא צמד מן היעה. פתאום קרא האחד אל בן-לוייתו בקול:

"פראי-האדם בעלי הזקנים והפיאות ממלאים את היעה. אין מקום-מסתור מפניהם."

לפי המבטא הבין חיילק, שבבית ובחברה הוא מדבר פולנית. עכשיו דיבר במתכוון יהודית, כדי שהיהודי בעל הזקן יבין דבריה.

קנאה וקנאות כאחת התלקחו בקרבו, והוא גער בהם:

"יהודים בעלי זקן ופיאות אינם מוצאים חן בעיניכם? תאהילו איפוא על עיניכם. גם סבא שלכם המן ואבי־סבכם פרעה שנאו יהודים."

"מה הוא אומר?" שאל הצעיר את רעהו פולנית ושפמו השחור התחיל זע כתולעת. חייקל קרב אל הצעירים, נכון למריבה ואפילו לתגרה. אבל הוא ראה, שהרבי נחפז ונכנס לתוך חצר המִזְפָּתה, ומיהר להדביק את מחזה־אברהם, מלא חימה על שהצעיר יהא סבור בודאי שהוא נבהל מפניו.

"אינך בן־תורה" קרא ר' אברהם־שעיה ועלה לאכסדרת הקייטנה.

"וכיצד בן־תורה משיב?" קפץ חייקל אגרופיו, כאילו עוד בדעתו למהר ולחזור אל הצמד, כדי להשיבם התשובה הנאותה.

"בן־תורה אינו משיב כלל," נתן עליו ר' אברהם־שעיה בקולו ונכנס לבית.

לעת ערב הגיה אורה הזעום של עשית־הנפט שעל השולחן את המיטה – שעליה שכב ר' אברהם־שעיה ועיניו קצרות־הראות כבושות בספר־הגמרא הקטן שלו. ברוב התאמצותו לרדת לסוף פשוטה של המשנה הצמיד שני אגרופיו אל רקותיו ופצח רינה בקול צווחני מתמרמה. כאילו טרוניה לו לפני ריבונ־של־עולם על תורתו שכל־כך קשה היא. אחרי־כן ישב בלי נוע ולא הוציא הגה מפיו. עיניו נהרו צוננות ועמוקות. חייקל התנענע דומם על הגמרא והיה מהרהר שמחזה־אברהם מצטער מן הסתם על שאספו וחושבו כבחור מנבל פיו.

"בוא לאכול," אמר ר' אברהם־שעיה וירד לבסוף מעל המיטה. "אינני רוצה," רטן חייקל. ידע הרבי שנפשו סולדת מדברי־גערה. ר' אברהם־שעיה הצטחק ויצא מן החדר.

אחרי האכילה חזר מחזה־אברהם, ישב לו על כסא ליד החלון הנמוך. ושוב לא נע ולא זע בשיבתו. רבונ־של־עולם! שוב מהרהר הוא בדברי־תורה! התריס חייקל כנגדו בלבו. שכח הרבי, כנראה, שגם הוא נמצא בחדר, והרעב מציקהו. תלמיד של מחזה־אברהם, קשים חיו ומשעממים. חייקל הביט כה וכה, כאילו היה יושב לפניו מסורג בתוך כך פתחה אחותו של הרבי, הדסה, את הדלת וביקשה ממנו שייכנס ויאכל, ארוחתו מוכנה וממתינה לו. נסתבר לחייקל, שהרבי הוא שציוה על אחותו שתבוא ותזמינהו, והפעם ציית.

בעלה של הדסה נלוה אל ראש ישיבת מיר בנסיעתו לאפריקה לאסוף כסף. לומדי מיר בילו בנעימים, גם בהעדר ראש-הישיבה, בקייטנת ואלקניק, אבל הדסה המטופלת במשפחה גדולה אובדת עצות היתה בהעדר בעלה. אף-על-פי-כן לא שמעוה אף פעם אחת גוערת בזאטוטיה בהירי-השעה, בילדותיה השחרחרורות החינניות. שפיותהן רווחי-שינים. היא היתה אומרת מלה מלותים, מלטפת ראשו הקטן של הילד – וזה, דעתו היתה נחה עליו. בשעה שהיו הדסה ואחיה ר' אברהם-שעיה משיחים, דומה היה בהם שהם מסתודדים. שניהם לא היו מרימים מעולם קולם. פעמים לא היתה יוצאת מחדר-משכבה, וקול שיעולה מגיע היה מעבר לדלת הסגורה. רופא היה בא והולך לו, משרתת-הבית היתה אצה אל בית-המרקחת שבעיירה להביא תרופות, ברלה היה מביא לאמא את הבקבוק החם, ר' אברהם-שעיה היה יוצא מודאג מחדר האחות אבל הכל בשובה ונחת, כבסוד-סודות.

עכשיו יושב היה חייקל בחדר האכילה מרוגז ונדכא. אוכל-חינם הוא פה. מיותר, נכרי וזה. אין הוא בן-הרב, והם מיוחסים הם, ונפשם סולדת מהליכותיו. הרבי סיפר מן הסתם לאחותו כיצד חירף את הצמד ליד השעה, וגם היא מצטערת בודאי על שאספוהו לביתם. ראייה לכך, שהיא הכינה לו את ארוחת-הערב כלאיש אחוז רעב, ויצאה מן החדר. על השולחן המכוסה במפה עמדו קערית חמצץ, מולבנת בשמנת ומרובכת בגבינה קשה, שתי ביצים שלוקות בצלחת קטנה, פרוסות לחם בסלסלה וקומקום תה. לא ערבה האכילה על חייקל, ובחפזון בלע בלעו וקינח בלוגמי תה, בירך על המזון ויצא לאכסדרה. תשוש מרוב הלימוד ישן מחזה-אברהם כל השבוע בבגדי-הקיץ הקלים. רק בערב-שבת ירד ברוב מאמץ מעל משכבו והתפשט. גם הפעם מצאו חייקל שוכב במיטה בחלוקו הקצר, במכנסיו ובגרביו, ולידו מונח היה ספר-הגמרא הקטן שלו, פתוח. על כף יד-ימינו, שתמכה בערפו, היתה ממחטה צחורה פרושה, לבל תגע ידו בשער ראשו, אם ירהר בתוך שנתו בדברי-תורה.

בבוקר מצא חייקל עוד כר למראשותיו. הרבי ראה כי נמוך משכבו צירף כרו שלו. מעוטף בטליתו ופניו אל הכותל, התפלל מחזה-אברהם ברוב דבקות. באחת התפילות הפשיל ראשו לתקרה וקפץ אגרופיו, כאילו נדחק לתוך שערי-השמים הסגורים. בתפילה אחרת באה לידי הבעה בקולו ההכנעה עם השמחה של אדם שאין לו כלום ואינו צריך לכלום, כי תענוג אחד לו, תענוג הדיבור פה אל פה עם בוראו. בתפילת שמונה-עשרה שקע בדממה עמוקה. דומה היה לחייקל, שהרבי הניח את גופו מעוטף בטלית, ואילו נשמתו פרוחה

מעל להר ועמק למקום שבו זרחה השמש קודם, גדולה, עגולה, קורנת. ענפי־המחט של עצי־האורן שעל ההר, ממול לחלון, נדלקו כמנורות, זהובים־ירוקים. ר' אברהם־שעיה סיים תפילת שמונה עשרה והתחיל מתיר מיד את התפילין. פעם אחת שאלו חייקל מדוע אינו אומר התפילות שלאחר שמונה־עשרה. השיב:

"עד כאן. אין לי כוח."

בשעת ארוחת־הבוקר הזכירו הרבי, שעליו ללכת אל העיירה ולבקר את אביו. בעברו אגב דרכו ביער הירהר חייקל, שאף כי הרבי הזכיר לו חובת כיבוד־אב אין אביו חביב עליו משום שמשכיל הוא. חייקל נשא עיניו אל העצים עתירי־העלה וביקש לנחש שמותיהם. בעת שהתגורר בביתה של פריידה וורוביי היה יוצא לעתים קרובות עם אביו לטיול מחוץ לעיירה. אביו היה מפשיל משקפיו הכחולים־הכהים על מצחו, ומראה לו במקלו איזהו עץ־אלון, אלמון, אדה, עץ־אגוז. אבל הרבי, אף כי יומם ולילה מתעמק הוא בסדר זרעים, אינו מסתכל באילן שביעה, בשיח שבדרך, בצמח שבשדה. הוא לומד הדינים הכרוכים בצמחי ארץ־ישראל כפי שהוא לומד דיני הקרבת הקרבנות, לעת שיבוא המשיח וייבנה בית־המקדש.

פרק ח

וובה מבארביטול אצל מחזה־אברהם

תקציר. וובה מבארביטול חביב עליו מצות ציצת. לאחר שאשתו נפטרה, נשא אשה שנית והיא ברחה לארגנטינה, והוא מיאן לתת לה גט. בנו נילקח בכוח לשיבה על ידי ר' צמח, ולאחר מכן נסע לאמו. ועתה מיואש ומחזר על הפתחים. ומשתכר מדי פעם. ומאשים גם את חייקל.

אורח נכנס לפנות ערב לחצר המְזַפֶּתה עמד והביט כה וכה. חייקל הבחין בו מן האכסדרה והתפרץ כל עוד רוחו בו לחדר הרבי. "הוא בא! וובה מבארביטול בא!" התלמיד נכון היה לסייע לרבו לטפס על החלון הנמוך ולהימלט ליעה. "שב, ואל תזוז ממקומך!" פקד עליו ר'

אברהם־שעיה בחריפות, ואף הוא עצמו הוסיף לשכב על מיטתו כקודם. "לא היה בדעתי כלל לברוח," רטן חייקל וישב לשולחן על הגמרא.

וּבָה נִכְנָס בִּהְיוֹלֹךְ מְזוֹרָז, שְׂרוּי בְּרוֹמְמוֹת נֶפֶשׁ שֶׁל יוֹם־טוֹב וּמִפְזָם לִנְפֹשׁוֹ נִיגוֹן. הוּא הֵעִיף עֵין בְּשִׁנְאָה בְּחִיּקָל וּנִפְנָה בִּהְכָנְעָה אֶל הָרֵב. שֶׁהִתְחִיל יוֹרֵד מֵעַל מִשְׁכְּבוֹ.

"אל יתרעם עלי, רבי, שאני מפריעו. הנני יהודי עני ואביון ומחזר על הפתחים," דיבר בשפל־רוח, אך עיניו שחקו בערמה, כשחקן פורים היודע, שהכל יודעים כי זקנו, זקן מרדכי הצדיק, מודבק לפניו. בתנועת־יד זריזה הוציא מתוך כיס חזהו גליון־נייר מקופל והושיטו למחזה־אברהם. "בזה הכתב מעיד עלי אחד מרבני וילנה שהייתי לפנים בעל־בית מכובד, אלא שירדתי מנכסי. ויהודים, רחמנים בני רחמנים, חייבים להיטיב עמי. יקרא־נא, רבי"

"אני מאמין למר גם בלי הכתב." אף־על־פי־כך הציץ מחזה־אברהם בתוך גליון־הנייר, כאילו היה סופר בו את האותיות. "אמת, במכתב נאמר שמר הוא מחוסר־לחם," והוא החזיר ליורד את הכתב.

"הרב ראה בפירוש שאני משקה אף־על־פי־כן מצויים בואלקניק יהודים שאינם מאמינים, כי מחוסר־לחם אני. אין מאמין לי אפילו מודעי ומיודעי הותיק מוילנה, ר' שלמה־מוטה המלמד, אביו של זה." הורה באצבע על חייקל. "תלמידו סיפר לו מן הסתם מי אני, וכיצד ירדתי לשפל המדרגה."

"כן, שמעת? מה אוכל לעשות למען מר?"

מה יוכל לעשות למעני? נצטוו לפתע האורח, כאילו ביקש לעקור את הבית מתוך דממת־הלילה שירדה עליו. "הרב לא יוכל לעשות למעני כלום, ואין אני תובע מכבודו כלום, איני רוצה אלא להכירו מקרוב. לפני שירדתי מנכסי דאגתי לתלמידו זה לבל יהיה לפרח רחוב, שכרתי לו רבי, אותו ר' מנחם־מנדל המשמש עכשיו בואלקניק כראש־שיבה. לכן רוצה אני להכיר גם את רבו החדש והגדול יותר אמת נכון, חייקלה, ששכרתי רבי בשבילך ואתה הרמת עמוד עלי משום שצויתך להראות לי את ציציותיך? השמע, רבי? נעה, המרים עמוד על יהודי זקן, לא יישאר בן־תורה, לעולם לא! עכשיו שותק הוא, מתראה כצדיק, אבל אני יודע כמה הוא רותח בקרבנו. למזלו. נמצא הוא עכשיו בבית הרב, שאילמלא כן הייתי נפרע ממנו..."

"יישמר מר לנפשו! הוא עלול להרים עליו שוב עמוד. ואם אין עמוד כאן, עלול הוא לתפוס במנורת־הנפט הדולקת, התבדח ר' אברהם־שעיה כביכול. אבל מקולו נשתמעה התראה חמורה, לבל יהין האורח לשלוח יד בנער. וובה מבארביטול עמד ולשונו נאלמה, וגם חייקל בוהה היה. הוא הבין לרמיזת הרב, שלא יניח לו לפגוע בו.

"סופו להרים עמוד גם על כבוד הרב. איני מתכוון דוקא לעמוד, אני מתכוון לומר שיהא נוהג בהיפוך גמור. מכפי שהוא מלמדו," עוד ניסה וובה להתריע בקול, אבל נתבלבל יותר ויותר. הוא לא פילל, כפי הנראה, שהרב לא יתפעל ביותר מאיומיו. רגע עוד פירכס סנטרו של ר' אברהם־שעיה ורעד. פתאום פרץ, בצחוק עליז, כאילו לא היו הוא והאורח אלא מתחכמים עד עתה.

"ודאי שחייקל הוא שובב ועקשן. מה שלא אגיד לו, מגיד הוא את ההיפך. האם כבר סעד מר ערבית? מהלך רב הוא מן העיירה ועד הנה. ומר רעב בודאי?" וובה גברה מבוכתו והלכה, נימת־המתינות והפשטות של בעל־הבית הכריעוהו. אבל כיון שלא יכול להשתולל, לא ידע מה יעשה וכיצד ידבר. "אינני רעב," רטן. "אבל לכוס תה יאות," קרא בעל־הבית. "כוס תה? ניחא," סרק וובה באצבעותיו את זקנו הפרוע. אופן דיבורו של ר' אברהם־שעיה אליו כאל אורח רם־מעלה עורר בו את החשק לנהוג בכבוד.

וובה מבארביטול ישב רגעים אחדים לבדו בחדר־האכילה, שמנורת חשמל תלויה בו מעל לשולחן, והיה בוהה אל מפת השולחן. ר' אברהם־שעיה נכנס ובידיו כוס תה וצלחת רקיקים. האורח לחש "שהכל" לגם לאטו מכוס התה. ובפנים קודרות האזין לדברי הרב.

על נערים כחייקל אומרת הגמרא: 'היזהרו בבני עניים שמהן תצא תורה' הוא מיוחס על התורה, לפי שהוא בן לאב ולאם עניים, לפיכך עלי לנהוג עמו ברכות ולדקדק עמו יותר מאשר עם בן טובים, או עם בן־רב. מחמת דלות מוצאו ועוד סיבות אחרות נחות הוא בעיני עצמו, אף כי אינו ניכר כנכנע מטבעו. לפיכך ייתכן שיתקומם דוקא על בעל־טובתו. ירמיהו הנביא אומה: 'עקוב הלב מכל ואנוש הוא, מי ידענו?' אבל בוחן כליות יראה ללב אדם. יש איפוא להמתין עד שירגיש חייקל את עצמו בטוח בלימוד התורה, אז יתפוגג בו בעל ההעזה מעצמו. תורה שמלמדת לאדם כי הוא עפר ואפר, בו בזמן היא מחזקתו ומרוממתו.

"והרב מאמין שלא יזנח תלמוד התורה?" שאל האורח.

"בּוֹדָאוֹת אֵינִי יוֹדֵעַ אֲבָל כִּיֹּן שֶׁהִנֵּהגְתוּ מִשְׁתַּפְּרֵת מִיּוֹם לַיּוֹם, אֵין לִהְעִמִּיק חֶקֶר כָּל כֵּךְ וּלְשֹׂאוֹל מָה יֵהָא בִּסּוּפּוֹ. כְּשֹׂאנִי לַעֲצִמִי, הִנֵּנִי בִטּוֹת, שֶׁאִפִּילוֹ יִזְנַח אֶת הַתּוֹרָה, הַתּוֹרָה לֹא תִזְנַחנִי."

סוֹחֲרֵה־טֶבֶק לֹא יִכּוֹל לַגְרוּעַ מִבִּטּוֹ הַנוֹקֵב, הַכֶּבֶד, מִן הָרֵב הַמִּדְבָּר אֵלָיו בְּגִילּוּי־לֵב כַּדְּבָר אֵל אִישׁ כְּעֶרְכּוֹ. אִם יִהְיֶה כְּגֹן זֶה רוֹאֵה לִלְבוֹ שֶׁל נֶעַר מִשּׁוֹלַח מִרְחוּב־הָאֲטִלְיִים, יִשְׁעָה בְּלִי סִפֵּק לֹא פָחוֹת מִכֵּן אֵל אִישׁ זָקֵן וְרֹצֵץ. וּבִה מִבְּאֲרֵי טוֹל הוֹסִיף וּגְמַע בַּחֲפִזּוֹן מִן הַתָּה, רֵעֵץ בֶּאֱצִבְעוֹתָיו אֶת הָרִיקִיקִים הַקָּשִׁים וְכִסָּס אוֹתָם בְּרַעֲבִתְנוֹת כְּלֹאֲחֵר צוּם אֲרוֹךְ. מַחֲשַׁבּוֹתָיו שֶׁל ר' אֲבֵרָה־שְׁעִיָּה חִיטְטוּ בּוֹ בְּרַגַּע בְּאֲרוֹן־הַמִּטְבַּח, שָׁבוּ מֵאֲכָלִים צוֹנְנִים שְׁמוּרִים: דְּבָרֵי מֵאֲכָל יֵשׁ שֵׁם, אֲבָל כִּיֹּן שֶׁהָאוֹרַח אִמָּר קוֹדֵם שֶׁאֵינוֹ רַעֲב, מוֹטֵב לֹא לִבְקֵשׁ מִמֶּנּוּ שִׁטּוֹל יָדָיו לִסְעוּדָה, לִבֵּל יַחֲשׁוּב שְׁנוּהִיגִים עִמּוֹ כַּעַם יוֹרֵד.

"אֵל יֵבִישׁ מֵר אֶת הַפִּירוֹת," הוֹרָה ר' אֲבֵרָה־שְׁעִיָּה בִידּוֹ עַל הַתְּפוּחִים. "יִבְרַךְ עַל הַפְּרִי:"

רָאִשׁוּ וְכַתְּפֵיו שֶׁל מַחְזֵה־אֲבֵרָהם מוֹשְׁפִלִים הָיוּ אֵל הַשּׁוֹלַחַן וְכִמּוֹ נִתְמַזְגוּ בַצִּלָּים. רֶק מִצַּחוֹ הַגְבוּהַּ הַמְּקוֹמֵר הַבְּהִיק זֶהוּב־צֶהֱבֵהָב כִּנְגַד מִנּוֹרֵת הַחֲשֵׁמֶל. גַּם הָאוֹרַח אַחוּז הָיָה בִּסְבֵּךְ חֲשַׁכַּת הַלֵּילָה. בִּסְכִין חֲתַךְ תְּפוּחַ מְקוֹלֵף וְלַעַס בְּפִינֵת פִּיֹּ הַסְּגוּהַ. מִתּוֹךְ כֵּךְ נִתְעוּ פְּנֵי בְּעוּיּוֹת מִשּׁוֹנוֹת, כֹּאִילוּ מַעֲקָם הָיָה בִּהֵן לַעֲוֹמֵת עֲצִמּוֹ בְּרָאִי.

"וּמָה דַּעַתּוֹ עַל רֹאש־הִישִׁיבָה הַמְּקוֹמִי ר' צִמַּח אֲטִלָּס? מִן הַסֵּתֶם שָׁמַע מָה הָלָה עוֹלָל לִי. כִּלּוֹם רִשְׁאִי הָיָה לִרְדֹּת לַחֲיִי וּלְגַזּוֹל מִמֶּנִּי אֶת בְּנִי?"

לֹא זֶה בִּלְבַד שֶׁלֹּא הָיָה רִשְׁאִי, אֲלֹא מַעֲשָׂהוּ מַעֲשָׂה שֶׁל שְׁטוֹת גְּדוֹלָה בְּיוֹתֵר הָיָה. אֵינִי יוֹרֵד לְשׁוֹרֵשׁ הַנִּהְגּוֹת, אֵין זֹאת כִּי אִם הוּא, פְּשׁוּטוֹ כְּמִשְׁמַעוֹ, פְּרֹא־אָדָם וּמִתּוֹךְ פְּרֹאוֹתוֹ מִגִּיעַ הוּא לִידֵי אוֹלָתָהּ. ר' אֲבֵרָה־שְׁעִיָּה הִגִּיד אֶת אֲשֶׁר עִם לְבוֹ. אֲבָל תּוֹךְ כֵּךְ הָיָה שִׁקּוֹל־דַּעַת עִמּוֹ, שֶׁהוּא מִיִּטֵּיב עִם הַמִּנְהָל בְּדִבְרֵוֹ בִּגְנוּתוֹ. יוֹתֵר שִׁיִּצְדִּיק אֶת בַּעַל־הַבֵּית מִרֶּה־נֶּפֶשׁ, יוֹתֵר תֵּהָא שְׁנֵאתוֹ נִיצוֹנָה וְהוֹלַכְתָּ.

"סִבּוֹר הֵייתִי, כְּשִׁירָאנִי בִּשְׁבֵּרוֹנִי יִבְקֵשׁ מִמֶּנִּי מַחִילָה עַל שֶׁהַחֲרִיב עָלִי אֶת עוֹלָמִי. וְהִנֵּה דוֹקָא חִירְפָנִי אֶתְמוֹל יוֹתֵר מִשְׁחִירְפָנִי בִּשְׁעַתּוֹ: וּבִה תוֹפֵף בֶּאֱצִבַּע עַל כּוֹס הַתָּה הָרִיקָה וְעֵינָיו נִתְלַהֲטוּ. "וּבִכֵּן, אִם הִנֵּנִי אֲכַזֵּר וְרוֹצֵחַ, כַּדְּבָרִיו, אִיִּפְרַע מִמֶּנּוּ מַעֲכָשָׁיו עַל הַכָּל. אֲלַחֲצֵנוּ וְאֲצִיקֵנוּ כַּדִּי כֵךְ, עַד שִׁיִּאֲלֵץ לִבְרוּחַ מִפָּה."

ר' אברהם-שעיה האזין לו בעינים מושפלות ויד-שמאלו סמוכה היתה כנגד מצחו. הוא נכסף לתענוג שבשכיבה במיטה ובעיון במחלוקת שבין תנאים מן המשנה. המנהל ויהודי זה יתאמצו בודאי לכלות זה את זה, ובלבד שאיש מהם לא יִתֵּר וייכנע. ר' אברהם-שעיה חש שהפעם אינו יכול לומה: אין הוא מתערב במחלוקת, יהודי חלוש הוא, אין את נפשו להיבטל מתלמוד התורה. הפעם חובה עליו להתערב, מחלוקת זו עלולה לצאת בחילול-השם גדול. מלבד זה מרחם הוא עכשיו יותר מקודם על המנהל. מן ההכרח להצילו.

"אם חפצו של מר דוקא לעקור את ר' צמח אטלס מן העיירה, הצלח יצליח בכך, אלא את עצמו ישבור בכך כפל-כפלים," אמר ר' אברהם-שעיה לאחר שתיקה ארוכה.

"מפני מה אשבור את עצמי כפל-כפלים?" פקח ונבה זוג עינים שטופות סומק, שורידי הדם פקעו בהן.

"כל עוד לא השיג את מבוקשו, סבור הוא שהנקמה תשביענו. אבל הנקמה לא מידה של יהודים היא, וזו סופה לשברו כפל-כפלים."

דממת היער לוט-הלילה האפילה בעד החלון פנימה. אור-המנורה הצהבהב וצללי חדר-האכילה העמיקו והטמירו לחשו של ר' אברהם-שעיה. ונבה הסתכל בפחד נסתר ברבי הכחוש והירה: הצדק עמו! אילו לפני שנים שלחתי גט לקונפראדה, לא היתה באה מארגנטינה לקחת עמה את הרצקה. ואילו באה, לא היה הרצקה נוסע מלא שנאה כל-כך אלי.

"במחלוקת שלא לשם שמים אין מנצח-אמת הנהנה מנצחונו," קם ר' אברהם-שעיה מגובן כתפים ותקע כף בכף. "מכל מה ששמעתי על מר ושאני רואה עכשיו במו עיני, אין כל ספק בלבי שמר הוא בעל-יסורים. אבל גם ר' צמח אטלס הוא אדם אומלל, אומלל מחמת אפיו."

"עודנו משוגע כפי שהיה. כבר אמרתי לכבוד הרב שהוא גידפני אתמול אפילו בדברים בוטים יותר משגידפני בשעתו בוילנה, בעת שגזל ממני את בני," קם גם ונבה לאטו על רגליו. "הוא גידף את מר משום שהוא חש אשם כלפיו," השיב ר' אברהם-שעיה, לאה מן השיחה. "בענין זה, רבי, איני מסכים עמו, צדיק הוא בעיניו, ומה שלא אעשה - בעיניו אישאר חדל-אישים, בעל-עוולה," נופף ונבה מתוך יאוש בידו הכבדה ושם פניו אל הפתח.

"אין ר' וּבֹה צריך לתת דעתו למחשבותיו, עליו לתת דעתו לעצמו ולשלטת נפשו," אמר ר' אברהם-שעיה, שמח שאורחו מסתלק מעל פניו.

הם יצאו מן החדר אל האכסדרה ונתקלו בעב־החושך שמיזג לחשרת־דיו אחת את החצר ואת ההר המיוער שממול. בעלטה כזאת אין להניח אדם לנפשו, היריה ר' אברהם-שעיה וחש צריבת זיעה בראשו המגולה למחצה. מה שתו כל אלה עליו! הוא שימש קודם סניגוריו של המנהל לפני רבה של ואלקניק, בנו וחתנו. כל הערב הזה נאלץ לשמש מליץ-יושר לו לפני אדם קשה כברזל. כלום עוד יעכב יהודי קשה זה ללנית הלילה? אבל כעבור דקה כבר היה מכניס־האורחים אוֹחֵז בזרועו של האורח ומשדלו, שבחושך־מצרים זה יתעה בדרכו אל העיירה, ולכן עליו ללון בקייטנה.

"מה?" חזר ושאל וּבֹה בקול עמום. "הרי המנהל אומר עלי שהנני רשע־מרושע, אכזה, רוצח, וכבוד הרב רוצה להלינני בביתו?"

"אין אדם יכול להעיד בעצמו שרשע הוא," צחק ר' אברהם-שעיה ופניו להטו מבושה באפלה על שהתמרמר רגע אחד בדאגתו שמא ייאלץ האורח ללון עמו בחדרו.

בעל־הבית המך עומד היה באמצע חדרו של ר' אברהם-שעיה, ראשו מופשל כלפי מרום והוא מאזין למחשבותיו שלו, כאל קולות נעלמים ממרחקים לוֹט־לילה. מעבר למנורת־השולחן הביט אליו חייקל ולא ידע היכן ישכב אביו של הרצקה. שתי מיטות בלבד היו בחדר. בעצם, מה טעם יישן פה? במה נשא חן בעיני הרבי? אבל וּבֹה מִבְּאֲרֵי טוֹל לא דיבר אל חייקל ולא הביט אליו.

ר' אברהם-שעיה יצא אל חדר אחותו לקחת כלי־מיטה וחזר עמוס בכה, שמיכה וסדינים. הוא הסתכל בתלמידו ושאלו בחומרה מפני מה עוד לא סילק את מצעיו מן המיטה. אל האורח דיבר בנועם, ביקש ממנו שלא יתרעם על שמשכבו אינו נוח ביותר. האורח שתק ועדיין עומד היה באמצע החדר אחוז פליאה, בוהה בעד החלון הפתוח אל האפלה. חייקל הציע לעצמו משכב על הספסל הארוך שליד השולחן, ואחרי־כן אמר להציע משכבו של וּבֹה מִבְּאֲרֵי טוֹל. ר' אברהם-שעיה דחפו הצדה והציע את המשכב בעצמו. כיון שלא הורגל במלאכה כגון זו, בא לכלל עייפות. "הנני בעלת־בית רעה," צחק ואמר לאורח, שכבר הוא יכול לפשוט בגדיו. אם צורך לו לצאת החוצה, יורה לו חייקל את הדרך. וּבֹה הוסיף לשתוק

וישב תחתיו על שפת המיטה והבעת פניו מעידה בו שכאילו הוא תוהה אם כל זה מן המציאות, או שחולם הוא.

ר' אברהם־שעיה, שהיה לומד תמיד על משכבו עד לאחר חצות ונרדם בדרך־כלל בבגדיו, התפשט עכשיו והתכנס תחת השמיכה, כפי שהיה נוהג רק בערב־שבת וביום־טוב. חייקל הבין שאין הרבי רוצה להפריע לאורח, ושגם עליו לעשות כמוהו. אחזו דוקא עכשיו בולמוס של התמדה, והוא הוסיף להתנענע באלם מעל לגמרא. "כבה את המנורה ועלה על משכבך" גער בו ר' אברהם־שעיה.

חייקל נפח במנורת־הנפט במלוא נשימה ובכעס עצור. הוא התפשט בחשכה והשתטח על הספסל הצר, הקשה. אילו הוגד לו קודם שיהא עליו לישון בלא מזון, היה פורש אל העיירה. בעלבוננו משום שאביו של הרצקה שמע גערת הרבי, נכון היה אף בחצות הלילה לברוח היערה. הוא הרים ראשו מעל הכר ועשה אזניו כאפרכסת בטוח שהן האורח והן הרבי אינם ישנים. וזכה מבארביטול השתעל ומיצמץ מצמוץ בשפמו, כאילו אין אף שן אחת בפיו. כתום שיעולו נאנח מעומק לבו והיה שוכב אין נוע. חייקל התקשה שעה ארוכה להירדם. נדמה היה לו שמחמת שתיקתו של וזכה נתעבה האויר בחדר עד כדי מחנק.

כל יום, לפנות בוקר, היה ר' אברהם־שעיה מתפלל בקול; הפעם התפלל בלב, כדי שלא להעיר את האורח. כשהקיץ חייקל לא נמצא מחזה־אברהם בחדר, הוא קיצר בתפילתו כדי לפנות לאורח את טליתו ותפיליו. וזכה הניע לאטו את שפתיו, ומן הסתם הוסיף לגלגל בהרהוריו הליליים הנסתרים. מיד לאחר שסיים שמונה־עשרה נכנס מחזה־אברהם והזמינו לארוחת־הבוקר.

האורח ומכניס־האורח ישבו בחדר־האכילה זה מול זה, אכלו ביצים שלוקות ולא היו משיחים בסעודתם. לאחר ששתו תה ובירכו על המזון מילמל וזכה ואמר שהגיעה שעתו ללכת. ר' אברהם־שעיה יצא ללוותו עד מעבר לשער המִזְפֶּתה, אל הדרך המוליכה אל העיירה. היורד הוציא מתוך כיס חזהו חבילת שטרי־כסף.

"אנסה. לחזור ולנהוג ככל הבריות, אנסה לשוב ולהיות סוחר. לכן איני רוצה לנגוע בכסף שקיבצתי על יד. יחלק־נא אות, רבי, בין העניים או בין הלומדים, יחלק כראות עיניו."

"למה עלי להיות גבאי או שמש של ר' וּבִּה לחלוקת צדקה? צדקה צריך כל יהודי לחלק בעצמו", חייך ר' אברהם־שעיה.

היער שממול זורח היה ועטרה בראשו – השמש עמדה מעל לאמירי העצים עגולה, קורנת. עצי־האורן התנוצצו בריבוא־ריבואות מחטי־פז, מרוסס־טל. אבל וּבִּה מִבְּאֲרֵי טוֹל עמד על עמדו קודר וקמוט־מצח, כאילו שכח אנה פניו מועדות הוא החזיר את שטרי־הכסף לכיס־חזהו ופניו נתקמטו יותר ויותר.

"נדר נדרתי ושבועה נשבעתי, שלא אסע מכאן עד שלא אעקור אותו צמח אטלס מן העיירה."

"אני מתיר נדרך ומקבל עלי עבירת הפרת השבועה," הניח ר' אברהם־שעיה את ידו על לבו. "אין מר צריך גם לשכות, שמחמת המחלוקת עלולה הישיבה להיחרב. מה שלא יהא טוען נגד מנהל הישיבה, אין צריכים ילדי ישראל שלומדים תורה להינזק בשל כך."

וּבִּה נפנה הצדה והביט שעה ארוכה אל הדרך. כשהחזיר ראשו, היו פניו לחות מדמעה.

"לא, רבי, לא אתנקם בילדי ישראל על שום שבני הרצקה אינו מניח תפילין. עם הכל השלמתי, אבל דבר אחד אין אני יכול להשלים עמו ולשכחו. איני יכול לשכוח כמה התחננתי בבית הנתיבות של וילנה לפני בני שיקח עמו ספר־התילים קטן זה," הוציא וּבִּה ממעילו המרופט ספר קטן שחור־לוחות והחזיקו על שתי כפותיו. "אמור כל יום פרק תהילים למעני, אביך, ולמען אמך שחטאה לאלוהים ולי, התחננתי לפניו. אבל הוא דחק מלפניו את ספר־התילים, ואמו, שעמדה בסמוך, אמו צהלה וצחקה. זאת לא אוכל לשכוח, עד יום מותי לא אשכח." וּבִּה החזיר את ספר־התילים לכיס מעילו, מחה בידו את הדמעות מעל פניו לתוך זקנו והוסיף לדבר, מעתה ביתר שלווה. "איני יודע מפני מה צמח אטלס זה יושב אבל וחפוי־ראש בבית־הכנסת הצונן. דומה הוא לגלגול מודת. שמעתי שגם בישיבה מבקר הוא רק לעתים רחוקות. אבל בשעה שגידפני קם ממש לתחיה. אמונתך, צווח לעומתי, אמונתך בריבונות־של־עולם והקפדתך להניח כל יום תפילין אין נודעת להן שום חשיבות בעיני, ואתה לך־לך ומסור דברי בשמי לרב מן המְזַפֶּתה, וגם הוא יהיה תמים־דעים עמך, צווח לעומתי. רואה אני, שבחודן של סכינים מתחדד הוא עם הכל, והוא עצמו, לואי ואתבדה, סופו להביא חורבן על ישיבתו. אבל אני, אין אני רוצה לסייע לו בכך. אשמע

בקולו, רבי, ואימנע מכל מגע־ומשא עמו. איש עוד לא דיבר אלי ככבוד הרב ולא התנהג עמי כמוהו... יתן לי, רבי, ברכתו."

ר' אברהם־שעיה, סחרחורת אחזתו. בערה מבקש המנהל להבעיה. אבל להרהר בכך לא היתה. שהות בידו. הוא שקל והפך בדעתו, אם עליו לדבר עם היהודי על אשתו הבלתי־גרושה שבארגנטינה. אם יחריש עכשיו, יקטרג עליו השטן לפני בורא־עולם, שלמען מנוחת נפשו התעלם מחטא אשת־איש.

"כפי שאני רואה, רבי, אין את נפשו לתת לי ברכה. כסבור הוא שאיני ראוי לכך" ניענע בעל־הבית היורד בראשו. "הנחתי שיברכני."

"אינני צדיק, ואיני יודע לברך. אב הרחמן יברך את ר' וובה, אם ישמע בקולו." דמותו של ר' אברהם־שעיה נתמעטה, נתכווצה, קולו – נתנמך ונשתבה. "חכמינו אומרים: מצוה גוררת מצוה. ואם ימחל למנהל, יוכח לדעת שגם התרעומות האחרות אינן ראויות שבגללן יהא הגורם לעבירה חמורה שבת־ישראל נכשלת בה כל יום, כל שעה, כל רגע, כל זמן שאין הוא נותן לה ספר־כריתות. ואם יתירנה לפי דין התורה, לא תקומם עוד בנו עליו. בנו ייזכר שאביו שלחו בשעתו ל'חדר', ואולי יחזור ויניח תפילין. ילך לחיים ולשלום, סומך־הנופלים יהיה בעזרו."

ר' אברהם־שעיה לחץ את ידו ונחפז לשוב לחדר. על־כרחו, שלא לפי טבעו, הרבה כל־כך בדברים ובברכות.

פרק ט

רוגזו של ר' אברהם־שעיה על שמבטלים שידוך

יוסף הורשאי לובש היה שוב. כלפני נישואיו. את מעילו הקל בעל צוארון־הקטיפה הזקוף. פניו היו רעות ושטופות חורון, וטבעות כחולות הקיפו את עיניו. הוא ישב בחדרו של מחזה־אברהם, השמש זרחה פנימה, אבל ידיו הדקות וסנטרו הצר רעדו מקור, כאילו ניצב בחוץ בקֶרֶת־חורף. יוסף סיפר שהמנהל הוציא לו שם של רמאי, משום שלא נשא את

המבשלת של הישיבה. והרי ר' צמח זה עצמו ביטל שידוך, אף-על-פי שחתם על "תנאים" גם עם אשתו אינו חי בשלום, היא יושבת בלומז'ה, והוא בואלקניק. הכיצד מתיר הוא לעצמו להטיף לאחרים? בפרט שהוא, יוסף, לא חתם על "תנאים" עם המבשלת ולא הבטיח לה כלום. ובכן, היתן לו מחזה-אברהם מכתב אל ועד-הישיבות, למען ישגר אותו כמשולח לחוץ-לארץ?

מאמין באמונה שלמה, שהוא חי בעולם הזה בחסדי הבורא, כדי שיהא לומד תורה לשמה, ושמשום כך עליו לשמור על בריאותו ומנוחתו, טיפח ר' אברהם-שעיה מקוסוב בקרבו כוח היכולת להרחיק מעליו ענינים הגורמים לו עגמת-נפש. כמה שלא שמע על חיי-המשפחה המעורערים של המנהל, לא רצה לדעת פרטים נוספים על כך, כדי למנוע מעצמו יסורים. אבל פתאום נהפך לבו על המנהל. בערב יום-אתמוול ישב ר' אברהם-שעיה עד חצות והאזין, קצה אפו חיוור ושפתיו יבשות, לסיפורו של חייקל על שיע מליפנישוק. הוא הבין, כי ר' מנחם-מנדל לא בא אליו לשאול בעצתו ולבקש עזרתו, משום שר' מנחם-מנדל יודע מן הנסיון שהוא, הקייטן היושב במזפֶּתה, יעמוד ממילא לימינו של ר' צמח אטלס. מחזה-אברהם דן את עצמו לכף-חובה. הוא עצמו אינו עושה כלום למען הישיבה, ואף אינו מניח להרחיק את המנהל העומד מן הצד בעת שבית-מדרשו הולך ונחרב.

"מדוע ביטל ר' צמח אטלס את השידוך הראשון, ומדוע אין זוגתו חיה עמו? שאל מחזה-אברהם.

חתנו שלי גדליה זונדאק קפץ קפיצה והשיב בחימה שפוכה: בעל-המוסר ר' צמח אטלס הוא בעל-תכלית יותר ממנו, יוסף איש-ורשה. בעל-המוסר גילה בעוד מועד, שהמחותן לא ימסור לו את הנדוניה, קם ונשא אשה עשירה וחפשית בדעות. לכתחילה הלך בדרכיה, עד שתקפה עליו תשוקתו לשוב ולרדות בתלמידים ונטש את אשתו. "אני לא נטשתי את אשתי חדשים אחדים לאחר הנישואין. האם יתן לי אגרות המלצה?" אבל לפי הברק החד בעיניו של מחזה-אברהם הבין יוסף שעוד לא השפיע עליו, לפיכך התחיל לדבר בקול רווי דמעות: החותן עם הארץ מצווה אליו, שאם אינו יכול להיות לכלי-קודש, עליו להיות לחנווני. "ריבונו-של-עולם, הרי רוצח כקין אינני, כלום גדול עווני מנשוא? ואם לא נשאתי את המבשלת, אין לתת בי אמון?"

"אינני מבין במה עבודת משולח מכובדת מעבודת חנווני. משולח נמצא רק לעתים רחוקות בבית, והרי ר' יוסף עתה זה נשא אשה," דיבר ר' אברהם-שעיה ברוך, כדי שלא להגביר רוגזו של האברך. "ליום-טוב חוזר המשולח הביתה. כך נוהג חתנו הצעיר של השוחט המקומי, שאף הוא משולח מטעם ישיבה גדולה," השיב יוסף וטילטל בעצבנות ברכיו הדקות המחוודות במכנסיהן הצרים.

"אין הוא צריך לחקות שום אדם. כל אדם צריך ללכת בדרכו שלו, אבל התורה היא שצריכה להיות מורה-הדרך," אמר ר' אברהם-שעיה ופנה לשכב על מיטתו. מעכשיו דיבר בקול נמרץ צונן ובכיווץ גבות: אין ענין ההכנסות וההוצאות של מיה, קלצק וראדין נהיר לו כלל. הרי לא ישתטה ופתאום יתערב בעניי-ממון ויכתוב מכתבים ויבקש שישכרו אדם חדש. בכלל, זוהי פרנסה קשה ולא פרנסה מכובדת, אם אין אדם עוסק בה אך ורק לשם שמים. משולחים יש הרבה, וכולם נוסעים לאותם מקומות ומתחרים ביניהם. לא אחת מגיעים הדברים לידי חילול-השם. מלבד זה, צריך אדם להיות מומחה לאיסוף כסף. ביישן, או צנוע מדי, או רגזן, לא יפעל הרבה. די לו בכשלון אחד, המוסד ששיגרו מיד יפטרנו. למעשה, לא תימצא ממילא שום ישיבה שתואות לשגר משולח בלתי-מנוסה, ולהלכה, אין אברך צריך כלל לבקש לו פרנסה המפרידה בינו ובין אשתו.

חתנו של גדליה זונדאק הבין זאת במקצת מעצמו: ואפילו שכור ישכרוהו כמשולח, כלום מובטח לו שישגרוהו לאמסטרדם או ללונדון, כפי שמשגרים את חתנו של השוחט? עלולים אף לשגרו לפשוט יד בעיירות הדלות של ליטא. גם חתנו של השוחט אינו מלקק דבש. כמה שלא יהא ערום ומסוגל להעמיד פנים של פגר, - תירוק בפניו, והוא יאמר כי גשם יורד - נתעכב בכל-זאת בשל סכסוך בינו ובין הישיבה שלו ימים רבים לאחר הפסח בואלקניק, ונשקפה לו סכנה שלא יסע כלל. "משמע, עורבא פרח, משמע, מסתבר שעלי להיות לתגר-שווקים, לחנווני, ממש כפי שחונתי תובע ממני," עיוה האורח פניו בעויה של בכי. "כבר אמרתי לר' יוסף, כשאני לעצמי איני רואה במה עבודת חנווני גרועה מעבודת משמש של הקהל," ירד מחזה-אברהם מן המיטה להיפרד פן האורח ולברכו בכתובה ובחתימה טובה.

כל זמן שנמשכה אותה שיחה פרטית בחדרו של הרבי, נאלץ חייקל לשוטט בחצר. סוף-כל-סוף הסתלק חתנו של גדליה זונדאק, וחייקל הביט אחריו בלעג: בבחרותו היה יוסף

הורשאי הולך הלך וטפוף ומחכך לסתותיו בצוארון-הקטיפה שלו: עכשיו, בהילוכו, כתפיו מגובנות ומשתעל שיעול זעוף טורד.

בשלוש אחר הצהרים הופיע עוד אורח בחצר המִזְפֶּתה, יואל מאוזדה. חייקל הבחין בו מן המרפסת והכריז בקרבו: "המוח המיושב" בא! בראשית הקיץ גילגלו. בישיבת ואלקניק בשקלא-וטריא, לברר מפני מה אסף מחזה-אברהם את חייקל אליו. השיב האוזדאי על כך: "פשוט בתכלית הפשטות, ר' אברהם-שעיה מקוסוב צריך למשמש, לנער שישן עמו בחדר אחד וישא אחריו מגבתו אל הנהר" העילוי מליפנישוק השמיע אז אפילו דברים חריפים יותר, שתהיה כוונתו של מחזה-אברהם מה שתהיה, ויהיה רבו של הוילנאי מי שיהיה, ממילא הוילנאי הוא עס-הארץ גמון אין הוא יודע אפילו חמש מאות דף גמרא בעל-פה. לפיכך, כיון שזילזל אז בכבודו של הוילנאי, קרא לו עכשיו יואל האוזדאי ר' חייקל וביקש ממנו בכל מיני בקשות שישאל את רבו, אם הוא יכול לסור אליו בענין סוד כמוס. וכשישב סוף-סוף יואל בחדרו של מחזה-אברהם, עדיין מקמט היה שעה ארוכה את מצחו. כלפי מעלה וכלפי מטה, כבשעה שהוא שוקל בדעתו אם לתת או לא לתת הלואה לחבר, עד שלבסוף אזור עוז לספר את הסוד הכמוס:

בביקורו הראשון במִזְפֶּתה, אחר ל"ג בעומר, שאלו ר' אברהם-שעיה בעקיפין מפני מה אינו נושא אשה. לכן בא עכשיו, בחצי אלול, ובפיו תשובה על אותה קושיה: הוא עומד לשאת את בת ואלקניק, את המבשלת של הישיבה. עוד לא נודע הדבר לאיש בעיירה, ולכשייודע לבסוף, יתפלאו הכל. אפילו הכלה ואמה מיאנו להאמין לדבריו, לפי שקודם התנסו נסיון מר בבן-תורה אחר. כיון שאמה של המדוברת היא אלמנה עניה, אין מזונות ונדוניה באים כלל בחשבון. גם ענין היחוס אינו בכלל חשבון. אף-על-פי-כן, לאחר שיקול-דעת במשך חדשים אחדים, בא לכלל מסקנה שיפה הבחירה.

"זוהי מי שמעותדת היתה. להיות כלתו של הורשאי?" שאל ר' אברהם-שעיה. "הצעירה בשתי האחיות מעותדת היתה להינשא לורשאי, וכלתו היא הבכירה. לא הייתי נושא את הצעירה לפני הבכירה," השיב יואל האוזדאי והשתומם מנין הכל ידוע למחזה-אברהם. ואילו מחזה-אברהם השתומם על ענין אחר: כפי ששמע, לא נשא האוזדאי עד היום אשה מחשש שמא ירומה. מדוע נושא הוא איפוא פתאום בתה של אלמנה עניה, ואף לא

מיוחסת?" לפי דעתי, צריך בן־תורה דוקא לחשוב על מעמד, לפי שהוא עצמו איננו מפרנס, והמוצא חשוב כמעט כקרן גופא."

ודאי, השיב הרווק הזקן, גם הוא מחשיב כסף ויחוס. ובלבד שיהא בטוח שלא ירומה. אבל על־פי רוב נמצא הנושא אשה מרומה. הנה יוסף הורשאי, במקום לשאת את בתה הצעירה של המבשלת נשא את בתו של הנגיד גדליה זונדאק – ונכשל כשלון מחריד. אפילו המנהל ר' צמח נאלץ לבטל שידוך. וכמה שלא נזהה, נאלץ אף הוא, יואל, פעם אחת לבטל תנאים.

"מה מתרחש כאן!" נשתלהבו פניו של ר' אברהם־שעיה מכעס ומבושה. "בני־תורה, המדברים תמיד על מסירת־הנפש למען ריבון העולם, וגם למען חבה, אינם מבינים כמה גורמים הם חילול־השם ושפיכת־דמים בנטשם כלה? יוסף הורשאי ביטל שידוך, המנהל ר' צמח ביטל שידוך, ואף הוא, ר' יואל, ביטל שידוך?"

הכלה היתה חרשת במקצת. הצטדק יואל. אבל מדוע לא הבחין בכך קודם? סיבת הדבר, שהוא עצמו אינו מייטיב לשמוע מרחוק. לפיכך עבר זמן עד שהשיגו שהכלה היא בעלת־מום... גם אי־אפשר ללמוד מיוסף הורשאי על המנהל ר' צמח. לא דמי להדדי! סברה, שרק לאחר התנאים נתגלה למנהל שאין המחותן עתיד למלא הבטחת הנדוניה והמזונות, ושהוא סתם אדם קשה. בשידוך השני הצליח המנהל אף פחות מכן, אף־על־פי שהיא בת עשירים ומצוינת בעוד מעלות... וכך, לאט־לאט, חזר יואל אל ראשית דבריו, כאמור בגמרא: מענין לענין באותו ענין: קצת כסף חסך לאט־לאט, והיא איננה בזבזנית, כפי הנראה. לכן יסע לאחר החתונה, אם ירצה השם, עם זוגתו שתחיה ללמוד בכולל. אם לא יוכל לנסוע אל כולל, יפתח בואלקניק חנות קטנה ויהיה לחנווני.

אדמומית רעננה פרחה בלחיו של ר' אברהם־שעיה, פינות פיו חייכו, עיניו אורו. אילמלא התבייש לגלות רגשותיו, היה מנסק ליואל בראשו על שום שהוא איש תם וישר. הוא לווה את החתן עד מעבר לשער המִזְפֶּתה ולחץ את ידו.

"אם יתחתן או יחתום תנאים לפני שאחזור לווילנה, אבוא לשמחה."

כשמגיעים הדברים לידי שידוך, מעטים הם בני־תורה הנזהרים מלגרום בושט־פנים לבת־ישראל, היריה ר' אברהם־שעיה לאחר שהלך יואל האוזדאי. הוא לא למד עוד באותו

ערב ביחידות, ואף לא עם תלמידו. הקדים לעלות על משכבו, אך שנתו נדדה. כוחו לסלק מלפניו מחשבה, הגורמת לו עגמת-נפש, לא עמד לו הפעם. ביקורם של שני האברכים, והמחשבה על שיבתו הקרובה לוילנה לראש-השנה. אילצוהו להרהר בטרדות חייו בביתו. במִזְפֶּתָה לא ידעה אלא אחותו מפני מה מיום ליום עצבותו גוברת והוא שוקע יותר ויותר במחשבות. אבל אפילו עם אחותו לא דיבר ר' אברהם-שעיה על כך.

כיון שחש בלבו מנערותו והרופאים לא האמינו שישאר בחיים, ראתה המשפחה כל יום מימיו כמין נס. משבגר התחילו מיד הוריו הרבניים לבקש שידוך מתאים לו. נוסף על ליקוי-לבו, היה המתמיד מקוסוב גם ירא-שמים בלתי-שכיח, מספרים לא נגעו מעולם בזקנו הצהבוני. אברך כזה קשה תמיד להשיא בפרט שהמשפחה ביקשה בשבילו כלה פרנסנית, כדי שיוכל לשבת על התורה. הכלה שנמצאה היתה אמנם חנונית אשת-חיל, יראת-שמים, טובת-מזג בטבעה, נאמנה. אבל מיד לאחר התנאים ראתה המשפחה, כי מיקח-טעות הוא. הכלה גדולה מן החתן בן העשרים לא בשנים אחדות בלבד כפי שנאמר קודם, מנין שנותיה כמעט כפול משנותיו. גם המוצא פשוט למדי, והמחותן אין ידו משגת לפרוע אפילו שליש מן הנדוניה המובטחת משפחת החתן דרשה ממנו שיחזיר את התנאים. אבל הוא הלם באגרופו על השולחן והכריז שלא יבייש בת-ישראל. אם אמנם היא גדולה כל-כך בשנים, תהיה בושת-פניה גדולה עוד יותר. והם באו בברית הנישואים.

למחרת החופה חבשה יהודית לראשה קפלט גדול כבד והתחילה לקרוא לבעלה "זקני". היא טרחה ועמלה בחנות, והיתה חרדה בלי הרף לבריאותו. מעולם לא עלתה בדעתה לשאול מפני מה נגזר עליה להתענות ולהיות מוכרת-בדים עניה, בעת ששייכות גדולות רוצות שבעלה יעמוד בראשן. אפילו כשהיה ביום השוק נכנס לחנות לסייע בידיה, היתה מצווה אותו לחזור לבית-המדרש. רצתה יהודית שיהא יושב על התורה, והיא תשמשנה במקום לשמוח במוניטין שיוצאים לו. היתה מתרעמת על מקורביו, כאילו פרסומו מרחיקו מעליה. אמר פֶּעָמִים אורח מכובד: "רבנית, לפחות יודעת את שר' אברהם-שעיה הוא גאון עולם?" היתה יהודית מזדרזת למחות את חיוך-הנחת מעל שפתיה והיתה משיבה: "הננו בני-אדם פשוטים עניים, יבורך השם על כך, ובלבד שזקני בקו-הבריאות." אבל כשהיתה אחת הקונות מתירה לשונה ואומרת: "שמעתי אומרים שיש לך בעל למדן, כלי יקר" היתה

יהודית מצטווחת: "שנאות עלי נשים, וביחוד אשה חנפנית. באת לקנות בד לשמלה? קני את הבד, ולכי לך לשלום."

ר' אברהם-שעיה השלים קמעה-קמעה עם מזגה הגס במקצת והרעשני של אשתו. אבל בשום פנים לא יכול להתרגל אל התנהגותה כלפי הבריות. מחזה-אברהם לא היה להוט אחר אורחים, אף-על-פי-כן היה מקבלם בסבר פנים יפות. במקרים מסוימים חש אפילו, שחובה עליו להתערב, לעוץ עצה או לפסוק דין. אבל הרבנית היתה מרחיקה אורחים ממנו ואם תקיף היה ברצונו לקבל פני אורח, היתה. לאחר סיום הביקור טורקת את הדלת. עד שהיה ר' אברהם-שעיה מזדעזע. "הרי האיש סבור שקצרה רוחך להיפטר ממנו. אל תוסיף לעשות כן." בא הסיטונאי, סוחר-הבדים, ודיבר ברכות, בעדינות: אין הוא יכול לחכות עוד, עליו לשלם מסים והצרור נקוב. הוא יודע, שלרבנית בעל צדיק, ושהיא תשלם... בעל-החוב לא יכול עוד לסיים דבריו, כי יהודית נתנה עליו בקולה: "מי זה שואל אותו אם בעלי צדיק, או לא? ילך מפה, ילך לוו" ור' אברהם-שעיה הפציר בה: "מה את מפחדת? מה את מרעישה עולמות כשאומר עלי יהודי שאני צדיק? יאמרו להם כאות-נפשם! הרי אין באמירה משום עין-הרע."

כנגד זה לא היתה יהודית מְשָׁה מאורח לשבת, תלמיד-חכם. היתה מעוררת אותו בלי הרף לאכול, לא להתבייש ולאכול. תוך כך היתה מקרקשת בצלחות, מקישה בעקבים ושואלת בלי הרף את האורח אילו מאכלים חביבים עליו, כיצד זוגתו הרבנית מבשלת, ואם יש לו נחת מילדיו. ר' אברהם-שעיה, פניו ממש לווהטות היו מעגמת-נפש, ולאחר לכת האורח היה מוכיחה על פניה: הרי נקל היה לה לראות שהמוזמן הוא יהודי עדין וחלש. אולי ליקוי-קיבה לו, והוא צריך להימנע מאכילה גסה. אלא שכיון שהיא מפצירה בו, אין הלה רוצה לבייש את בעלת-הבית ואוכל למעלה מכוחו. כיוצא בזה, אין לשאול את האורח שאלות מרובות מדי על אשתו וילדיו. הרי ייתכן, שאין לו נחת מילדיו. אבל כשבעלת-הבית חוזרת ושואלת אותו, ושוב חוזרת ושואלת, נאלץ הוא לומר דבר-שק, או עלול אפילו לפרוץ בבכי. לנהוג בזהירות ובשיקול-דעת עד כדי כך לא ידעה יהודית. וגם לא היתה לה סבלנות לכך. השיבה לבעלה, שאם הוא מתבייש בה, אל יוסיף להזמין אורחים לשבת. כשחזר פעם אחרת על בקשתו, שתהא נוהגת בעדינות עם האורחים, אפילו התפרצה יהודית: היא יודעת שמשפחתו לא רצתה בקיום השידוך, ושהוא נשא אותה מתוך רחמנות

למען ינוח פרק-זמן ארוך יותר מטרחה של אשת-חיל רעשנית זו, היתה אחותו הדסה יושבת עמו בקייטנה עד ערב ראש-השנה. אבל ככל שקרבו ימיו לחזור הביתה, היה ר' אברהם-שעיה מרבה להיאנח ואומר בלבו: די, אל לו להתחרט על שבימי-בחרותו סירב לקבל עליו את חטא ביושה של בתי-ישראל. לפי דרכה יהודית צדקנית היא, הגם שקשה, קשה לו מאוד... לכן היה מתחלחל כל-אימת ששמע על בן-תורה שביטל שידוך. מנסיונו שלו ידע מפני מה שכיח מקרה זה בקרב לומדים. הרי הם משתדכים על-ידי שדכנים, ואין החתן והכלה רואים זה את זה אלא פעמים ספורות לפני התנאים. לכן רק לאחר-מכן מתברר שהכלה אינה מתאימה, או שהמעמד אינו מבוסס. אבל מה שהוא בבחינת הסבר לגבי סתם בחור אינו תירוץ לגבי בעל-מוסר. ר' צמח אטלס איש-ממון הוא? ר' צמח אטלס מבטל שידוך מחשש שמא הנדוניה לא תיפרע לו?

ר' אברהם-שעיה עצמו לא שמע שהוא נאנח בקול. חייקל ניעור משנתו הקלה, ומפיו נתפלשה השאלה: "מה לו, לרבי?" שלא במעמדו, ובמחשבתו. קרא תמיד למחזה-אברהם "רבי", אבל לא פנים אל פנים. לבו אמר לו שלא ניחא למחזה-אברהם לשמוע מלה זו אפילו מפיו. שתלמידו הוא. "לא-כלום. יצר-הרע מאיים עלי שאם אירדם, עלול אני להחמיץ בשנתי את זמן קריאת-שמע", הצטחק ר' אברהם-שעיה חרש וסיפר מעשה בבעל-בית שבא אל הרב בשאלה: מה לעשות? שנתו נודדת כל הלילה מחשש שמא יחמיץ את זמן קריאת-שמע. השיב לו הרבי, שיצר-הרע הוא המדיד שנתו בלילה, כדי שיירדם לפנות בוקר ויאחר באמת לקום אל התפילה. זו קריאת-שמע של יצר-הרע! והרב גזר על אותו יהודי שיחדל בכלל לקרוא שמע עד שלא יחדל מלחשוש. מוסר-ההשכל של מעשה זה הוא, שבעניני-שמים ממש כבענינים ארציים יש לחיות לפי חוקים קבועים. אם אדם מוסר נפשו לטובת חברו בדרך ההפרזה ובמקרים שבהם מסירת-נפש אינה חובה, ייתכן שייהפך לאכזר דוקא במקרים שבהם יש לגלות חסד ורחמים.

מחזה-אברהם נשתתק, ובמחשבותיו חזר אל המנהל ר' צמח, שביטל שידוך בשל ממון. גם חייקל לא יכול עוד להירדם והירהר לו, שכל מעשה שהרבי מספר הריהו מעשה שמוסר-ההשכל בו. משום כך עצבות גדולה קופצת עליו. מחזה-אברהם שכוב היה במיטתו אפרקדן. זקנו, שביום צבהוני-זהוב הוא, התנוצץ ברשת קרני-הירח הצוננות בגוני אפור וכסף, פְּשִׁיפְתּוֹ של עץ-ליבנה. הרוח שפכה פנימה, בעד החלון הפתוח, חפני עלים נובלים,

רוויים ריח־סתיו לח. חייקל שאף אל קרבו את הרוח החריפה, הרעננה והשתוקק שיהא החדר מתמלא עלעול של עלים הקָג וקָג סביב סביב אבל הוא חשש שמא יצטנן הרבי. לכן ירד מן המיטה וסגר את החלון. חזר ושכב, ומיצעו דיבר אל הרבי.

"מזמן שהקייטנים עקרו מן העיירה וצריפ־הקיט שוממים, נדמה לי כל לילה שהיער עומד יחידי בחוץ, שרוי בעצבות, ואינו מוצא לו מנוח." ר' אברהם־שעיה האזין ושעה ארוכה החריש. עד שהשיב ובת־צחוק בקולו: "הרי אתה בעל־דמיון אף יותר מכפי שחשבת. לעתים קרובות מכריז אתה מיני דברים מופלגים ממש כאחייני ברלה. אף־על־פי־כן נעשית מיושב ומהוקצע יותר."

השמים נתקשרו בעבים אפורים, האפיל החדר. לאחר שעה קלה נסתלקו העננים, ובאור הירח המלא שעלה ברקיע ראה חייקל את עצי ההר שממול. דומים היו בעיניו לענקים שכפיהם נשואות אל השמים. במהרה נתחדש מירוץ העננים, תנועה דוממת, הולכות ובאות דמויות מימיות שראשים גדולים משונים להן. הן משוטטות מקצה העולם ועד קצהו ומביאות ידיעות־סתרים ליושב על כסא מלכותו במרומי־מרומים.

"כפי שסיפרת, חייקל, אמש, מכחישים הן אנשי ואלקניק והן אנשי דקשנה, שהם הם אשר הפיצו את השמועה על הליפנישקאי. והשכל מחייב, שבעל־יבתיים בעיירה לא יעלילו עלילת־שוא על עילוי תמים. גם יהודי הכפר לא היו מוציאים לעז זה על בחור הבא ללמדם תורה. מצד אחר, אין ספק שמישהו עשה כן, ובמזיד. אולי שמעת מיהו החשוד?"

"בחזירתי מן הביקור אצל אבא נכנסתי לישיבה. ושם שמעתי, שהכל חושדים בראש הספריה. הוא בן־תורה שנתפקר, והוא שפיתה את התלמידים הישנים בהכנסת־האורחים לקרוא בספרים."

"מחר לאחר השיעור עליך ללכת אל העיירה ולברר מה מתרחש שם," אמר ר' אברהם־שעיה וטפח על הכר לשטחו, שאולי על־ידי כך יקל. לו להירדם. "כיון שיש בואלקניק כוח הפועל נגד הישיבה, חושש אני שהפרשה עוד לא נסתיימה."

חייקל התחיל צוחק ומדבר בערנות כבעיצומו של יום: יואל, הבחור מאוזדה, מכונה בכינוי "המוח המיושב". יוסף איש־ורשה לוח ממנו בחורף של אשתקד זהוב וחצי הזהוב. ועד עתה לא פרע לו את החוב טוען יואל שיוסף נטל לכתחילה. על־מנת שלא לפרוע,

ממש כפי שלכתחילה לא התכוון לשאת את המבשלת לייצ'ה, בתה של גיטל... התלמיד הוסיף לפטפט, אבל הרבי לא השיב כלום, כאילו כבר נרדם. בפינת מוחו עדיין ריפרפה מחשבה, שאין להעמיד את יוסף הורשאי בנסיון ולהפקיד בידו ממונם של זרים, ביחוד ממון הנתרם לישיבה. איש תם וישר הוא יואל מאוזדה. ומבעד לשמורותיו המתדבקות של ר' אברהם-שעיה הסתננה בת צחוק, סימן שעדיין אור זרוע מאחריהן, בדומה לתכלת-השמים שזכה היא ועמוקה. מעבר לעבים הפרושים מעליה.

פרק י

הרחקת ר' צמח מהעיירה

תקציר. לאחר שהתחילו בישיבה לקרוא בספרים חיצונים מן הספריה, החליט ר' צמח לשרוף את הספריה. ולכן בעלי הספריה רוצים לעקור את הישיבה מן העיירה.

משלחת מן העיירה, הרב ר' מרדכי-אהרן שפירא, ראש-הישיבה ר' מנחם-מנדל סגל, החייט ר' ישראל ואלציק בלון, ישבו לשולחן באמצע חצר המִזְפֶּתה – חייקל השקיף מבעד לחלון והבין שהרבי נסער מאוד, אם הניח את האורחים היושבים לשולחן והוא עצמו מפסיע כה וכה בחצר.

מחזה-אברהם מפסיע היה כה וכה, ידיו שלובות על חזהו וראשו מופשל לאחור, כאילו השתוקק שטיפין צוננות ישרו מן השמים המעוננים ויצננו את מחשבותיו המלוהטות. בעצם, פטור היה משיקול-דעת. האורחים סיפרו לו, שכמעט כל העיירה עומדת לימין בני-הנעורים שאינם מניחים לבחורי-הישיבה להיכנס לבית-המדרש. לא תיתכן אלא דרך אחת. אף-על-פי-כן ביקש להירגע במקצת ולהשהות שעה קלה את התשובה, כדי שלא יחשבו היהודים שחרץ משפטו בחפזון, בשעת רתחה. מלבד זה, ביקש להבין כיצד בא המנהל לכלל רעיון כזה, לכלל מעשה כזה. אבל הענין לא נתחוויר לו, ובמקום להירגע נסער יותר ויותר. פתאום קרב בצעדים חפוזים אל שולחן האורחים וקרא אליהם: "גרשוהו! זו עצתי, וזה פסק-דיני. הודיעו לו ששוב אינו מנהל הישיבה ועליו לעקור מיד מן העיירה." מחזה-

אברהם נפנה אל החייט ר' ישראל. "ויגיד לו ר' ישראל ששוב אינו יכול לדור עמו בביתו. יקצוב לו יום לארוז חפציו ולהסתלק."

הרב הזדרז להביע הסכמתו לפסק־הדין. אבל אין הוא יודע, אמה, אם פסק־הדין לא יחולל מחלוקת חריפה שבעתים. עדיין יש בעלי־בתים התומכים במנהל. אולי מוטב לנסות דבר אליו ולשדלו שיעקור לטובתו מן העיירה? חוץ מזה, אין בטחון כלל ששדי הביביליתיקה יניחו לבחורי־הישיבה להיכנס לבית־המדרש אף אם ישולח המנהל. הם דורשים שיקנו להם ספרים אחרים במקום הנשרפים. ר' אברהם־שעיה הסמיק, כדרכו, כל־אימת שהיה שומע דברי אדם שפיו ולבו אינם שווים. הרי הרב דיבר ראשון סרה במנהל עוד בראשית הקיץ. לפחות לא היה מתראה עכשיו כבעל־רחמים.

"הקהילה חייבת באמת לקנות להם ספרים אחרים," השיב מחזה־אברהם. "בימינו אין להילחם בדרכים כאלה באפיקורסים ובאפיקורסות, לפי שעל־ידי כך מגבירים את השנאה והעקשנות של החפשים. לפיכך, אם ייקנו הספרים ומבעיר־הבערה יסולק מן העיירה, יניחו בחורי־הביביליתיקה לבני־התורה."

ר' מנחם־מנדל והחייט ר' ישראל ישבו אבלים. ברי היה להם כי מחזה־אברהם מבקש להציל את הישיבה. אבל מי ימלאנו לבו לסלק את מיסד הישיבה? גם איש־המזרחי אלציק בלוח לא שמח בפסק־הדין, אף כי המנהל נהג שלא כראוי, לא כראוי כלל. "הכל אומרים שגסי ר' הירשה גורדון שותף היה למעשה השריפה, והוא לא יניח לקנות ספרים־חדשים." אמר אלציק בלוח. "דעת־הקהל נגדו, ואין לשאול את פיו." פסק ר' אברהם־שעיה.

"ר' הירשה גורדון מכריז ומודיע, שלגביו שוב איני רבה של ואלקניק," נאנח הרב, תלש שעה מזקנו ושאל בניגון: נניח, שהמנהל נוסע מכאן, מי יסייע איפוא לר' מנחם־מנדל לנהל את הישיבה? לבדו יהא אובד־עצות. ר' אברהם־שעיה, שידע כי הרב מבקש להושיב על כסא המנהל את בנו או חתנו, משך באי־סבלנות בכתפיו:

מי יאמר שבואלקניק צריכה להיות ישיבה נוסח נאווארדוק ובראשה מנהל הדורש דרשות במוסר? בחורים קשישים אינם צריכים לשבת כאן כלל. על שיע מליפנישוק יש לצוות שיסע מכאן מוקדם ככל האפשר. לאחר כל היסורים והבזיונות שהתנסה בהם כאן אין ואלקניק עוד מקום היאה לו. ואלקניק צריכה להיות בבחינת מכינה למתחילים. ראשוני לומדים ביחידות. לשם כך נמצא כאן ראש־ישיבה, ר' מנחם־מנדל. אגב אורחא, כבר הגיעה

העת שהעיירה תעביר לכאן את משפחת ר' מנחם-מנדל. ובכן, ר' מנחם-מנדל יתן שיעור לתלמידי הכיתה הבוגרת, ואת תלמידי הכיתה הצעירה ילמד יואל מאוזדה הוא למדן גדול, ירא-שמים, ישר-לב, והוא עומד לשאת את בתה הבכירה של האלמנה המבשלת בשביל הישיבה. מועטים בני-תורה שהיו נושאים כלה עניה כמוה. לכן צריך יואל להישאר בישיבה וללמד את הצעירים. על-ידי כך גם יינתן פיצוי לאלמנה על הצער והבושה שנחלה מידי בן-תורה, אשר התחרט על השידוך עם בתה הצעירה. וכיון שהחתן ילמד בישיבה, תתיחס המבשלת אל התלמידים כאל בניה שלה.

הרב פרט בכל אצבעותיו על ידיית מקלו. עיניו המימיות המרצדות נתלהטו: לא בנו, לא חתנו, אלא דוקא האוזדא? ר' מרדכי-אהרן שפירא קמץ פקעית-זקן בתוך פיו והיה לועסה עד שטחן עד גמירא את כעסו ובלעו. לא היה את נפשו להפיח ריב לעיני בעלי-בתים. מלבד זה קטע פתאום מחזה-אברהם את השיחה. "במחילה מכבודכם, רבותי, מטעמי בריאות איני יכול לשהות עוד במחיצתכם." והוא מיהר ופרש אל אכסדרת הקייטנה.

האורחים הבינו שמכניס האורחים, כיון שאפילו לא ליום עד שער המַזְפֶּתָה, משמע שהוא מן הסתם נרגז מאוד. ראשון פנה ר' מרדכי-אהרן שפירא לצאת מן החצר והיה מסובב באופן משונה את מקלו בידיו המשולבות לאחוריו תחת גבו הכפוף: מי הוא מחזה-אברהם זה, אלפסי זה המדבר כפוסק אחרון? הרב נאלץ אף לשמוע דבריו של אלציק בלוק, דברי-התפעלות של חסיד שוטה, ולהחריש. "אוי, יהודי נכבד הוא, ר' אברהם-שעיה מקוסוב ראיתם? אין הוא מצדד בזכותם של הקנאים הפראים. אוי, יהודי מהוגן הוא, הקייטן שלנו מן המַזְפֶּתָה! ראיתם? לדעתו, יש להקים מחדש את הביבליותיקה." אחריהם מהלך היה ר' מנחם-מנדל ונפשו מדוכדכת אכן הגיעה העת שזוגתו ובנו הקטן יבואו לואלקניק. אבל סהדו במרומים הוא לא ביקש להיבנות מחורבנו של המנהל. אחרון השתרך בעקבותיהם ישראל החייט. ראשו וזקנו רעדו, ודמעות עמדו בעיניו. הוא וזוגתו אהוב עליהם הדייר כאילו הוא בנם יוצא חלציהם. בבית מתנהג ר' צמח כאדם עדין וצנוע ביותר. מעולם אינו תובע כלום, ותמיד מודה הוא על הכל. אלא ששכנותו תחת קורת-גג אחת איננה משרה שמחה יתירה. הוא מתהלך תמיד שקוע במחשבות עגומות. כיצד קפץ איפוא ועשה מעשה כזה? ואיך ימלאנו לבו לצוות עליו שיעקור מן הדירה?

"צייתי לגרשו!" הכריז ר' אברהם־שעיה בקול בכניסתו לבית, ומיד פרש אל חדרו לשכב על מיטתו. אחותו הדסה התבוננה מבעד לחלון חדר־משכבה אל השקלא־וטריא בחצר. עכשיו נכנסה אצל אחיה ועמדה גחונה עליו בדאגה. גם חייקל עמד בסמוך והביט בחרדה אל הרבי, שהיה מתנשם בכבדות. חטמו ולסתותיו, גבותיו פינות פיו ושפמו פירכסו ורטטו.

חציה־היום השני וכל יום־המחרת שכוב היה ר' אברהם־שעיה מכווץ במיטתו. הוא עיין בספר ולא ראה את האותיות לנגד עיניו. חייקל, מדוכא משום שציוה הרבי לגרש את המנהל, שקוע היה בשתיקה קודרת והמתין ליום שובו לווילנה. קצה נפשו ביער השטוף בבכי, בשמים המעוננים. ערפלים לבנים כחלב התאבכו בעצלתים למרום, ענני־סתיו אפורים גלשו לאטם, רכרוכיים, כלפי מטה. זחלו על גחונם. פתאום. ניתן גשם סמך עקלתון, פילח האויר כאבחת מגל, ופסק מיד. גם כשלא ירדו גשמים היו נושרות בלי הרף מן העצים, הדחוסים אפלה, טיפות עופרת עבות באנחה חרישית, לאמור שאפילו יצטללו השמים, ממילא כבר הקיץ הקץ על הקיץ.

ביום החמישי, סמוך לצהרים, נכנסה אחותו של ר' אברהם־שעיה לחדר, גחנה על משכבו ולחשה באזנו. הוא נחרד והשיב בקול: "לא, הגידי לו שאיני יכול לקבלו." הדסה עמדה על עמדה נבוכה, ר' אברהם־שעיה קרא אל התלמיד: "הגד אתה למנהל שאיני יכול לקבלו. לך והגד לו בזה הרגע!" חייקל לא העז לפצות פה ויצא מחדר הרבי. הדסה יצאה אחריו, ומיד נכנסה לחדר־משכבה, אל ילדיה.

המנהל עמד לפני המפתן, זעף וקצר־רוח כבעל־חוב שמאלצים אותו להמתין בחוץ. כמגמגם, הודיעו חייקל שאין מחזה־אברהם יכול עכשיו לקבל שום איש. רגע הביט אליו המנהל בפליאה, כאילו לא האמין שהוילנאי יעז למסור לו תשובה כזאת. בחטף ובאבק גסות דחף בידו את התלמיד הצדה, ונכנס לבית. חייקל זקף מקטרנו ויצא, על אף היום הגשום, לעיירה. חרה לו מאוד שהרבי אילצו להודיע למנהל את שעקרת־הבית, אחותו, לא הרהיבה בנפשה להודיע לו.

צמח שיער שיהודי ואלקניק יתנגדו לו. אך הוא לא פילל שהרב יודיעהו, ודוקא בפנים רחמניות, שמחזה־אברהם מצווה עליו שיעקור תיכף ומיד מן העיירה. בעל־הבית, שבחדרו דר צמח, החייט ר' ישראל, הודיעהו באנחות כדברי הרב. וחברו ר' מנחם־מנדל נמנע בכלל מלראותו. צמח ראה שעזבוהו אפילו בעלי־הבתים הספורים, אשר עד עתה עמדו לימינו.

אבל הוא מיאן לעקור מואלקניק כמי שכל הציבור פסלו. קייטן זה מן המִצְפֶּתה הרחיקו בראשית הקיץ בחשאי מן הישיבה, ועכשיו מצווה הוא לשלחו? בטרם יסע, ברצונו להגיד משהו לצדיק נסתר זה מלמד-וו! סירובו של מחזה-אברהם לקבלו לשיחה הגביר את זעמו, והוא התפרץ לחדר בקול גדול.

"ר' אברהם-שעיה ציוה לגרשני מן הישיבה, אבל להיפגש עמי פנים אל פנים מתירא הוא. מסרתי נפשי על התורה יותר מכל הכותב חידושים ומטה אוזן מפיתנו לשמע קול תהילתו בעולם. מי בחר בו ושמהו להיות שופטי? כיצד ראה לשפטני בלא שחקרני ושמע דבריי? וצמח ישב על הספסל שממול, כאילו ביקש להוכיח באות נוסף, שלא איכפת לו להיות אורח לא-קרוא ולא-רצוי.

בעל-הבית לא העלים מורת-רוחו כלפי האורח והשיב מתון-מתון, בפנים עגמומיות וצוננות: על-ידי שריפת הספריה הביא המנהל לידי חילול-השם וסיכן קיומה של הישיבה. "את הביבליותיקה שרפתי משום שהחפשים הפיצו בקרב התלמידים את רעל האפיקורסות והעלילו על העילוי מליפנישוק", נאחז צמח בשתי ידיו בספסל, בין שתי ברכיו המפושקות. "על-ידי שריפה ביקש ר' צמח להניא התלמידים מלקרוא בספרי-כפירה ולהוכיח שהליפנישקאי הוא חף מפשע?" התחיל ר' אברהם-שעיה גולש ממשכבו ועיניו יוקדות. "הרי קודם-כל היה עליו לבוא אל הכפר, כדי לחקור ולדרוש במקום-המעשה. אילו עשה כן, אולי היה מתגלה ימים אחדים קודם מי העברין האמיתי, ולא היה צורך לו לשרוף את הספרים. אבל אל הכפר לא הלך, ובעיירה גופא לא ערך חקירה-ודרישה. קודם הפקיר זמן ממושך את הישיבה והפליג בהתבודדות, כאילו התקין עצמו לקבלת תורה חדשה. פתאום הגיח ממחבואו ושרף ספריה. לסוף אף התפאר בגבורתו וסיפר לפני ארון-הקודש שהוא-הוא אשר עשה את המעשה - הוא, ראש הישיבה ומנהלה! לפיכך אינני מאמין שהוא עשה כן כדי להציל את בני-התורה מחטא הקריאה בספרי-כפירה, ומשום שעמד לימינו של הליפנישקאי. כל שהוא קנאי לשם שמים, קנאותו מצמיחה קידוש-השם ולא חילול-השם."

ר' אברהם-שעיה פוסע היה כה וכה בחדר, וצמח מתבונן אליו במצח מקומט: אכן, מדוע לא הלך קודם כל לדקשנה לחקור בענין? שאל את נפשו, והשיב בקול: כשם שהוא לא היה צריך לשום הוכחות שהליפנישקאי חף מפשע, כך יכול היה כל אדם זולתו לעמוד על כך

על-ידי העפת-עין בלבד בבחור הנרדף. אבל בעלי-הבתים של ואלקניק רצו שהליפנישקאי דוקא יהא אשם, שדוקא יהא בעל-חטא, לפי שענים צרה בלמדנותו ובצדקותו. מהאי טעמא לא הניחו לו בבוקר השבת בבית-המדרש להשמיע דברו לפני הקהל. "לא דובים ולא יעה. הם לא הניחו לו לדבר מחשש שמא תתמשך התפילה, והחמין יצונו," נצטחק ר' אברהם-שעיה והוסיף לפסוע כה וכה. "שיטת בעלי-המוסר לחשוף כל מרעין בישין שבעולם במחשבתו של אדם ובמעשיו – מוטעית מתחילתה ועד סופה."

הלעג צרב את צמח כסרפד. השיב למחזה-אברהם: גם הוא אינו מכבד ההמון המתנדנד כמטוטלת של שעון לכאן ולכאן, פעמים לצד המחנה האחד ופעמים לצד המחנה השני. אף-על-פי-כן לא יאמר על עדה של יהודים, שלא רצו לשמוע דברי נרדף משום שאכילת חמין שלא ניצונו חשובה בעיניהם מן האמת. עד כדי כך אינו מבטל בני-אדם. תובע הוא מזולתו מה שהוא תובע מעצמו. התרנגולת שהיא בחזקת טריפה לגביו, טריפה היא גם לגבי זולתו. "דרך-התורה היא להחמיר עם עצמו ולהקל עם אחרים," הפסיקו ר' אברהם-שעיה. "ואני סבור, שכשם שאין אדם צריך לתבוע מאחרים יותר משהוא תובע מעצמו, כך גם אינו צריך לתבוע מאחרים פחות משהוא תובע מעצמו," קפץ צמח על רגליו וחסם את המעבר לפני מחזה-אברהם "אם בעל-מדרגה אינו תובע מחברו שיהא אף הוא בעל-מדרגה, מוכיח הוא בכך שאין הוא דואג לחברו, אלא רק נהנה מעצמו וממעשיו הטובים שלו."

מחזה-אברהם הניח לצמח לחסום את המעבר לפניו, והיה עומד ומחריש, כנמנע מלהשיב לאדם מן השוק. צמח ידע, שכל בר-אוריין שהיה שומעו מדבר כך אל ר' אברהם-שעיה מקוסוב היה אומר עליו, שאינו ראוי להיות ראש-ישיבה ומנהלה. אשר לספריה, כבר נוכח לדעת מאליו, שנכשל. לואי ועקר מואלקניק חדשים אחדים קודם, ולא היה אנוס לעשות כן עכשיו, בחזקת בעל-עוולה בעיני כל. אלא שר' אברהם-שעיה מקוסוב מבקש גם להוכיח לו שכל דרך-חיינו נלוזה היא, שמחשבתו עקמומית ופעולותיו נמהרות לכן קרא צמח דרור לכעסו ונגרף בו, כבמערבולת נהר. הוא ישב על הספסל, לפני השולחן, והורה באצבע על מחזה-אברהם, שניצב באמצע החדר, מופנה אליו במצודד ומאזין לדבריו.

"טענה לר' אברהם-שעיה בגנותי, שהפקרתי את הישיבה ושרוי הייתי עת רבה בהתבודדות, כאילו התקנתי עצמי לקבלת תורה חדשה. כך מלגלג הוא עלי. הרי הוא

שהבריחני להתבודדות! הרי הוא שהבריחני מן הישיבה בדיבוריו, בעת שביקרתי כאן בראשונה, לאמור שאיך אני צריך לדרוש במוסר לפני תלמידי, כי דרשותי עלולות להביא את התלמידים לידי אפיקורסות. ובעת שישבתי בעזרת־הנשים של בית־הכנסת הצונן, בפרישות מאונס, הייתי מהרהר בפרוש אחר המתחבא מפני הבריות מרצונן, ומתוך שמחה. הוא, הפרוש והמתבודד מתוך בחירה חפשית, הקדוש־טהור הנסתה, הוא לומד תורה לשמה, מתפלל וראשו בשמים, והוגה רעיונות נשגבים כמלאך אל עליון. לשם מה עליו איפוא להיות רודף אחר הכבוד, שהכבוד בורח ממנו, בעת שהוא יכול להיות בורח מן הכבוד והכבוד ירדוף אחריו. הוא יושב במִצְפֶּתָה ויודע שמעבר ליער מלוא עולם ישבחהו ויהללהו, משום שאינו מתערב במחלוקות, אינו מדבר לשוֹך־הרע ואין דרכו מנהיג. הוא יודע שאין הוא נמצא מפסיד בהיותו נוח לבריות. לפיכך הוא נעשה צדיק ועניו גדול עוד יותר עם עצמו הוא מחמיר, ועם אחרים הוא מקל. הוא יודע כמה אדם נושא חן בכך, שהוא מחמיר עם עצמו ומקל עם אחרים. הוא מדבר בגנותה של רשעות, אבל אינו נוקב בשם הרשע, ממילא סבור כל אחד שלא לו הצדיק מתכוון. הכל כורעים לפניו, לפני אוהב השלום ורודף השלום, ממש כפי ששום איש אינו סובל איש ריב ומדון, שלא זו בלבד שהוא שואף ריב, אלא לפעמים גם אדם מבולבל. אמנם כן, יש להודות. מחמת המלחמה המתמדת בשקר משתבש לפעמים השכל הישר, החשבון הברור. אבל הגאון והצדיק מישוֹב־היער אין שכלו הישר וחשבונו הברור משתבשים כלל. מיד מרגיש הוא בדעת־הקהל ופוסק שיש לגרש את המנהל, משום שכך הרב רוצה, כך בעלי־הבתים רוצים, כך ההמון רוצה."

"לא אמת היא", החזירו שפתיו של ר' אברהם־שעיה. "לא ביקשתי לשאת חן בעיני הרב דמתא ובעלי־הבתים. אבל ראיתי שכל זמן שר' צמח יימצא בעיירה, ירדוף צד הביבליותיקה את הישיבה. צייתי להרחיקו כדי להציל מקום־תורה. זו רעה חולה בו, ששיטת נאווארדוק מושרשת בו יותר מדי, השיטה של אי־אמון, של בקשת נגיעה בכל, חטא התועלת העצמית. בוחן הלבבות והתורה רוחשים אמון לאדם יותר מבעל־מוסר של נאווארדוק.^ב הרב מותר לו לפסוק לזוגתו הרבנית, אם התרנגולת שלה לשבת כשרה היא או טריפה, ואין התורה חוששת, כיון שהרב הוא נוגע בדבר, שמא יבקש היתר. דיין מותר לו אפילו לשבת בדין־תורה בין שני אנשים שאת האחד הוא מחבב, ואילו השני אינו נושא חן בעיניו. כל זמן שאין

חשד של מיקח שוחד ושל שנאה גלויה מצד הדיין לאחד מבעלי־הדין בוטחת בו התורה שפסק־דינו יהא פסק־דין של צדק. אם נראה בכל דבר ובכל אדם את הסטרא אחרא ונניח שאין אדם צריך לבטוח לא בו בעצמו ולא בחברו, נימצא מבטלים על־ידי כך כל משפט, כל בית־דין, אפילו את הסנהדרין. כל סדר־העולם יתערער על־ידי כך, הרי זה כאילו היינו שרויים בערפל, אין אנו רואים לא את השכן, לא את סף ביתנו אנו, אף לא את עצמנו. והוא ר' צמח, הוא על הנטיה לדון לכף־חובה ביסס את כל ישותו. אין מניחים לליפנישקאי לדבר, רואה הוא בכך סימן שעדה שלמה של יהודים רוצה דוקא לחשוב כי בן־התורה עבר את העבירה. הנני פרוש, אומר ר' צמח, מרצון לשאת חן בעיני הבריות. צייתי להרחיקו מן הישיבה, כדי שתרום קרני בקרב מתנגדיו. מילא, ונפשי כעפר לכל תהיה, אבל בנוגע לישיבה ברי לי עכשיו מקודם, שאין הוא צריך לדרוש בה במוסר, דוקא משום שהנוסח והלשון שלו מוצאים חן בעיני בחורים צעירים. שומע אני לא אחת אותו מדבר מגורו של חייקל, חייקל עדיין תלמידו יותר משהוא תלמיד. גם את הדברים כדרבנות, ואת ה'לקחים' שעתה זה השמיע, כבר שמעתי מפי חייקל. בעת שר' צמח ביקר פה בראשית הקיץ יעצתי לו שבשיחותיו לפני התלמידים יהא שקול יותר בדעתו וזהיר יותר. מה עשה? הסתלק בכלל מן הישיבה ומן ההשגחה על התלמידים, לפי שפחיתות־כבוד היא לו להיות שקול־בדעת וזההי בעל־גאוה איום ונורא הוא ר' צמח."

רגע שתק ר' אברהם־שעיה. והיה מסתכל בחומרת־ריכוז בקצות אצבעותיו, כדרכו בשעה שהוא הוגה בענין חמוה. אחרי־כן קרב אל המנהל ודיבר אליו מתוך קירוב־הלב, בהטיית הראש כלפיו.

"רשאי ר' צמח להשמיע כל מה שהוא חושב עלי וכל שיש את נפשו להגיד. בינתיים יניח לי לשאלו משהו, ודוקא על חייו הביתיים. הגם שלא דרכי היא, משנה אני הפעם ממנהגי. מדוע פרש מביתו, שמא לא יכול לחיות בשלום עם אשתו, או שמא מפני סיבה אחרת?"

"רוצה ר' אברהם־שעיה לדעת, אם גם בלומז'ה הייתי איש ריב ומדון? כן, גם בלומז'ה ר' צמח סיפר כיצד נעשה שותף לחנות־הקמח של גיסיו ולא יכול לשאת את הצביעות של העולם הסוחר־בעל־ביתי. מחלוקת גדולה פרצה בשל נערה משרתת יתומה, שנתעברה לבנו יקירו של הגיס הבכיה משפחת אשתו ביקשה דרך להיפטר כן המשרתת ורצתה שהיא תלד את הולד בכפר בין ערלים. עמד לימין היתומה, והתחוללה מהומה בצנעה, עד שנאלץ

לפרוש מן הבית "דעתי תנוח עלי, אם אשמע שנהגתי לא על-פי הדין והיושה אדע, שעלי לחזור ללומז'ה ולפייס את גיסי, ולי ייטב, ייטב מאוד!"

"הצדק היה עמו, ולא עם גיסיו, אבל הוא לא היה צריך לפרוש מן הבית ר' אברהם-שעיה נשתתק שוב ובחן לפני ולפנים את הפרטים שעתה זה נתגלו לו. פניו נתלהטו, ועיניו נקבו את המנהל. "אינני מבין את ר' צמח! בביתו ניהל מלחמה לטובת יתומה מיוסרת לפי שחייקל סיפר לי, הרי גם בוילנה, בקלויז של ר' שאולקה, התיצב נגד סוחר-הטבק וזכה מבארביטול, על שום שהלה, בשכרותו, בייש את אשתו בפני קהל יהודים, ומתוך כך צמחה שנאת-מוות ביניהם. בואלקניק גופא הרחיק בן-תורה משום שלא קיים הבטחתו למבשלת של הישיבה ונשא כלה אחרת, עשירה ממנה. אבל הרי הוא, ר' צמח, עצמו ביטל שידוך בשל נדוניה?"

ר אברהם-שעיה חש פתאום כמין מערובולת בראשו ופרש אל הפינה לנוח מעט על מיטתו. צמח הבין, שיוסף הורשאי בא למְזַפְתָּה להתלונן עליו, ומחזה-אברהם הקשיב לטענות בגנותו אפילו מפי נפש עלובה כזה חתנו היקר של גדליה זונדאק.

"ור' אברהם-שעיה, אילו נתגלה לו לאחר התנאים שהמחותן לא ימסור לו את הנדוניה המובטחת, ושגם הכלה אינה כלבבו, כלום היה בכל-זאת מתחתן?"

"אני התחתנתי", השיב ר' אברהם-שעיה בשפתים חרבות הוא לא דיבר מעולם בביתו על חותנו נרו יאיה; עכשיו חש צורך לדבר. אבל לספר בפירוש כיצד רומה, לא היה בכוחו, ולכן רק מילמל תשובתו. גם לי נסתבר לאחר התנאים שהשידוך לא יסכון לי וכל ימי אתענה ביסורים. מעודי סובל אני, ואף-על-פי-כן איני מתחרט על שלא ביישתי בת-ישראל ונשאתי אותה לאשה."

מחזה-אברהם שכב מצונף על צדו, והמנהל עמד עליו והחריש. צמח חש כמין צינת-קרח ברגליו, בברכיו, בבטנו. דומה היה לו. שאם לא ימהר ויסתלק, תגיע הצינה עד לחזהו ותקפיא לבו בקרבו. שם פניו אל הדלת ועיניו מושפלות אל פעמיו, כבוחן את רגליו אם עוד בכוחו להניען. ליד היציאה קלטה אזנו קול-תחנונו של ר' אברהם-שעיה.

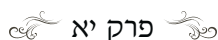
"כל זמן שיכולתי, הגינותי עליו לפני יהודי ואלקניק, גם לפני סוחר-הטבק, וזכה. הוא לן בחדרי, ואני השפעתתי עליו שלא יגרום לו בזיונות עכשיו מן הראוי שיסע מכאן. מוטב לישיבה, ומוטב גם לו עצמו. יסע-נא הביתה."

המנהל לא השיב דבר, הוא יצא החוצה, פסע פסיעות אחדות ועמד לו באמצע החצר. נטפ־גשם גדולים נשרו בקול צלצול על השולחן המעורפל ועל שני הספסלים הארוכים הצרים. צמח, חלפו רעד. דומה היה לו, כי נטפ־הגשם הגדולים הבהירים הם עיניה של אשתו, המלאות עכשיו דמעות, כבעת שנכנס לחנותה באמדור והודיעה שהוא נוסע לו. עמד צמח קופא על עמדו וחש שמלבושו הולך וסופג לרויה נטפ־גשם.

מבעד לחלון הקייטנה הביטה אליו אחותו של ר' אברהם־שעיה. במהרה יצאה הדסה למרפסת במטריה שבידה. במקום לגשת ולקחת את המטריה, מיהר צמח לצאת מן החצר משחצה את הדרך ונכנס ליער, נעצר שוב והיה עומד בלי נוע. נטפ־עופרת נשרו מעצי־האורן בקול יפחה, כָּלֵב נדכא המשתחרר מאנחות חנוקות בדממה הקודרת שמסביב נחבט מפעם לפעם אצטרובל קשה בקרקע, נשתפך חופן מחטים מענף ארצה. צפור צעירה מגודלת, רגליה גבוהות וזנבה דרוך, התעופפה מעץ אל עץ. ממותח־קומה, ראשו זקור כלפי מעלה ועיניו קרועות לרווחה, האזין צמח לדומית מעבה־היער הסתוי, כמצפה לבת־קול.

בשביל הכבוש בא חייקל, אחוז־צינה, מרוטב לִפְנֵי ולפנים וזועף על שנאלץ במזג־אוויר כזה לכתת רגליו אל העיירה ולחזור ממנה. חייקל נזדעזע מפחד. מולו עמד המנהל גבה־הקומה. ושחור־הזקן ודמיונו כקוסם־יער נסתה, רואה ואינו נראה הנגלה במפתיע.

"חייקל, היום נוכחתי לדעת שמחזה־אברהם גדול לאין ערוך מכפי המקובל על הבריות. אבל אין הוא רבי יאה לחייקל, כפי שכבר אמרתי לו. יסע לו אל אחת הישיבות.

חייקל אצל מחזה אברהם

תקציה. ר' אברהם־שעיה חזר לביתו בוילנה.

מעבר לגשר של נהר הוילנקה, ממול לשוק זארץ', גר ר' אברהם־שעיה מקוסוב בדירת־קרקע של שני חדרים. מבחוץ נכנס הבא אל חנות־הבדים של הרבנית, ומשם נפתחה דלת זגוגה למחצה אל חדר־המגורים. החדר הארוך, הצר והאפלולי, של הזוג חשוך־הבנים הגבירו את אפלוליתו וקדרותו האנשים שהיו עוברים בלי הרף ברחוב על־פני החלון היחיד

הנמוך. בעומקו של החדר עמדו שתי מיטות, שארון בגדים גדול ייצב לפניו כחיץ. במחצית הקדמית עמדו מסביב לשולחן עגלגל כסאות אחדים, ספה ליד כותל אחד ואצטבות ספרים אחדות ליד הכותל השני.

בחורף אבלותו, אחר מות אביו, היה חייקל הולך כל יום אל הקלויז של פאפלאווה, מעבר לגשר הוילנקה. מחזה-אברהם היה מתפלל שם ומלמד אותו שיעור בערב-שבת היה חייקל בא לבית הרבי.

ולה מוכרת-הפירות צנחה על מיטתה בבגדיה לאחר הדלקת-הנרות ולאחר שסעדה לבה בכזית, עייפה עד מוות מעמל כל היום עד רבע שעה לפני השקיעה. משנרדמה האם, נשאר חייקל לבדו בחדר הצר והאזין לדממת הצללים הקופאים על-פני הקירות. מקורות-העץ הסדוקות נשתרבו קורי-עכביש אל ראשו. השלהבות האדומות-כהות של נרות-השבת שבפמוטות-הנחושת בערו ביגון של ימי-חול. ממול לשולחן עמד ארון אביו המלא ספרים, שנדמו בעיניו כמצבות שכתובותיהן שחוקות. ספרי-החקירה מספרד, הביאור הגרמני של מנדלסון לתנ"ך באותיות עבריות, וספריהם של משכילי ליטא בלשון קודש נמלצת לא לקחו את לבו של חייקל. לבש את מעיל צמר-הגפן הכבד והלך אל הרבי.

השיעור בקידושין, על יהודי שמקדש אשה ואומר לה או אינו אומר לה בפירוש שמקדשה, לא עניין את חייקל ביותר. לאחר לימוד של חצי שעה ביקש לשוחח, בפרט שמצוה היא בשבת להימנע מהתאמצות אפילו מסדרי הש"ס שילבו בתוך ההלכה פרקי אגדתא. כדי שלא יהא הראש מתפקע. לבו של חייקל עדיין נתון היה לקושיה הישנה: מדוע בעצם, מזלזל מחזה-אברהם בנאווארדוק ובמוסר? יסודה ועיקרה של נאווארדוק הוא – המלחמה נגד הנגיעה, לבל תהא לאדם במעשיו הטובים שום פנייה של תועלת עצמית. כלום אין זו מדרגה גבוהה? "בעצם רצונך לנהל שיחה בענין פניות נעוצה הפנייה הגדולה ביותר, שלא תצטרך להתאמץ ולהתעמק במשנה", נאנח ר' אברהם-שעיה ובכל-זאת ניאות להיגרר לשיחה על המידות: הן אכזריות והן שטות היא לפסול אדם על בקשת תועלת עצמית. כיון שבקשת התועלת העצמית טבועה בכל בר-נש, מותר לו לעשות כן כל זמן שאינו גורם בכך נזק לזולתו. מכל-שכן שמבקש אדם לקנות לו מעמד וידידים טובים על-ידי סיוע לחב, לשכן, לזר – הריהו עדיין אדם מהוגן, בעל-מדרגה. כשם שאנו מרחמים על המקבל,

כך עלינו להתחשב בנותן. כשם שלא נבוא בטענה אל הנצרך על שום שהוא מודה לבעל-טובתו, כך אין בעל-הטובה החפץ בתודת הנצרך ראוי לסקילה.

לאחר תנומתה הראשונה במיטתה שמאחרי ארון-הבגדים קמה אשתו של ר' אברהם-שעיה להקריב תה לשולחן. חייקל העריך את הרבנית יהודית. הוא חשבה לעקרת-בית עמלנית טובת-לב כאמו. אבל הוא ראה שהתנהגותה גורמת בכל פרט ופרט יסורים לרבי; אפילו שתיית התה בלגימות גדולות, ההקשה בעקבות בשעת הילוכה, ובעיקר אופן דיבורה. ר' אברהם-שעיה הודיע ליהודית שעליה להתכונן לקבלת אורח לשבת, ולבסוף התארח הלה בבית אחה. הרבנית לגמה בחפזון מן התה הרותח, נשפה בשפתיה העבות הכוויות ודיברה בקול גברי:

מי הוא זה, היחסן, גדול-הדור, יפה ההליכות המזמין לו שבת ואינו בא? מכובדים ממנו ציחצחו נעליו של אביה. היא קמה בחצי-הלילה להכין ארוחה למר-בר-רב-אשי זה, ועתה עליה להשליך מנתו לכלבי השוק, לחזירים. רצונה להבין, הכיצד ידע מראש שהאוכל לא יערב לכרסו? לואי ותהיה בטוחה בכל טוב, כשם שהיא בטוחה שהוא יהודי גבה-קומה ורחב-כתף שכרס גדולה לו ו"במחילה" שמן. מן הסתם לבוש הוא סורדוט יקר ונעול גמֶשין של גֶמז. יש לו בודאי זקן רחב, שפם שחור עבה וגבות סמיכות כבדות – יהודי בעל הדרת-פנים. אבל אם תסתכל יפה בו, תראה שעניים ערמומיות לו ופרצוף צבוע; שהוא עצלן, זולל-וסובא, ושהוא גורם צרות צרורות לאשתו, יורד לחייה. חושש היה איפוא, מרנא ורבנא זה, שמא לא יוכל בביתו של ר' אברהם-שעיה לזלול די שבעו. והוא גם עלול להתיגע בזחלו על ארבע לראש הר זארץ'. עלול לקמט את מגבעתו בכניסתו לבית הנמוך של מוכרת-הבדים העניה. שרץ טמא! חזיר שכמותו!

חייקל בן הי"ח התאפק בקושי מלהביע בקול את שמחתו, כל-כך מצאה חן בעיניו לשון השוק של הרבנית, המעורבת בלשון-הקודש ובמלות-תרגום. יהודית מזגה לה עוד כוס תה ופעמים אחדות עירתה מן הכוס אל התחתית, כדי שהמים הרותחים יצונו במקצת אבל כעסה לא ניצון.

"איך יכול בשום פנים להגיד לי מה טיבו של אותו אורח?" הרעימה בקולה על בעלה. "הרי אינני שואלת לשמו, לפחות הגד לי מה מעשיו, האם רב הוא? ראשישיבה? או סתם פגע רע?"

^א "מאי נפקא מינה מי הוא ומה מעשיו?" השיב ר' אברהם-שעיה בצריחה חדה צורמת גם הוא. "יהודי התעתד לסעוד על שולחנו בשבת והלך לו למקום שבו־נוח לו יותר, או לביתו של קרוב. הרי מן הראוי שתהיי מרוצה, שלטובתו התכוונת. אם לי לא איכפת, למה איכפת לך?"

הרבנית ניענעה בראשה לעומת חייקל, כשואלת אותו: נו, כלום אין כוח ברזל כוחה, אם היא יכולה לשאת זאת? ופרשה אל מאחרי ארון־הבגדים לעלות על משכבה. הרבי והתלמיד נשארו שוב ביחידות. מעוטפים באור הטמיר ומרומם־הנפש של נרות־השבת שעוד לא אוכלו. ר' אברהם־שעיה נצטחק בנעימות, כאילו התפרצות־הכעס הקודמת שלו לא היתה אלא העמדת־פנים: זה טיכם של בני־אדם! בתחילה עושים הם כביכול הכל לטובת הנצרך לעזרתם. אבל מכיון שויתר הלה על עזרתם. בעלי־הטובות הללו בוערת חמתם בקרבם כאש־להבה. בעת שאנו מברכים על המזון ואומרים: ונא אל תצריכנו השם אלוקינו לא לידי מתנת בשר ודם, עלינו להתכוון במחשבה גם לכך, שאיש לא יצטרך לנו. מכאן שבעלי־המוסר אינם בלתי־צודקים לגמרי בתבעם מעשים טובים ללא כוונה של תועלת עצמית. אבל כדי שבשר־זדם יעשה את הטוב לשמו של הטוב בלבד, מן ההכרח הוא שהוא עצמו לא יחסר כלום. גביר אדיר מסוג זה הוא רק האיש שחכמת התורה היא שמחת חיי. עשיר גדול כזה הוא רק בעל־הבטחון.

חייקל רואה שגם בשעה שהרבי משיח שיחת־חולין, אפילו כשהוא שותה תה ולועס תרגימא, זע שפמו בצניעות יראה, כאילו היה לוחש תפילה. וכמה שונה שיחתו משל בעלי־המוסר! מנהל ישיבת ואלקניק, ר' צמח אטלס, היה תמיד מכוון למומיו של אדם ולשפלותם של החילונים. מחזה־אברהם איננו אומר שהחילונים הם אנשים רעים, אלא שאין הם משיגים מה טוב חלקו של ירא־השמים.^א בעל־בטחון, אומר הוא, אינו כי שמקווה שיהיה כרצונו; זהו אדם זחוח דעת, בעל־הבטחון האמיתי הוא אדם המאמין שיבוא אשר יבוא, ויקרה לו אשר יקרה, הכל הוא לטובתו. כל דעביד רחמנא לטב עביד. המשכילים והחפשים צוחקים: הארץ היא גרגר־אבק בין כוכבים ומזלות כלום אין לבורא־העולם כל

ג] אמונה ובטחון פרק א' אות יג'

ד] אמונה ובטחון פרק ב' אות א'

ענין לענות בו, אלא להשגיח על יענקל הסנדלר המתגורר במרתף ברחוב פאפלאווה? אבל בעל־הבטחון יודע שבורא־העולם הוא כולו שלו בלבד, כשם שכל תינוק אביו הוא כולו שלו. המאמין גם שמח לאין שיעור שמחת־החיים, כי בכל־מקום ובכל־רואה הוא את הפליאה, את החידה, את הסוד הנעלם של היצירה. כמה חכמת־אלוקות ואהבת הבורא לאדם מוצא אתה בזוג ידיים! למשל, האצבעות הקטנות של תינוק. כמה הן מתפסקות, נכפפות, ממששות ומלטפות. וכלום יש סוד גדול יותר, פלא נסתר יותר, מעין פקוחה? האישון משובץ, בלובן העין ומוגן מלמעלה ומלמטה על־ידי נימין, לבל יפול שום גרגר־אבק לתוכו. כמה חן ויופי ומחשבה קורנים מעינו של אדם! אבל כיון שאנו רואים ביום אחד עשרות, מאות זוגות עינים, וכיון שלעתים קרובות אנו מסתכלים איש ברעהו בחשד ובשנאה – שוכחים אנו להודות לבורא־העולם על שיצר את האדם ונתן בו עינים מופלאות כאלה.

התלמיד לן אותו לילה בבית הרבי, ושעה ארוכה בטרם יירדם שכב ער על הספה בחדר השרוי באפלה. בעד סדקי החלון מוגף־התריס הסתנן מבחוץ נוגה כחלחל והיה רוטט על אצטבאות־הספרים. צעדי עוברים ושבים חרקו בשלג, לא אחת ראה כמה שמח הרבי בעת שבנה הקטן של אחותו אוחז באצבעותיו הקטנות הרכות בזקנו, או צובט באפו לכן אומר הוא שאצבעותיו של תינוק הן בבחינת נס גדול. חייקל שמע שזוגתו של הרבי היתה בנישואיה גדולה כל־כך בשנים ממנו. עד שלא היתה מסוגלת ללדת. גם הרבנית עצמה גילתה לחייקל בסוד שהזקן שלה מצטער מאד שאין להם בן. באין שומע נאנח הוא. וכל אנחה שלו ננעצת כמחט בבשרה. כך סיפרה הרבנית לתלמיד והשביעתו שיישמר מלהגיד לרבי אף שמץ ממה שסיפרה לו. הצדיק שלה, אמרה, חושש וחרד שמא תתאונן חלילה לפני מישהו על רוע מזלם. התחבט חייקל בקושיה חמורה: אם בעל־הבטחון שמח, כדברי מחזה־אברהם, בכל אשר יבואהו, הרי חייב מחזה־אברהם דוקא לשמוח בכך שהוא חשוך־בנים...

לפנות בוקר העיר קול לחש את התלמיד. הרבי עמד גחון עליו, מעוטף בטלית. "רצונך לבוא עמי לבית־המדרש?" לא יצאו דקות ספורות עד שהתלבש חייקל וסייע לרבי ללבוש את מעילו מעל לטליתו. עדיין עמדה אפלולית בחוץ החרפי אפור־השלג. הרחוב שומם היה מאדם. רק בקרן הרחוב ניצב השוטר והיה מקיש מגף במגף, כדי להתחמם. הבל לבן

בקע מתוך פיו של הפולני ונח על שפמו. הוא הכיר את ה"ראבין" ובירכהו בסבר פנים יפות ב"ד'ן דוברי".

הקלויז של פאפלאווה מרווח הוא, מלא אויר וגדול כבית־הנתיבות של וילנה, להבדיל. משום כך אי־אפשר להסיק את הבנין הגדול בחורף ומתפללים בחדר השני. בשבת לפנות בוקר גם החדר השני צונן הוא רק המתפלל הראשון, ר' אברהם־שעיה, אינו חש את הצינה. הוא מתעטף כולו בטלית ושוקע מיד בליחוש של דבקות. חייקל מסתכל בו ומהרהר במה שאמר לו הרבי זה לא כבר על התפילה: אין הבריות מבינים כיצד יכול אדם כל ימיו לחזור על אותן התפילות אנשי העולם טוענים, שאפילו משורר השר את שיריו שלו נאלץ לחבר בלי הפסק שירים חדשים. שאינם מתפללים אינם משיגים כלל, שבעת שיהודי אומר בכל לבבו פרק תהילים, נהפך כל פסוק עתיק־יומין לפסוק פרטי של המתפלל וחדש בתכלית החידוש, ממש כשם שכל הבריאה היא כל יום בעיני המאמין כאילו נבראה מחדש. כל בר־נש, אם מן המרגישים הוא, יש לו בחייו יום אחד שבו הוא קם בבוקר ונושא עיניו לחמה כאילו לא ראה אותה קודם מעודו. איש אינו מעלה בדעתו לצפות להתגלות שמש חדשה בפועל ממש. כך אין המתפלל בלב ונפש מרגיש צורך בתפילות חדשות.

שָׁרָף, מהרהר חייקל. כך גם מתפלל הרבי בקיץ לפנות בוקר בקייטנה. אחת היא לו אם קיץ בעולם או חורף, לילה או יום, אפילו בין השבת וימות־החול אין הוא מבדיל הבדלה מרובה. כיצד הגיע לידי כך? ודאי לא בכוח העמל. מלאך הוא מלידה ומבטן. הוא מקיץ בחצות הלילה, סתיו בחוץ, גשם טורד ניתן. אדם אחר במקומו היה חש עצמו גלמוד ושכוח בעולם. אבל הוא חש שהוא עומד לפני ריבונו־של־עולם, אשר המתין לקומו. ומסביב שלוה עמוקה כל־כך, כאילו כבר בא היום שכולו שבת. לפי מחזה־אברהם מן הראוי שכל העולם יהיה מלא פרושים כמוהו. כל אדם צריך לשאת עולו, ללא קובלנה ותלונה, ואך להתעמק ברוחניות. מחזה־אברהם שרוי בעולם של פינות נסתרות ביותר, בעולם של שחר־נצחים ושלוה נוראת־הוד, כבשעת ערב תחיית־המתים, שעה שבה מצפים שוכני־עפר לקול השופר כדי להקיץ ולעלות מקברותיהם.

אבל ככל שחיי רבו, חיים אלו של צדיק נסתה, כבשו את לבו של חייקל ואסרוהו בחבלי קסמם, כן נתגבר בו רגש־האשם כלפי אביו הנפטר. הוא ראה לנגד עיניו את ערבי־החורף בקלויז של ר' שאולקה: מנין של יהודים יושבים לשולחן ולומדים דף גמרא. זקנים, בפינות

וליד התנוה, לומדים זוגות-זוגות דינים, מדרש. יראים קפדנים וקודרים הם. הם מתוכחים ברוגזה, משתעלים ומכחכים, עד שתנומה חוטפתם. הנרות מעל לעמודים מתיזים חלב, פתילותיהם נופצות, כאילו רוגזות הן על בעלי-הבתים המנחרים. פעמים משובה קופצת על הזקנים, הם מנגחים זה בזה במרפקיהם, מתבדחים ברוח טובה, אבל כולם מתרחקים מן המלמד ר' שלמה-מוטה ומכנים אותו בלעג "משכיל אל דל", לפי שהוא, המשכיל, עני ואביון הוא. יושב אביו בפינה, כבתוך מערה מקומרת עמוקה, ומבטו הנוגה הרך מתנה מחשבות על חיי-כשל קשים. אף-על-פי-כן אינו חוזר בו משיטתו, שהיא היפוכה הגמור של שיטת מחזה-אברהם. חייקל ידע שאביו הלך לעולמו בעודו שומר אמונים להשקפת שנות נעוריו, כי אל לו לנבחר להתבדל מן העם, וכי אל להם ליהודים להתבדל מן העולם.

פרק יב

ר' שמחה פיינרמן משוחח עם מחזה-אברהם

תקציר. חייקל נשלח על ידי ר' אברהם-שעיה לשיבת נארוה שבראשות ר' שמחה פיינרמן, וגם ר' צמח אטלס נמצא שם לאחר שסולק מואלקניק.

ר' שמחה פיינרמן לא הצליח להשיג באסיפת ועד-ההשיבות בוילנה כל הוספה למען נארוה. גם שאר ראשי-ההשיבות לא הסתפקו בסכומים הקצובים. נמנו וגמרו לבקש מאת מחזה-אברהם שיהיה הבורר ביניהם. שליח מיוחד יצא אל ביתו במעלה הר זארצ'ה, מעבר לגשר הוילנקה.

בו ביום היה יריד בפרבר זארצ'ה, כיכר-השוק שוקקת היתה מרוב קונים ומוכרים, בני-כפר מילאו את החנויות. גם הרבנית יהודית ציפתה בכליון-עינים לקונה והיתה מהרהרת בעצב: אין ברשותה מבחר גדול של בדים, וחנותה רחוקה במקצת מן השוק, לכן אין הקונים באים. אבל אישה, נרו יאיר, אומה, שבין שחנותה במעלה ההר ובין שהיא במורד ההר, איש לא ייכנס לחנות מן החנויות אם משמים לא נשלח אליה. רגע, הנה בא בכל-זאת לקוח...

הבא היה שליח ועד־הישיבות, אברך בעל־זקן, והוא שאל לרב. "בעלי אינו רב" השיבה במורת־רוח הרבנית. שקפלט כבד חובק ראשה, והורתה באצבע על דלת החדר השני.

ר' אברהם־שעיה פוסע היה לכאן ולכאן בחדר הארוך והצה, ידיו משוכלות על חזהו, ראשו מופשל לאחוריו ומצחו המיוגע חרוש קמטים עמוקים. כך פוסע היה, כדרכו, ומתעמק בתלמוד תורה. השליח, חתן רבני הסמוך על שולחן חותנו, הביט על סביביו מלא תמיהה, וגם כמו מבויש על שהוא עצמו דר בדירה גדולה ויפה יותר, שרהיטים חדשים בה, וספרים מרובים פי ארבעה מן המצוי בדירת מחזה־אברהם. האברך התחיל מספר שליח של מי הוא. אבל ככל שהכריז בחגיגות, כבשמחת־תורה לעת ההקפות, את שמות ראשי־הישיבות והמנהלים, שמכונסים היו באסיפה, כן נסתמן בבירור פחד אילם על פניו של מחזה־אברהם. שעה קלה עדיין היה מטייל לו מחריש בחדר. אחרי־כן לבש את מעיל־החורף, שצוארון־הפרוה שלו מהוה, ונטל את מקלו.

"אין ברירה. אין להמרות גזירה של תלמידי־חכמים רבים כל־כך. יש ללכת," נאנח ופתח את דלת חנות־הבדים של זוגתו, שהוליכה החוצה. הרבנית יהודית העיפה עין מעבר לדלפק בבעלה ומיד הכירה לפי עגמת פניו, שגוררים אותו שוב בניגוד לרצונו למקום כלשהו. לכן שפכה על האברך המזוקן הזר את מרי לבה, הרחיבה פיה עבה־השפתים והתחילה טוחנת בלשונה.

"עוד טפסר של הקהל? המעט כלי־קודש בוילנה, כי תענו דוקא את זקני? אילו כוח לו להיות רב ועסקן־ציבור, הרי לא הייתי אנוסה לשבת בחנות שאין קונים לה. לאן אתה הולך?" נופפה בידית כדרך שצפור כלואה בכלוב, שתש כוחה, מנפנפת מפחד בכנפיה שהקריחו. ר' אברהם־שעיה לא השיב כלום ויצא מהר החוצה, בלויית השליח המבולבל.

"אין לך עזת־פנים מרבנית עצמה," צחק במאונס, כמבקש לפייס את האברך הנזוף, והתחיל פוסע בחפזון רב. כדי שלא יוצרכו הנאספים להמתין לו הרבה. אבל ככל שהתקרב אל מקום האסיפה, כן הרבה לעמוד מלכת, עד שפניו נתלהטו מבושה ומעגמת־נפש על תשישותו שלו. "יאמר־נא לראשי־הישיבות ולמנהלים כי שבתי על עקבי באמצע הדרך. איני יכול לשמש פוסק כשהדברים אמורים בחלוקת תמיכה בין בני־תורה. מנין לי לאיזו ישיבה מגיע פחות?"

גדולי־התורה תמהו ורגזו על תשובתו של מחזה־אברהם. ביחוד התרעם עליו ר' שמחה פיינרמן. כיון שר' אברהם־שעיה מקוסוב שלח לנארוה את תלמידו, חייקל זה שמוילנה,

הרי אינו צריך להניח שינהגו בנארוה כבבן חורג לעומת מיר וראדין. לסוף אפילו לא הואיל לבוא אל האסיפה. מפני מה חייבת איפוא דוקא נארוה לקיים תלמיד מקולקל משלו? ר' שמחה פיינרמן כבר התקין עצמו לחזור לנארוה, והנה בא אצלו בעל־האכסניה והודיעו, שיהודי זר מבקש רשות להיכנס. במסדרון המתין מחזה־אברהם.

בחיותו בטוח שהאורח בא להתנצל על שסירב לשמש בורה, הפליג ראש ישיבת נארוה במאמרי חז"ל מבריקים והדגיש שהעת, אשר בה אנו חיים, היא עת לעשות לשם, ולכן אין תלמיד־חכם צריך להתבדל מן הציבור בדלת אמות של הלכה. ר' אברהם־שעיה, סנטרו נשען על ידית מקלו, האזין כדרכו והחריש. המשיך ר' שמחה פיינרמן בדרשתו, המתובלת באמרות־מוסר ערבות מעוגלות, ואצבעותיו המעודנות המוארכות ריצדו על־פני מיתרי־השער של זקנו הזהוב הצר עד לאבנטו. אבל כיון שהאורח עדיין עמד בשתיקתו, נשתקע גם ר' שמחה פיינרמן בשתיקה ארוכה. באותה שעה השיב ר' אברהם־שעיה במתינות שהצדק עם ראש ישיבת נארוה, יש לעשות משהו, אבל הוא אינו מן העושים והמעשים. הוא בא לשאול אם חייקל מוילנה לומד בהתמדה.

"קשה להשיב בדיוק. על־כל־פנים, הוא להוט אחר שיחות עם הבחורים יותר מאשר אחר לימוד התורה," השיב ר' שמחה, שלהט רוחו שקע, ושאל בתמימות מעושה: "הוא באמת תלמידו של ר' אברהם־שעיה?" ר' אברהם־שעיה עמד על טיבה של העקיצה: אין הוא משתדל להיות מרביץ־תורה, ואם סוף־סוף בחר לו תלמיד, אין זה תלמיד מן המובח. "חייקל הוא בעל שכל ישר בלימוד, ואדם גדול בהרגשים," ריטטו פינות פיו של ר' אברהם־שעיה בחיוך נזעף, כדרכן בשעה שפוגעים בו בכבוד־התורה. "לדאבוני, אין בכוחה של הגמרא בלבד לרתקו אל הלימוד. לכן שידלתיו שיעשה חורף אחד בנארוה."

מנוסח התשובה ניתן להשתמע שאין ראש ישיבת נארוה, שתלמידיה נמנים למאות, מבין בטיבו של התלמיד החדש. ר' שמחה פיינרמן הסמיק, אבל לא רצה להסתכסך עם מחזה־אברהם והתחיל לישר את ההדורים בדברים רכים: אין ספק, נארוה תשפיע לטובה. בישיבה נמצא גם מנהלו לשעבר בואלקניק, ר' צמח אטלס, שחזר לאחר שנים שהיה נע־ונד לנארוה, והוא מקרב אליו את חייקל.

ר' צמח אטלס עוד לא חזר אל אשתו ללומז'ה? קרא ר' אברהם־שעיה ונצטחק מדאבון־לב. "הוא לא נשתנה כלל."

בנארוה ידעו הכל כי מחזה־אברהם הוא שציוה לסלק את מנהל ישיבת ואלקניק מן העיירה. השיב ר' שמחה, שלפני שנים לא מצאה התנהגותו של צמח חן גם בעיניו, לא מצאה חן בשום פנים. אבל עכשיו הוא חוזר־בתשובה, ולפיכך יסביר־נא ר' אברהם־שעיה מפני מה הנהגתו של צמח פגומה היא. ר' שמחה צפה ברוחו ויכוח ארוך, וקם כדי לסייע לאורחו לפשוט את מעילו. אבל מחזה־אברהם קם לשוב לביתו והשיב, שהנהגתו של ר' צמח פגומה, לפי שלאחר כל נסיונותיו בואלקניק ובאמדור שליד גרודנה חייב היה לחזור אל אשתו, ללומז'ה.

היא בת למשפחה של חפשים, והוא נשאה בעת שפרש מן התורה. עכשיו ברצונו לגרשה, אבל היא מסרבת לקבל גט. אמר ר' שמחה, תמה על התרגזותו של מחזה־אברהם. "לא זו בלבד שאינם מתאימים זה לזה, הסביר ר' צמח יום אחד, אלא שאין הוא יכול לדור עם אשתו מחמת שהוא חש בפועל ממש כיצד כלתו הראשונה, המנוחה, מפרידה כחיץ בינו ובינה."

וזה בעל־תשובה הוא? בעל־תשובה מפקיר אשת־נעורים לבושה וליסורים? ובאיזה ספר קדמון קרא שמותר לבייש אשה חיה בשל כלה מתה? גברה התרגזותו של ר' אברהם־שעיה. רגע החריש, ועיניו עצומות, למען ייטיב לבחון דבר. "מלבד זה, איני בטוח בכך שאשתו אינה מתאימה לו. אם היא מסרבת לקבל ממנו גט, משמע שהוא היה משפיע עליה שתתנהג כרצונו."

בחזירתו לנארוה היתה לו לר' שמחה פיינרמן שקלא־וטריא עם עצמו, והוא האריך בשיקול לכאן ולכאן, כדרך שהתנדנדה הרכבת לשני הצדדים, עד שבא לכלל החלטה שלא יתערב בדבר. קודם־כל אינו בטוח כי הצדק עם ר' אברהם־שעיה מקוסוב. והשנית, למותר הוא לו שיגנהו על שהרחיק את בעל־התשובה הלומז'אי, אשר הגדיל לעשות בשעתו למען הישיבה. וככלות הכל, יש לו ענינים עדיפים יותר לענות בהם. עליו האחריות לישיבה הגדולה של נארוה, ולישיבות הקטנות שבסביבה, כן ירבו. ביותר היה מתמיה מחזה־אברהם עצמו. הוא ממאן לשמש בורר בין תלמידי־חכמים, המפצירים בו שימצא להם מוצא. אבל הוא מתערב דוקא בענין שבין בעל לזוגתו, אף כי השנים אינם מבקשים ממנו עצה או פסק־דין בענין התנהגותם. לאחר שחזר ר' שמחה פיינרמן לנארוה ושמע על המחלוקת שבין יענקל מפולטאוה והגבאי סולקס, ועל המעשה הנורא במשה חייט מלוהויסק,

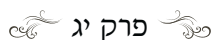
הוסחה דעתו לחלוטין מצרות־המשפחה של ר' צמח. אמנם, עם חייקל בקש לשוחח, ומיד שהמהומה בישיבה שככה במקצת, ציוה להביא את התלמיד אליו.

"בזילנה בא אלינו לאכסניה מחזה־אברהם לשאול לחייקל" התנדנד ראש־הישיבה בדבדבד עם עמודו. "הרבי שלו גאון עצום ומעריך אותך, אבל בענין הנהגתו לא ידענו מה להשיב למחזה־אברהם."

ברגע הראשון, מששמע שהרבי בא לשאול לו, חש חייקל שגל של שמחה שוטפו. אבל מיד לאחר־כך קדרו פניו: הרי הרבי ציוהו לעשות את החורף בנארוה, והוא אינו מרגיש כלל בהעדרו בזילנה. ראה ראש־הישיבה, שהולנאי שותק ורוחו עגומה, שאלו אם טובה האכסניה שבה הוא מתאכסן. "טובה" ובמזנוותיו הוא מרוצה? "מרוצה", ענה חייקל שוב בקצרה. ראש־הישיבה הרפה מן העמוד, נתישר והתחיל מתנדנד מרגל אל רגל.

"בנוהג אצלנו, או שמגידיים לנו או שאנו מגידיים. שמענו שבועד עשירי־קודש השמיע חייקל דברים שאינם יאים לתלמיד של מחזה־אברהם. הוא אמר שהאדם הוא חלק זעיר מן הבריאה, ושעלינו להתפעל מכל הבריאה כולה. אמת ונכון, עלינו להתפעל גם מן הבריאה שמחוץ לאדם, אם אנו רואים בכל את נפלאות הבורא, כבעל־התהילים ב'ברכי נפשי'. אבל אם אנו שוכחים לרגע כי הכל נוצר על־ידיו, התפעלותנו מן הטבע היא עבודה זרה והננו כסוגדים לכוכבים ולמזלות, חלילה."

להרבות בשיחה עם צעיר, ולא עוד אלא לעיני כל הרבים, לא רצה ראש־הישיבה מחמת שראה בכך פחיתות־כבוד לעצמו, אבל גם לאחר השיחה לא הבין ר' שמחה פיינרמן בזכות מה אמר עליו מחזה־אברהם, שהוא אדם גדול בהרגשים.

ר' צמח אטלס בשיחה עם מחזה־אברהם

מחזה־אברהם וצמח אטלס כבר משיחים זה שעה ארוכה בחדר השני של בית־הכנסת שברחוב פאפלאווה. צמח עומד ושתי ידיו נשענות על השולחן באמצע החדר. ר'

אברהם־שעיה יושב ככולו על ספסל־המזרח ומדבר אליו: היכן, באיזה ספר, כתוב שרב או ראש־ישיבה הוא מורם במעלה מחנווני? למה דוקא מעלה ר' צמח את השאלה בתכלית הקיצוניות, אם לאחר שנים רבות כל־כך שבהן עמל ונתיגע למען התורה סופו לשמש כחנווני. לא סופה של תורה כאן, ולא סופו שלו. עצם הבחינה שהגדלות והקטנות נמדדות לפי המעמד שנתיחד לו לאדם – בחינה מוטעית היא לחלוטין, ממידות עולם־הזה והיפוכה של רוח־התורה. כל המתיחד עם קונו יחוש הוייתו מסביבו גם כשהוא עומד בשוק ובחנות. מחשבתו קשורה בעליונים, אף כי הסובבים אותו אינם יודעים זאת ואינם חייבים לדעת. בבוקר, לאחר תפילת שחרית, מלמד הוא פרק משניות לבעלי־בתים ודף גמרא ביחידות. דחוקה שעתו, סוגר הוא בלי אנחה את הספר ופורש לעסקיו. שולח ילדיו ל"חדר" ויושב לפת־שחרית. עומד בחנות ומודד במידת־היושר, ושוקל במאזני־צדק. נפנה מעסקו, הריהו חוזר לבית־המדרש, חוזר אל התורה. הבריות אומרים עליו שיהודי צנוע הוא, ואמנם אין ברצונו אלא להיות יהודי צנוע. אם גדול הוא, גדלותו סוד כמוס בינו לבין ריבונו־של־עולם תלמיד־חכם אמיתי נאנח על שהוא אנוס לשמש בכהונת רב או ראש־ישיבה. ר' עקיבא אייגר שאל אחד מתלמידיו, רב בעיירה, אם בידו לזמן לו מעמד של מלמד־דרדק, לפי ששוב אין את נפשו להיות רבה של פויזן. אדם ששיחק לו המזל והוא חי חיים של שלווה וצניעות בפניה קטנה, הרי עליו להודות לבורא־עולם על זכות זו.

ידיו משוכלות על חזהו מתחיל ר' אברהם־שעיה להתהלך בחדר ומדבר בעגמת־נפש.

"אפילו ידעתי שאת השאיפה לכהונת ראש־ישיבה מחזקת דאגתו לקרן־התורה שירדה כיום פלאים; אפילו ידעתי שהוא עתיד להצליח כר' חיים מוולוז'ין וכחתם־סופר, הייתי בכל־זאת יועצו לחזור הביתה ולהיות לחנווני. הרי ר' חיים מוולוז'ין וחתם־סופר לא הוצרכו להתגרש מזוגותיהם כדי להיות לראש־ישיבות ולרבנים. אבל מה ממשות תהא לתורה ולמוסר שיהא מקנה לאחרים, אם על־ידי־כך יערער מן היסוד חייה של זוגתו? מן הסתם היא אשה חשובה, אם היא מתענית זמן רב כל־כך ובכל־זאת ממאנת להתגרש ממנו."

"זו עקשנות שבה," אומר צמח.

"אינני מאמין," צוחק ר' אברהם־שעיה צחוק יבש, של חולין, כבעת שהוא רואה מפרשים מגבבים תלית־תלים של פלפול בסוגיה מסובכת שכל סביכותה באה לה מטעות־דפוס. אינני חושב שאשה בעלת־שכל ובת־טובים תתענה זמן רב כל־כך, ובלבד שייעשה רצונה. נוטה

אני יותר לחשוב שהיא מוסיפה ומתענית משום שכבר נשתקעה עד לברכיה, וזה בלבד סימן לאשה חשובה. הוא טוען, שעליה לקבל גט ממנו. ואם תקבל גט, יתקנו בזה חייה המעורערים? ואם ידע שהחריב את חייה, כלום מקווה הוא שעוד יצליח עם תלמידיו?"

עייף מלהתהלך כה וכה חוזר ר' אברהם־שעיה ויושב במקומו, סומך שני מרפקיו בלוח העמוד ולוחץ רקותיו באצבעותיו.

"ברי לי בודאי, שקל יותר להיות פרוש ולא לקיים שום מגע עם העולם מלהיות חנווני, סוחר, בעל־מלאכה – ובכל־זאת להישאר אדם מן הצד, זר בעולם. אבל דרך־התורה היא דוקא דרך קשה זו של אדם העוסק בישובו של עולם בד בבד עם הרבים, ובכל־זאת הוא נשאר פרוש במחשבתו ובלבו"

"כדי להיות אדם מסוג זה, אסור להגיד את האמת לזולתו," נדלקות עיני צמח כגצים אחרונים באפר.

"ודאי שאסור!". קורא אליו ר' אברהם־שעיה באי־סבלנות מעבר לספסל. חוץ מבמקרים יוצאים מן הרגיל, שבהם אסור להתבונן ולהחריש. אין אנו צריכים לומר לזולתנו דבר על אפיו והתנהגותו, עד שלא ישאלנו ועד שלא נהיה בטוחים שבשאלתו הוא מתכוון לתקן את אפיו והתנהגותו. ואפילו במקרה כזה אין אנו צריכים לומר לו יותר מכפי יכולת השגתו ויכלתו לשנות את עצמו."

השמש שירבב ראשו לתוך החדר השני וקראם למנחה. מזמן שהוחמו הימים התפלל המנין בבית־המדרש הגדול. המתפללים – מוכרי־דגים משוק־הדגים הסמוך, חנוונים אחדים, כמה בעלי־מלאכה. בעל־התפילה לפני העמוד אֶרֶץ בתפילתו, ומיד לאחר מנחה נפוצו המתפללים דחופים ומטורדים בהכנות לפסח. רק ר' אברהם־שעיה נשאר עומד בפנית־מזרח שלו שקוע בתפילת שמונה־עשרה החרישית. צמח הסתכל בו מעבר לבימה והירה, שמחזה־אברהם חי חיי נסתר כמות שהוא יועץ לאחרים, מתפלל ולומד בין יהודים פשוטים עניים, שאולי משיגים צניעות הנהגתו, אבל אינם משיגים תורתו.

שורה שלמה של חלונות בית־המדרש צופה היתה פני שדה גדול בין גבעות, ובו שתי בריכות עגולות קטנות לגידול דגים קרני־השמש היו משעשעות במים כבשתי עינים דומעות שוחקות. ידי משולבות לאחוריו השקיף צמח מבעד לחלון החוצה והירה בחייקל,

שמן הסתם התבטל פעמים הרבה מתלמודו בשל שתי הבריות הללו. הרי חייקל נתברך בחוש חריף ליופי. אבל מחזה־אברהם סבור היה שאפשר בבית־מדרש גדול וריק כזה לקיים שליטה בתלמיד על־ידי שמלמדים לו גמרא ופוסקים. ממש כך סבור מחזה־אברהם שגם בהיות אדם חנווני טרוד ומטורד יכול הוא בתוך תוכו להישאר מחוצה לעולם.

ר' אברהם־שעיה יצא מפּינת־המזרח בפנים שהורידו ושבּו לחיותו, כאילו החליף כוח בתפילה. הוא לבש את מעילו, נטל מקלו ועמד לפני אורחו מעבר לבימה. "ראש ישיבת נארוה כתב אלי מכתב מלא חידושי תורה, וכבדרך אגב העיר שחייקל התנהג שלא כהוגן. הוא התבטל מתלמודו?" צמח הסתכל שעה ארוכה בזקנו בטרם ישיב.

"כשהיינו משיחים קודם בתלמידי שבנארוה, סיפרתי לכבודו גם על בן־הרב מלוהויסק שיצא לתרבות רעה. ודוקא עמו התרועע חייקל."

"חייקל כבר נסע מנארוה?" חזר ושאל ר' אברהם־שעיה לאחר שתיקה ארוכה וכבדה.

"הוא חזר לוילנה עם משה חייט. הישיבה נתנה למשה חייט כסף לנסיעה," וגם צמח נשתתק לשעה קלה. שחוח־גב פנה אל הדלת והיה מגשש במקלו לפניו, כאילו זקנה קפצה עליו בדקות אחדות אלה. לפני שירד במדרגות פתח פיו ודיבר אל ידיית מקלו. "חייקל הוא בעל־דמיון גדול, וכל דבר בלתי־ממשי עשוי ליהפך בעיניו למציאות. עלי להודות שבמחלוקת שלנו בואלקניק בענין חייקל היה הצדק עמו, ולא עמי. מוטב היה לו לחייקל שילמד בישיבה. לכן שידלתיו שיחזור לנארוה. כפי הנראה, עמדתי מאוחר מדי על טעותי" בחוץ ביקש ר' אברהם־שעיה מן האורח שיבוא עמו לביתו. מרגע לרגע נטרדה נפשו והלכה, הוא ביקש לומר משהו וחזר בו, עד שהגיעו אל דירתו.

"בעלת־הבית שלי מרת־נפש היא היום, גנבים פרצו לביתנו." וכאילו ציפה לרושם הקשה שדבריו יעוררו בלב בן־לוייתו, הוסיף בבת־שחוק לאה: "בתכלית הפשטות. גנבים פרצו בלילה פרצה גדולה בכותל חנות־הבדים שלנו, הצופה פני החצר, והוציאו את כל הסחורה. לכן אל ייבהל אם תפתח בעלת־הבית שלי בטענות."

כל עגמומיתה של חנות ללא סחורה וללא קונים נשקפה מתוך עיניה הגדולות השחורות של הרבנית יריעות־הבדים הספורות, הכרוכות מסביב ללוחות־קרטון קשים, הבליטו משנה־הבלטה את האצטבאות הריקות הערומות. בזמן האחרון חדלה יהודית לגעור באורחי

בעלה לבל יוגיעוהו. נפשה כלתה לאורחים, כדי שתוכל לשפוך מרי לבה לפניהם. האורח הנוכחי מצא חן בעיניה במיוחד בעמידתו ובקומתו. יהודית חביב היה עליה רב שהוא גבר בגוברין, ולא יהודי מגובן וממורט־זקן.

"יש לך משהו לאכול?" שאל ר' אברהם־שעיה בקול נמוך. "יש לי, יש לי," רטנה בעלת־הבית ויצאה מעבר לדלפק. "לואי ויהיה לסיטונאים ערב־פסח כגון זה שיש לי."

ר' אברהם־שעיה מיהר ונכנס לחדר־המגורים, כדי שלא ישמע קללותיה. פרש אל המטבח שמעבר לארון־הבגדים הגדול, נטל ידיו וחזר מיד, ישב על הספה ומילמל "המוציא" על פת לבנה יבשה. הרבנית הביאה מן המטבח על צלחת קטנה שתי ביצים רכות והסתכלה. שוב ביהודי הנכרי.

"מדוע אינך מספר לי מי הוא האורח שלך? גם אני בן־אדם, וגם לי יש לומר בוקר טוב," התרעמה יהודית. ר' אברהם־שעיה התחיל משתנק בבלעו ומצטדק: הצדק עמה, עמה, הוא שכח להגיד לה. האורח הוא מי שהיה מנהלה של ישיבת־ואלקניק, ובזמן האחרון היה פרוש ביישיבת נארוה. "אם פרוש הוא, אין עתידה אשתו לראות חיים טובים עמו," נפנתה יהודית מעם האורח וגערה בבעלה: "אכול מדוע אינך אוכל?" ר' אברהם־שעיה נראה כמעולף למחצה מחמת גערותיה והתחנן לפניו: "הרי אני אוכל. יותר מביצה אחת לא אוכל לאכול. את השניה אכלי את."

יהודית הביאה בשביל בעלה קערית אורז צונן בחלב, ובשביל האורח צלחת תפוחים, שהעמידתה על השולחן בחבטה. "יאכל תפוח, את ראשי לא יאכל מעליו!" מפקדת היתה עליהם וטוחנת מלוא פיה, בקול גברי רם: שלושה מיני קטלנים ופושטי־עור ירדו לחייה, תפח רוחם! הראשון הוא בעל־הבית שהיה פושט את עורה, במחילת כבודו, בשל הדירה. כלום דירה היא? לול־תרנגולות היא! אחריו פשטה הרשות הפולנית את עורה מעליה בשל המסים. מי יוכל להעלותה על שפת לשונו? ההיטלים – לא ישוער ולא יתואר! אבל הגרועים שבהם הם הסיטונאים. יֵמַח עצמותיה מצו ממנה. מחירים מנופחים כל־כך סחטו ממנה, עד שנתדלדלה בְּדִיל־הדל עוד לפני הגניבה. ואנוסה היתה להחריש. שהרי את הסחורה היו נותנים לה בהקפה – יתן להם האלוהים נשמה חדשה. ואת הישנה ישליך לכלבים! אחר הגניבה רצו סוחר־הבדים לבוא לעמק השווה עמה – לואי ובעמק־הבכא ימקו! הם תבעו ממנה שתשלם בשליש פחות מדמי הבדים הגנובים שהיא חבה להם, ובכך יתמצה

חשבונה. אומרת היא להם: איני רוצה דמי זרים לשלשל לכיסי. הקיפו לי סחורה חדשה, ואני אסלק לכם קמעה־קמעה גם את החוב הישן. אבל הסיטונאים הללו הרי הם לקחנים, כייסים נוסח וילנה. לכן סבורים הם שכמוהו כמוהם, ובדעתה לרמותם. בעלה, אומרים הם אליה, הריהו רב. תסלק איפוא את החוב הישן קודם שתשתעבד בחובות חדשים. כקוצו של יוד, וכבר מזכירים לה את בעלה הרב.

"על עולם ומלואו היא באה בטענותיה, ורק לא על הגנבים," אין ר' אברהם־שעיה יכול לכבוש צחוקו בקרבו ונמצא מגביר כעסה של זוגתו. "בך האשם!" ובאצבע יד־ימינה, על־גבי כף־ידה השמאלית. מתחילה היא להוכיח האשמתה: הוא יוצא לפנות בוקר לתפילה, בעודה שקועה בשנתה כהרוגה, מרוב צרות. כיונו הגנבים לשעת יציאתו ופרצו לתוך החנות. אבל אילמלא היה משכים כל־כך לצאת לתפילה, לא היה קורה דבר הרבנית מתחילה להתלונן לפני האורח על בעלה, הדורש ממנה לסגור את החנות, כדי שתפסיד פחות. ומה תעשה אחר־כך, תשב לה בחיבוק־ידיים? שונאיה, הסיטונאים, לא יזכו לכך! באותו רגע נכנסת קונה לחנות. הרבנית מזנקת אל החנות, והשמשות רועדות ממש בהטיחה אחריה בדלת החדר שחציה זכוכית.

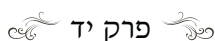
"ברוגזה על הסיטונאים מטיחה היא בדלת," מתמרמר ר' אברהם־שעיה ומתעמק בעינים עצומות בברכת־המזון. צמח מסתכל בו ונזכר כיצד בעת סכסוכם בואלקניק התודה מחזה־אברהם באנחה לפניו: מעודי סובל אני, ובכל־זאת איני מתחרט על שנשאתיה ולא ביישתי בת־ישראל. כן, כך חי וסובל איש צנוע המצניע־לכת בדרכו.

בהיותה עסוקה בקונה היחידה, הסיחה הרבנית דעתה מבעלה ומאורחו, שחמקו דרך החנות החוצה. הם ירדו מהר זא־רצ'ה. בקרן רחוב פאפלאווה נעצר ר' אברהם־שעיה.

"הגניבה אירעה לפנות בוקר, לפני שירדתי מעל משכבי, ואני דוקא שמעתי את הצעדים בחנות... אני רואה שהוא תמה על שהחרשתי. אבל אילו נשאתי קולי, או העירותי את בעלת־הבית למען תפרוץ בצעקה, היו הגנבים מתפרצים אלינו בגרזניהם ורוצחים אותנו, או לכל הפחות עוקדים אותנו וגם לוקחים עמם את פמוטות־השבת. החרשתי."

הוא מוסיף להחריש! הירר צמח וליוה את מחזה־אברהם עד לבית־המדרש. ליד הכניסה נעצר ר' אברהם־שעיה שוב.

"בתחילה היה בדעתי להזמין את שניכם לביתי ולהיפרד מכם לפני שובכם הביתה. אבל לאחר ששמעתי היום את הקולות וברקים של עקרת־הבית שלי איני בטוח שהיא לא תחזור עליהם אפילו במעמד אשתו של ר' צמח, ואין כדאי שאשתו תראה כמה יכולה עקרת־בית להרים בקולה על בעלה," התבדח ר' אברהם־שעיה ולחיו לזהבות מבושה. "לכן אבקר מחר לעת הצהרים באכסניה שלכם, כדי להיפרד מכם," והוא שאל בפרטות למקום האכסניה.

דעת המחזה־אברהם על חייקל

הוא בא לפנות ערב ומצא את הרבי לבוש במעילו, מקלו בידו האחת ודלי ריק בידו השנייה. מחזה־אברהם נתן לו שלום אך דיבר אליו כרגיל, כאילו אך אתמול ראה פניו.

"אני הולך לשאוב מים שלנו. תרצה לעזור לי?"

מחזה־אברהם היה אופה ביום האחרון שלפני הפסח מצה שמורה בתנורו שלו. הוא לא סמך בענין המצוה לא על איש זולתו ולא על עצמו, עד שלא יצאו המצות חרוכות כליל. עכשיו הלך לשאוב בשביל מאפה־המצות שלו דלי מים שלו כל הלילה, כפי הדין. "ר' צמח אטלס כבר חזר הביתה," לחש, כמבקש להודיע לתלמיד שידוע לו ענין התנהגותו בשיבת נארוה ושוב אינו צריך לשאלו. חייקל הוציא את הדלי מידו של הרבי והלך מחריש אחריו.

סימטת פאפלאווה נראתה בשקיעת השמש כאילו היא מרוצפת בזהב. חלונות־הקלויז הרבועים הגדולים התנוצצו בפנים שוחקות לעומת חייקל והזכירו לו תקופות קיץ וחורף, שבילה בקלויז של סימטת פאפלאווה על הגמרא. כאן, בפרבה, לא ניכר רישומו של ערב־פסח. הסימטה נימנמה, ריקה ודוממת, כבשבת לאחר החמין. הרבי ותלמידו הגיעו אל הנהר, ירדו לשפתו ותרו מקום לשאוב בו את המים. מחזה־אברהם שאב בעינים מצומצמות בדבקות לשם מצוה את המים, וחייקל דלה את הדלי. דומה היה לו שבדלי המלא מסתתרת גם בריה הרועדת ומתחננת לפניו בלשון־אלם שלא יכסה את המים במכסה־הבד הלבן

העבה, כי תחת המכסה קר לה וחושך אופף אותה, וסופה למות. מפחד הרהור-הטירוף שחלף במוחו מיהר חייקל וכיסה את הדלי במכסה-הבד. אבל כשהרים את הדלי המלא, דומה היה לו שהמים כבדו מבראשונה, כאילו בריית-המים הנסתרת מתה באמת. בחלונות הקלויז של סימטת פאפלאווה כבר הועם זהב-השקיעה, והשמשות התנוצצו בלאט בגוני הכליל. כחול-כהה וירוק-כהה, כאילו נפרד עתה הקלויז לעולמים מן הבחור בן-התורה ומן הבריה הטמירה שבדלי המלא מים שלנו.

הייתי עוזר לך לשאת. אבל אין בי כוח," עמד ר' אברהם-שעיה מלכת על המדרכה, כדי שגם חייקל יעמוד ויפוש מעט. "התדע? בכוונתי לעלות לארץ-ישראל ולהשתקע בה."

ר' אברהם-שעיה אמר מה שאמר חרש, וכרגיל, ודומה היה לחייקל שלא היטיב לשמוע את הדברים או שלא הבינם. הוא הוסיף ללכת ובידו דלי המים, והיה מאזין לדברי הרבי: עדת-החרדים בירושלים פנתה אליו בהצעה שישמש בכהונת רבה שלה. השיב שאין את נפשו לקבל עליו אחריות ראש בית-דין, אבל הוא רוצה ככל יהודי להשתקע בארץ-ישראל. עכשיו קיבל מכתב, לאמו, שאף כי עדת החרדים מצטערת מאוד על שאין את נפשו לקבל כתב-רבנות, משתדלת היא לפני האנגלים לקבל כתב-הרשאה, והוא יקבל במהרה את הסרטיפיקט.

"שמעת בודאי על הגניבה שאירעה אצלנו ושהשפעתני על יהודית כי תמשוך ידה מן המסחה. לכן מקווה אני שגם אשפיע עליה שנעלה לארץ-ישראל. לפי שעה סוד הוא, ואין אתה צריך לדבר על כך עם שום אדם. תבוא ביום-טוב לכיבוד," נעצר ר' אברהם-שעיה ליד פתח ביתו וקרא לרבנית שתקבל את דלי המים מידי חייקל.

הוא הזמינני לכיבוד כשאר-בשר רחוק. שוב איני תלמידו בעיני, ולא חבל לו לנסוע ולהניחני לנפשי, היריה חייקל ברדתו מהר זארצ'ה. ברי היה לו שאילמלא הרבי, היה פורש מכבר מתלמוד תורה. עכשיו, שהרבי ויתר עליו ושוב לא יהיה שרוי בקרבת-מקום, פתוחה לפניו הדרך אל העולם. ומה תגיד אמא? הרי היא תמרר את חייו בבכיה. עד עכשיו, שכבר מלאו לו עשרים, קיימה אותו בסליה-העוני שלה, ובלבד שיוסיף ללמוד.

לכיבוד לא אבוא, אמר חייקל לנפשו, ואמנם לא ביקר את הרבי בימי הפסח הראשונים. מסביבו חגג והאָביב הכל; ואילו הוא שרוי היה באפלולית, צינה ועצבות, כהר שצלו של הר אחר נופל עליו, ואין הצל מש ממקומו כל עוד השמש מאירה.

בחול-המועד של פסח באה הרבנית יהודית שוב לחנותה הקטנה של וְלָה מוכרת-הפירות. מזמן שסגרה יהודית את חנות-הבדים התחילה להתהלך לבושה בגדי-שבת בימי-חול. היא גם לא היתה מגדפת עוד את הסיטונאים. אבל מעיניה נשקפה ריקנות שחורה כשל דירה שנתרוקנה מדריה. היא, שהיתה הזנה-ומפרנסת כל השנים, לא יכלה להשלים עם המחשבה שמכאן ואילך זקנה יהיה המפרנס. ובמה, בספריו? מששלח לו רב זהוב יתה, דמי ספר מספריו, הרי הוא מחזירו לו. מזמן שגילה לה בעלה סוד עלייתם לארץ-ישראל, הלכה וגברה עצבותה של יהודית. בני-משפחה רבים כל-כך תניח אחריה בבתי-העלמין של עיירות ליטא. "ומה יהא על תלמידך? כשתסע, יצא לתרבות רעה. חבל על אמו", נאנחה הרבנית. "זה ידוע לי", השיב ר' אברהם-שעיה וביקש ממנה שתקרא לאמו של חייקל.

"ובני, המותר לי לספר לו שהרבי קראני לבוא אליו?" שאלה וְלָה. "לפי שעה מוטב לא לספר לו," השיבה יהודית והלכה לה. וְלָה נשארה יושבת על שרפרפה, שקועה בהרהורים עגומים ושתי ידיה בין ברכיה. גם המאזנים המוברגים אל הכותל תלויים היו מעל לראשה ולשונם באמצע המוט, כעד אילם בעולם הזה ובעולם הבא לכך שמוכרת-הפירות מקפידה על משקל-אמת.

לאחר שלוש בצהרים, שעה שעיקר הפדיון כביכול כבר תם, סגרה וְלָה את חנותה, כרכה את סודר-המשי השחור של שבת מעל למעילה הארוך, בעל כפתורי-הצדפה הגדולים, ושמה פניה אל הר זארצ'ה. נסתבבו הדברים וְלָה לא ראתה מעולם קודם-לכן את מחזה-אברהם. מבנה שמעה שהרבי שלו אינו יהודי גבה-קומה ורחב-כתף. אף-על-פי-כן לא שיערה מוכרת-הפירות שמראהו רגיל כל-כך, ומחשבתה הראשונה היתה, שלבעלה, עליו השלום, היה זקן יפה לאין ערוך משלו. לבקשת בעלת-הבית פשטה וְלָה את מעילה וישבה לה, אך לא נגעה בכיבוד. ר' אברהם-שעיה התהלך בחדר והיה מדבר בהתרגשות.

"אני יודע שהיא עמלה כל השנים כדי לקיים את בנה. עליה לדעת, שהיא מאבדת אותו. סופו פורש מן התורה."

"הגד לי סוף-סוף מהו שעולל תלמידך? הרי אמו יושבת אחוזת-בהלה," נתנה קולה הרבנית על בעלה.

"אדם-של-צורה היה אביו," מילמלה וְלָה.

"בנו יכול היה להגיע ולהיות רב בישראל. אלא שמטבעו הוא כאותה פרה המניחה לחלבה, עד שהיא בועטת בעביט ושופכת את החלב." השיב ר' אברהם-שעיה. "מזדמן לפני חייקל דבר שהוא משתוקק לו, או שהוא בא לכלל כעס, מיד שוכח הוא את כל התורה שלמד."

"עד כדי כך לא זכיתי כלל בעיני הבורא, שבני יהיה לרב. הייתי מסתפקת בכך, שיישאר אברך יהודי כשהי' דיברה וְלֹא אֶל בעלת-הבית, מרוב יראת-כבוד בפני בעל-הבית. "אגיד לך את האמת, רבנית, אם הרבי לא השפיע על בני, כלום אשפיע אני עליו? בימינו הביצים חכמות בעיניהן מן התרנגולות."

לכבוד חול-המועד חבוש היה ר' אברהם-שעיה במגבעת-השבת שלו. הרכה ורחבת-השולים. הוא לבש את מעילו וחפשו משהו בכיסי המעיל, בלי דעת מה הוא מחפש. "איני דואג עוד שמא לא יהיה בנה לתלמיד-חכם. כבר מסופק אני אם יהא מניח תפילין." ר' אברהם-שעיה הפשיל פאותיו מאחר אזניו ושירבב זקנו על-פני דשי מעילו. הוא ביקש לנחם את מוכרת-הפירות העניה ולומר לה ששכרה יהיה מרובה, לפי שמסרה נפשה כדי שילמד בנה תורה. אבל מרוב עגמת-נפש, שכילה זמן וכוח כה רב על התלמיד המְמָרָה, לא יכול עוד לדבר בשלוה ויצא מהר דרך החנות הריקה והאפלולית אל הרחוב.

הרבנית יהודית הפליגה בכוונה לדברים אחרים, קבלה על הדירה שחושך-מצרים בה תמיד, ושוב חזרה למעשה הגניבה, לגנבים שפרצו פירצה בכותל והוציאו את כל הסחורה. וְלֹא יִשְׁבָּה מַחְרִישָׁה, וראשה מורכן. התחילה יהודית ללמד סניגוריה על בעלה. "אין היא צריכה להתרעם על בעלי. חייקל יקר לו כאילו היה בנו יוצא-חלציו. לכן-הוא מתיסר ביסורים על שום שחייקל פורש מן התורה. לואי והצער לא יזיק לבריאותו הלקויה, נאנחה הרבנית, וגם היא נשתתקה. היא הירהרה בעלייתם לארץ-ישראל, שלעת-עתה מן ההכרח שתהא סוד כמוס. לבל יתחילו רבניה ובעלי-בתיה של וילנה להציק לבעלה: אמנם אין ר' אברהם-שעיה רב-דממתא, אבל הכל מקבלים פסקי-דיניו, יאמרו אליו, ולכן אינו צריך לעקור מוילנה, והוא יוצרך להתוכח עם כל אחד, להצטדק. ובארץ-ישראל גופא לא יציקו לו? כבר בטוחה היא בכך? הרי יהודי ירושלים רוצים בו שיהיה רבם. ובמה יתקיימו שם? אנחות הרבנית הלכו ורמו, ושתיקתה של וְלֹא הלכה והעמיקה, הלכה ונתעגמה. באפלולית שירדה הבהיקה צוננת מפת-השולחן הלבנה, ומתוך הצללים ניבטו בחיורון פניהן הצהבהבים המקומטים של שתי הנשים.

לפי שפתיה של אמו, המהודקות בזעם, הכיר חייקל שהיא חזרה מלאת־צער אי־משם. וְלֹה סיפרה לו היכן ביקרה; וכמה שלא פחדה לשמוע מהו הדבר שעולל בנה, השביעתו, בכל־זאת, שלואי ותזכה להכניסו לחופה, כשם שתזכה שיגיד לה מהו שנפל בינו לבין הרבי. "אגיד לך לאחר שאקח דברים עמו," השיב חייקל והתחיל מחדד שיניו לויכוח הנכון לו: מחזה־אברהם סבור שאשתו של ר' צמח חצצה בינו ובין התורה. אוכיח לו שאיני בריה שטחית כל־כך. יש לי השקפה אחרת על החיים.

בבית־הכנסת של רחוב פאפלאווה כבר נסתיימה תפילת־מעריב בעלי־הבתים כבר הסתלקו, אך בחלל הרם והצונן עדיין תלויה בת־קולו של המנין שהתפלל קודם בקול רם. לכבוד חול־המועד השאיר השמש את הנברשות דולקות. אור המנורות משתקף בספסלים הממורטים שענים כעין היין וזורח מתוך העץ הממורט כמתוך ארמון נסתה. השמים הכחולים־כהים גוחנים על החלונות ומעוררים בחייקל אי־מנוח, מזכירים לו את האביב שבחוץ. לידו, בפינת ארון־הקודש, יושב מחזה־אברהם לפני עמודו הרחב, עמוד עץ־האלון, וכובש פניו יותר ויותר בספר ככל שממשיך תלמידו עז־הפנים בדיבורו.

"הגמרא משיאה עצה למשוך את יצר־הרע לבית־המדרש. אם אבן הוא, נימות, אם ברזל הוא, מתפוצץ. אבל אי־אפשר למשוך את כל הרחוב כולו לבית־המדרש. ויתירה מזו: אהובים עלי האנשים הפשוטים, ואין אני רוצה לברוח מן הרחוב שלי."

"בן־תורה אינו יכול לאהוב את הרחוב השקוע בגשמיות, אינו שומר שבת, כשרות, ואין בו דרך־ארץ כלפי תלמידי־חכמים," אין ר' אברהם־שעיה נושא עיניו קצרות־הראות מן הספר ומלטף בזקנו את כתב־רש"י, כאילו היה מנחם את התורה שעדיין איננה עזובה וגלמודה. "מלבד זה ברצוני לשאלך: הרי אין אדם משוטט סתם בעלמא ברחוב. היודע אתה לאן אתה הולך, ואת מי אתה מחפש?"

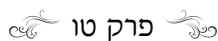
"ודאי שאינני משוטט סתם בעלמא. אני שואף להכיר את אנשי הרחוב שלי. אנשי־התורה מדברים תמיד על הטוב והרע, על האמת והשקר, על היפה והמאוס. בתוך כך סבורים הם שהטוב, האמת והיפה הם דבר אחד. כשם שהרע, השקר והמיאוס גם הם דבר אחד בצד ההפוך. למעשה, העולם מלא נמצאים, למן כוכבי השמים ועד עלה־עשב על־פני האדמה, שאינם לא טובים ולא רעים, לא אמת ולא שקר. לא נבונים ולא שוטים, אלא חיים חיהם שלהם ומפליאים אותנו בחוקי־הנצח הפועלים בהם בלי הפסק. גם את הטוב והרע אפשר לבחון מנקודה שונה

מזו של אנשי-התורה. הם בודקים כל אדם, עד היכן מעשיו מתישבים עם ההלכה ורגשותיו עם ספרי-המוסר, אבל לגבי האדם גופא עיורים הם ונוקשים. קיים הדרך של המשורר והפילוסוף, שאינו מרשיע את האדם. אלא מסביר טיבו עד שאנו מבינים שאי-אפשר לעקור מידות רעות והרגלים רעים כשינים רועות, או כעשבים שוטים בגן. בתוך האדם פועלים כוחות רבים שירש, ותנאי-החיים שמסביבו. ועל-ידי הוכחת כל שלשלת הסיבות והמסובבים המנהיגה את האדם גואלים אותו המשוררים והפילוסופים מן האפלה שבתוך תוכו. הם מקיימים את מצות פדיון-שבויים בכך שהם מסייעים לאדם להיטיב ולהכיר את עצמו, ובאמת לתקן את עצמו..."

"ניחא, חייקל" סוגר ר' אברהם-שעיה את הספר וקם על רגליו אם תראה לי אדם שספריהם של המשוררים והפילוסופים שלך עשאוהו אדם מתוקן יותר, אשא כליו אחריו לבית-המרחץ. כפי שאני מבין רצונך שאדע לפני עלייתי לארץ-ישראל, שפרשת מן התורה לגמרי."

"ברצוני היה שתדע כי אינני אותה פרה הבועטת בעביט ושופכת את החלב, משום שאני בא לכלל כעס או מחמת תאוה כלשהי, כפי שאמר לאמי. אינני בבחינת עבד הממאן לשאת עול התורה והמצוות משום שעבדא בהפקירא ניחא ליה. יש לי השקפה אחרת על החיים. כלי-קודש נאנחים על שהם נאלצים לבוא במגע-ומשא עם סתם יהודים ואילו בעיני סתם יהודי כגון זה המתלבט ביסורי קיום הוא הגדול במיוחדים, אחד מל"ו!"

מחזה-אברהם אינו משיב דבר, אין הוא מאמין שעל-ידי ויכוח יוכל עוד להשפיע באיזו מידה ולתקן. שניהם יוצאים החוצה, והוא מספר לחייקל בשלוה, שבמהרה יגיע לידיו רשיון העליה לארץ-ישראל. בדעתו לצאת לדרך אחר תשעה-באב. עד לאותו זמן ישב בקייטנה בנִימְנָצ'ין. כיון שיהודית סגרה את החנות, תסע הפעם לקייטנה עמו.

ר' אברהם-שעיה עולה לארץ-ישראל

אחר הצהרים ישב סוחר-הקמח הלומז'אי בבית מחזה-אברהם, שותק שוב שתיקה של עצבות שנשארה תלויה כענן בחלל. לפי רגילותו, היה ר' אברהם-שעיה ספק יושב ספק

שוכב על הספה ליד הכותל, וסנטרו נשען על קצה השולחן. עיניו התנצצו בנצנוץ קונדסי, ובמוחו חלפה מחשבה, שבשתיקה כזאת עלול ר' צמח להבריא את כל בני־הבית. מפני מחשבה זו פרץ ר' אברהם־שעיה בצחוק, שהפתיע אותו גופו.

"אילו ידעתי מראש שיעלה בדעתו לבוא מלומז'ה כדי ללוותני, הייתי כותב אליו על נסיעתי לאחר הגיעי לארץ־ישראל. כיצד נוטש אדם עסקיו לפתע־פתאום ונוסע ללוות יהודי?"

"גם עקרת־הבית שלי סבורה היתה שעלי לנסוע ולהיפרד ממנו," חייך ר' צמח בעגמומיות; הוא הבין שמחזה־אברהם רוצה לדעת מה מצב שלום־ביתו. "זוגתי נוטה לויתורים, כפי שחזה מראש, אבל אני אינני כפי ששיערה."

"אפילו אינו מרוצה באורח־חיינו הנוכחי, אל לו גם לגלות את מורת־רוחו," הרים ר' אברהם־שעיה מקצה השולחן את סנטרו עם זקנו הממועך.

"אבל אינני יכול להעלימה," כבה חיוכו הלאה של ר' צמח כאורו הצונן של יום־חורף. "מצד אחד עלי להתאמץ כדי שאוכל להיות סוחר־קמח, ומצד אחר עלי להישמר מליהפך לסוחר־קמח גם בפנימיותי. ענין זה הוא כמעט למעלה מכוחי. אין אני יכול יום־יום להעמיד פנים של שמח בחלקו."

הוא בא לשתפני בעצבותו, הירחר ר' אברהם־שעיה. אילו התמכר ר' צמח בשנות־הישיבה שלו לתלמוד תורה ולקיום מצוות, לא היה חרד עכשיו שמא בעמדו בחנות ייהפך גם לחנווני בנשמתו. הוא היה נהנה מכל תפילת־מנחה ושמח בכל דף־גמרא שהספיק ללמוד. אבל הוא הרבה כל־כך לחטט ולחקר בסוגית בורא־עולם וטבעו של האדם, עד שכרה לעצמו תהום, שאי־אפשר לכסותה. מצחו של ר' אברהם־שעיה נעשה קמטים־קמטים, והפעם קשה היה לו מאד להגיד את שראה חובה לעצמו להגיד.

"אם אינו מן הנמנע, עליו להביא ולד לעולם. אז יתצרו ממילא קושיות רבות בלבו, ובלב אשתו. ימחל לי על שאמרתי לו זאת."

שניהם שמחו שהופרעו בשיחתם. לחדר נכנס חייקל – ונשאר עומד מבולבל, כמתוך פחד שמא יוצרך לתת דין־וחשבון כפול הן לרבו והן למנהלו בואלקניק. אבל ר' אברהם־שעיה נתן לו שלום בסבר פנים יפות ולא שאלו כלום. בחדר נתרקמה שתיקה, שכמו נתמשכה

מזקניהם ומגבות עיניהם. חייקל לא ידע מה יעשה. למזלו שבה הרבנית יהודית מן הרחוב טרודה בהכנות לנסיעה. "משמים נשלח הנה, חייקל, לעזור לי באריזה. הוא יכול לעשות זאת למען הרבנית שלו," דיברה במשנה דחיסות מכרגיל. "הוא יעזור לך בזכותך את," חיך ר' אברהם-שעיה. על הרצפה ועל הספסלים בחנות הריקה התגוללו כלים, מצעים, תל ספרים. את כל אלה מן הצורך היה לארוז בשקים, מזודות וסלי-נצרים. חייקל גדש את השקים בחפצים והידק בחזקה את החוטים מסביב לחבילות, עד שמצחו נתכסה זיעה. הרבנית יהודית מיצמצה מרוב התפעלות בשפתיה: בן-חיל! בן-חיל! ודיברה בלי הרף: הרי היא מכירה את הזקן שלה, שיהיה בריא, זה עשרות שנים, והרי בשנות המלחמה שהו בחצי תריסר ערים ועיירות. אף-על-פי-כן רואה-היא עכשיו, שעוד לא הכירתו. יהודי עולה לארץ-ישראל, והוא נוהג כאילו עמד לנסוע לקייטנה לתקופת-הקיץ. היא מספרת לו, שהיתה נוסעת להשתטח על קברות הוריה בכוויידאן. אבל כוויידאן הריהי ליטא וילנה היא פולין, ושתי המדינות אויבות-בנפש. כיצד תגיע איפוא לשם והיא שואלת אותו. אם יתגעגע על קוסוב עיירתו, ועל וילנה? משיב הוא: אינני יודע, מן הסתם לא אתגעגע. מוסיפה היא ושואלת אותו היכן יגורו בארץ-ישראל ובמה יתקיימו? חוזר הוא ומשיב לה, שאינו יודע. רוצה היא שיגיד לה אם נפרד מכל ידידיו, ומי יבואו אל תחנת הרכבת. מושך הוא בכתפיו ואומר שאינו רוצה כלל כי יבואו אל תחנת הרכבת. הוא הוגה בספרים, ממשיך בכתובת דברי-תורה במחברותיו ומתפלל לו בשקט כאילו לא קרה דבר.

חייקל הניח שעד שיסיים אריזת החפצים ילך לו ר' צמח, והוא יישאר לבדו עם הרבי. הרבי לא ראהו כל הקיץ, ועכשיו נוסע הוא לבלי שוב מן ההכרח איפוא שיגיעו שניהם לידי שיחה. אך הנה ראה לפתע שר' אברהם-שעיה ור' צמח נכנסים לחנות ללבוש את מעיליהם. ר' אברהם-שעיה אמר ליהודית שהוא הולך עם אורחו לקלויז של רחוב פאפלאווה למנחה, ולחייקל הושיט את ידו. "מחר בערב אנו נוסעים, וברצוני להיפרד ממנו." "אבוא אל תחנת-הרכבת," מילמל חייקל וחש יובש בגרונו, עד כדי מחנק. מחזה-אברהם לא השיב דבר ויצא עם ר' צמח. חייקל לא יכול עוד להמשיך במלאכת האריזה, אצבעותיו נחתכו במתיחת החבלים מסביב לחבילות. ויותר מכן הכאיבה לו התנהגותו של הרבי. "אכן, ר' אברהם-שעיה נוהג כאילו דומה עלייתו לארץ-ישראל לנסיעה לקייטנה אל נַיִמְנָצ'ין," רטן. "אמרתי לו!" קראה הרבנית. אבל היא ראתה כמה מדוכדך הוא התלמיד, והתחילה להוכיחו ברוך:

היא איננה מתערבת. אין היא אלא מספרת לו שבעת שהיתה שומעת בקייטנה את אנחות הזקן שלה ידעה שהוא נאנח מצער על שתלמידו פורש מן התורה.

חייקל שב הביתה מדוכדך והודיע שלא יבוא ביום־המחרת אל הרכבת, משום שהרבי כמעט לא רצה לדבר אליו. השיבה לו אמו ביתר חריפות מן הרבנית "שוטה אתה. מן הסתם מצטער הוא על התנהגותך, ולכן קשה לו לדבר אליך." ומוכרת־הפירות וְלֹה השביעה שוב את בנה, שלואי ותזכה להכניסו לחופה כשם שתזכה לראותו מלווה את רבו לנסיעתו.

גם וְלֹה הלכה לתחנת־הרכבת. ביום ירד גשם וצינן את האויר המלוהט, שטף את האבק. לעת ערב ניצנצו פנסי־החשמל הדולקים בנצנוץ ירקרק באבני־המרצפת הלחות. אמירי־העלים המרוחצים של העצים השתקפו בחלונות ששטפם הגשם. חייקל ואמו מצאו בתחנת־הרכבת כשני מנינים של יהודים שהקיפו את מחזה־אברהם וזוגתו.

על בני־משפחה ותלמידי־חכמים של וילנה השפיע ר' אברהם־שעיה שלא יבואו ללוותו. בקרב בני־תורה כבר ידוע היה הדבר, שאירצונו של מחזה־אברהם להתבלט הוא כמין חולי בו. הוזמן לחתונה, מתנה הוא תנאי שלא יכבדוהו בברכה. והוא מתרה שאם ייקרא לכיבוד בניגוד לרצונו, יסתלק מיד מן החופה. לכן, כשנכנס אצל רבני העיר הזקנים להיפרד מהם, ענוהו על בקשתו: רצונו של אדם זהו כבודו. כיון שאינו רוצה כי יבואו אל תחנת־הרכבת, לא יבואו. אל פשוטי היהודים מן המנין שבקלויז של רחוב פאפלאווה לא יכול לדבר כפי שדיבר אל הרבנים, אבל הוא קיוה שאם לא יגיד כלום, אולי לא יעלה בדעת־איש לבוא אל הרכבת. בעצם, באו לא רק המתפללים הקבועים אלא גם יהודים המופיעים בבית־הכנסת רק בשבת וביום־טוב.

נשען על מקלו ושקוע בשתיקה של דבקות, עמד מחזה־אברהם באמצע קהל היהודים, ששתקו אף הם. אפילו הרבנית יהודית הדברנית לא אמרה עתה כלום, ורק מפעם לפעם היתה נאנחת, כבעת שהיתה עומדת בחנות הריקה, מצפה לקונה וידיה תחובות בשרווליה. וְלֹה מוכרת־הפירות הסתכלה במסירות בעיניה של הרבנית ובקושי כבשה את בכיה. ממול למחזה־אברהם עמד חייקל ושפתיו קופאות באמצע הקיץ, ומעל לכל מגבעותיהם של בעלי־הבתים וכובעיהם של בעלי־המלאכה הזדקרה דוממת קומתו של ר' צמח אטלס.

פולני, במדים כחולים שכפתוריהם גדולים, פצח מתחת לאפו והכריז באמצע אולם־ההמתנה האפלול, שרכבת־ורשה כבר מוכנה ומזומנת לצאת ומכל עבר נהרו נוסעים

אל פתח הרציף. חייקל נגרף בקהל, עיניו התערפלו פתאום, ואזניו צללו. הוא ראה צללים נעים כה וכה, עולים במדרגות הקרונות ויורדים בהן. יהודי רחוב פאפלאווה הם שהכניסו חבילותיו של ר' אברהם-שעיה מקוסוב לתוך הרכבת ומיד יצאו מתוכה. ר' אברהם-שעיה הושיט לכל אחד מהם ידו והודה בניע-ראש. גם היהודים הללו לא הרעישו, אלא בירכוהו בלחש, כבתפילת שמונה-עשרה החרישית, שיגיע לארץ-ישראל בשלום. חייקל ראה מבעד לדמעות עיניו כיצד הרבי ור' צמח נפרדים. שניהם לוחצים זה ידי זה, אך אינם מתנשקים ואינם פוצים פה. הרבנית יהודית כבר היתה בתוך הקרון, וגם ר' אברהם-שעיה עלה לבסוף. "גש אל הרבי שלך;" לחשה האם אל בנה ודחפה אותו לפניה.

הרבנית עמדה בתא הקרון ודחקה את המזודות תחת הספסלים, העלתה אותן לאצטבאות העליונות. משראתה את אמו של חייקל, הניחה את החבילות ושתי הנשים נפלו אשה על צוארי רעותה ובכו.

"אם לא יפרוש מן התורה, נעלה אותו לארץ-ישראל ונְשַׁיָּאָנו שם."

"אני מודה לו, רבי;" בכתה מוכרת-הפירות לפני מחזה-אברהם שעמד בין החבילות במסדרון הצר האפלולי. "הוא עשה למען בני יותר משאב עושה. ימחל לו על היסורים שגרם לו. אוחיל לאל עליון שבני לא ישכח את שלמד מפיו."

מחזה-אברהם שתק בעצם. הוא הושיט לחייקל את ידו, היה רגע חוכך בדעתו אם יגיד משהו, ונאנח חרש.

"ברגע כזה קשה לדבר"

וְלֵה ובנה ירדו במדרגות הקרון ועוד מצאו את הקהל עומדים על הרציף. עיני המלווים היו נשואות אל החלון – ר' אברהם-שעיה לא הופיע לפנייהם. הרבנית עוד ניגשה אל החלון לרגע, נופפה בידיה והניעה שפתיה, אבל לא נשמע דבר מבעד לשמשות העבות. קרונאי קרא אל הניצבים שיסורו מן הקרונות – ומיד התחילו דלתות סגורות, חלונות, חולפים ביעף. הגלגלים השתקשקו ברקותיו של חייקל. שאגת-הפלדה של הצופר צללה באזניו בבת-קול עמומה מחרידה מעולם-התווה: הסתלקו, פן אחריב את העולם. פסי-המסילה שנחשפו פילחו בוהקים וחדים את האויר לנגד עיניו של חייקל, ודומה היה לו שהם רועדים כרשת עורקים או עצבים. קמעה-קמעה נדם שקשוק הגלגלים. והרוח הפריחה את פקעות

העשן – שֶׁעָרָו המבודר של הקטה מתפללי הקלויז הפאפלאווי חזרו אל בנין התחנה. בחוץ, על הרציף, עדיין עמדו ר' צמח אטלס וחייקל. גם נָלָה מוכרת־הפירות חזרה אל אולם־ההמתנה, ומבעד לדלת־הזכוכית הביטה אל בנה ואל מי שהיה מנהלו בואלקניק.

ר' צמח אטלס היה מביט אל עבר הרכבת הנעלמת ולבו בוכה בקרבו: מחזה־אברהם אמר לו, שעליו להביא ולד לעולם. הוא רוצה בילד, וגם סלאָנָה רוצה בו. אבל היא ממתנה עד שישוב ויהיה בעלה בכל לבבו, בשמחה, כדי שלא יהיו חיי־נישואיהם למקור־יסורים לו. אז, אומרת היא, תלד לו ילד. ריבונר־של־עולם! לשעבר לא הייתי בטוח במציאותך, לפי שלא ראיתך. גאותי לא הניחה לי להאמין במה שאני רואה ואני מבינו. לכן הבאת עלי יסורים קשים כל־כך, עד שלא פיקפקתי עוד בך, רק בורא־עולם מסוגל ליסר כפי שאתה יסרת אותי. אמונה בך כבר יש בי, אבל לא די בטחון ולא לב שמח. תנה־נָא לי שמץ ממנוחת־הנפש של מחזה־אברהם ומלבו השמח. הבא לטהר מסייעין אותו. עזרני, ריבונר־של־עולם, עזרני! – זעק ר' צמח במחשבתו בשפתים הדוקות, ועיניו ממש כאבו מחמת חרבונן. אבל מעיניו של חייקל זלגו דמעות, צרבו, בפניו ונטפו על צוארו.

הרציף הוצף נוסעים חדשים, שהמתינו לרכבת חדשה. ר' צמח אטלס וחייקל עדיין עמדו בדחק זה ליד זה, כאח בכור ואח צעיר. כך עומדים גם שני עצים בצד הדרך מחוץ לעיירה. בשיפולי הרקיע נינוע והומה יער עבות. רק שני העצים עומדים תמיד עגומים מהורהרים לפי שמי שהיה שרוי בשכנותם והיה שומר עליהם הפליג למרחקים ולא ישוב עוד, לעולם לא ישוב עוד. ר' צמח אטלס וחייקל הבינו, שעוד נסיונות רבים צפויים להם בחייהם אבל שניהם חשו מראש, שבכל נסיונותיהם ובכל מאבקהם יהא זרוע עליהם אורו של איש האלוקים – ר' אברהם־שעיה מקוסוב, מחזה־אברהם.

קִינָה עַל הַחֲזוֹן אִישׁ

כתב: חיים גראדה.

תרגום: שלמה זלמן הבלין

אבי, אבי, רכב ישראל ופרשיו
נמוג לו במרכבה של קרני אור
אבל בדמעותיי ימשיך לבעור
אם כי לא עלי השליך אדרתו

בעבה, על ידיו יצקתי מים
ועכשיו על מותו אני מזיל דמעות, ללא הרף
חוזה השאול לא המתין למבשר
שיכריז בשופרו על הגאולה,

דומה כעוף כבול כנפיים
מנמיך מעוף מעל זרמים רחבים
עד שלפתע פתאום ראי הכסף נבקע
והוא נופל מרום הרים לתהום מטה
חיש יטוס העוף כחץ ירוי מקשת
מעל חומות-מים, תהומות ומהמורות
בוקע עבים, מתוחות כנפיו הרחבות
כן מורה דרכי, מבורך בכוח צפיית השאול
צפה מראש השבר והלך לו בעוד מועד
ויקם את סוכת דוד הנופלת.

את שמו מצלצל שמעתי ממרחקים
כשמוע בחלום מקהלה של שירה אלוקית.
יודעני, גרמתי לרבי ייסורים ומכאובים
כאשר מיאנתי שבת בבית ה' כל ימי חיי
עונשי היה בשבר ענן, בסערה
שטלטלתי, נע ונד, רדוף כאבק פורח
והשיבתני לארץ פזורי-קברותיי
להראותני איך שרד מעיר מולדתי
וילנא, אך ורק שמה, מודפס בספרים עתיקים
נהי ובכי עירי ירושלים דליטא!

הצצתי לתוך ביתו של צדיק-תמים
בשבעת השנים שלי, שנות שמיטה,
בצל אהלו, של אנשי אמת-וחכמים -
הייתי רוצה להביט מבעד לחלונותיו,
מקום שם גם בלילה כשמש מאור פניו האיר.

אבל רבי, מתוך הגזרה לא התנער
ולקח לעצמו מן הגזרה חלק ארי הקשה ביותר
להיות אחראי ושותף לכל בעל ייסורים
לברך כל כאב, לרוממו ולקדשו.

קרני השמש אינן דבוקות בשמש
יותר מאשר מחשבותיו דבוקות היו בשמים

הַבְּדִידוֹת וְהַעֲגִמִּימוֹת שֶׁל עוֹנָשִׁים אֲרִצִּיִּם
לֹא הִנִּיחוּ לוֹ לָנוּחַ עַל מִשְׁכְּבוֹ בַּלֵּילוֹת

אַתֶּם, פְּלִיטֵי חוֹפֵי הַבּוֹג וְקִצּוֹת הַנֶּאֱרָעוּ
נִמְלִטֵי גְלוּיּוֹת מְרוֹקוֹ
הַרְבֵּי, חֲרִיף הִיָּה בְּכִישְׁרוֹן נִיחוּמִי
בְּקִי הִיָּה בְּכָל צִרְכֵיכֶם

יְתוּמוֹת מְלִיטָא עַד לְשִׁרְיֵי מַדְבְּרוֹת תִּימָן
בְּכִינָה עַל קִבְרוֹ בְּאֲדַמַּת זְכוֹרֹן מֵאִיר
הַרְבֵּי שֶׁלַח לֶכֶן בְּרַכַּת הַנְּרוֹת לְבִתִּיכֶן
הַרְבֵּי כִּסֵּה אֶתְכֶן בְּכִיסוּי-חוֹפֶה

וְאֵנִי מִמֶּרֶר בְּבִכְיִי כִּיתוֹם, בּוֹעֵר וּמִרִּיר
קִדִּישׁ יְתוֹם אֶקוֹנֵן עַל שְׁנוֹתַי שֶׁעֲבָרוּ
חוֹסֵר מִנוּחַתִּי גְדֵלָה וְעֲצֻמָּה עַד לְכַדֵּי סַעֲרָה
הֵיִיתִי בַּחֲרָדְתִּי אוֹבֵד כָּל דֶּרֶךְ
נוֹכַחְתִּי בְּשִׁבִּיל הַחֶלֶב שֶׁלּוֹ מַעֲלֵי רוֹכֵן
וּמִקְרֹב, שֶׁבַע שָׁנִים רֵאִיתִיו
עוֹמֵד מַעֲלֵי מְקוֹדֵשׁ בְּשִׁתִּיקְתּוֹ
וּבְשִׁתִּיקְתּוֹ הַשְׁתִּיק בְּקִרְבִּי אֶת הַגִּיהֶנֶם הַרוֹתַח.

רֵאִיתִיו עוֹמֵד לִיד הַשְׁטַעַנְדֵּעַר' בְּדִבְיָקוֹתוֹ
כְּאִילוֹ קוֹרֵן בְּעוֹמְדוֹ לִיד הַר סִינִי.
וּבֶאֱרֹץ הַנִּבְחָרֶת מִכָּל הָאֲרָצוֹת
חִפֵּשׂ אֶת הַמַּדְבָּר אֲשֶׁר שֵׁם הָאֱלֻקִּים.

וכמו התשבי אחר הילחמו באלים זרים
 על הר הכרמל מכורבל בעצמו היה מונח
 (וצלו עודנו שם, ובתפילתו הוא מעתיר בעד
 אדמתו החרוכה שתתברך בגשם) -
 כך היה החוזה בן העיירה הליטאית
 חולה ומרושש מוטל על מטת ברזל,
 מוקפת בדורשי עזרה ותמיכה,
 העטופים ביגון ומבקשים ישועה בנפלאותיו.
 מיטתו הדלה - מזבח, עקידה
 בה לא סרה מעל לבו הגמרא שעמה נרדם.
 בבית-יער היינו שנינו ישנים יחד -
 עד אשר מבית-היער לעולם הגדול ברחתי.
 גופו המונח על המזבח, מיטתו הדלה,
 עטוף בטלית ותפילין.
 להיכן שהרחקתי לתעות בעולם, הולך אני,
 - ואמשיך ללכת - לאור זוהר רחמיו.
 מלאך היה מרגע הולדתו
 שהסתיר את כנפיו בין אנשים
 ומזיו אהבתו הגדולה קורן גם אני
 אף על פי שאת דרכי בחיים סרב לברך.